

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KERBELÂ VAKASINDAN SONRA HZ. ALİ EVLÂDININ EMEVÎ
HALİFELERİYLE İLİŞKİLERİ
(680-720)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Enes Ensar ERBAY

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Ortaçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Lütfi ŞEYBAN

ARALIK – 2018

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

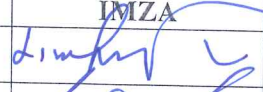
KERBELÂ VAKASINDAN SONRA HZ. ALİ EVLÂDININ EMEVİ
HALİFELERİYLE İLİŞKİLERİ
(680-720)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Enes Ensar ERBAY

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Ortaçağ Tarihi

“Bu tez 12/12/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Zihni Şeyban	Basarılı	
Prof. Dr. Haşim Şahin	Basarılı	
Doç. Dr. Gülgün UYAR	Basarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Enes Ensar ERBAY
Öğrenci Numarası	:	1560Y12102
Enstitü Anabilim Dalı	:	Tarih
Enstitü Bilim Dalı	:	Ortaçağ Tarihi
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Kerbela Vakasından Sonra Hz. Ali Evlâdının Emevî Halifeleriyle İlişkileri (680-720)
Benzerlik Oranı	:	%9

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

12/12/2018
Enes Ensar ERBAY

☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

12/12/2018
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Lütfi Şeyban

Tarih: 12/12/2018

İmza:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Hz. Ali evlâdının Kerbelâ sonrası kırk yıldaki Emevî halifeleri ile kurduğu ilişkiler incelenmiş; Kerbelâ vakasının tarafların özellikle siyâsî tutumlarını nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Bidâyetinden beri tarihçiler için bir problem arz eden ve tarih yorumuna ciddi anlamda etki eden bir olay olan Kerbelâ ve hemen sonrasındaki siyâsî vaziyet, çalışma alanının temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Tezin danışmanlığını üstlenmesi ve katkıda bulunması hasebiyle Prof. Dr. Lütfi Şeyban'a teşekkür ederim. Çalışmanın her bölümünü tarihçi hassasiyetiyle önemli uyarılarda bulunarak okuyan, tenkit ve katkılarda bulunan Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Fatih Yalçın'a minnettarım. Çalışmaya yönelik geliştirici fikirler sunan Doç. Dr. Gülgün Uyar'a teşekkürü bir borç bilirim. Arapça şiirlerin ve bazı muğlak metinlerin tercümesinde katkılarını esirgemeyen Dr. Öğretim Üyesi Avnullah Enes Ateş'e şükranlarımı sunarım. Bunun yanında Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) bünyesinde bulunan Araştırmacı Yetiştirme Programı (AYP) birimine kitap ve ilgili materyallerin ivedilikle temin edilmesi ve çalışmalara yönelik akademik danışmanlık sağlanmasından ötürü teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca zengin bir kütüphane kurmuş olmalarından ötürü Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne ve kütüphane çalışanlarına da teşekkür ederim. Tezin düzenlenmesi noktasında yardımlarını esirgemeyen Murat Can kardeşime de samimi şükranlarımı sunarım.

Üzerimde büyük emekleri olan, ilim yolunda beni sürekli destekleyen, maddî ve manevî katkılarını sürekli hissettiğim anne ve babama kalbî hürmetlerimi sunarım. Bu yolda beni sürekli teşci ve motive eden kıymetli eşime ve minik kızıma da sevgi ve muhabbetle teşekkür ederim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Enes Ensar Erbay

Sakarya 2018

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi

GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: HZ. HÜSEYİN'İN EMEVÎ HALİFELERİYLE İLİŞKİLERİ VE KERBELÂ VAKASI	8
1.1. Hz. Hüseyin Öncesi İlişkiler.....	8
1.2. Kerbelâ Öncesi Hz. Hüseyin'in Siyâsî Konumu ve Kûfe'ye Dâvet Edilişi	10
1.3. Kerbelâ Vakası'na Doğru	17
1.3.1. Kûfe'ye Doğru Yola Çıkış	17
1.4. Kerbelâ'da Yaşananlar	19
1.5. Hz. Hüseyin'in Saf Dışı Bırakılmasıyla Oluşan Kerbelâ Vakası Sonrası Vaziyet	23
1.5.1. Ehl-i Beyt'in Yezîd'in Yanına Gönderilmesi	23
1.5.2. Ehl-i Beyt Hanımları ile Yezîd'in Birbirlerine Yaklaşımı	26

BÖLÜM 2: KERBELÂ SONRASI HZ. ALİ EVLÂDINDAN İLERİ GELENLERİN EMEVÎ HALİFELERİYLE İLİŞKİLERİ	27
2.1. Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin ve Emevî Halifeleriyle Gelişen Yeni İlişkiler	27
2.1.1. Doğumu, Nesebi ve Vefatı.....	27
2.1.2. Ümeyye Oğulları Hakkındaki Kanaati.....	28
2.1.3. Kerbelâ Vakasındaki Durumu.....	29
2.1.4. Kerbelâ Sonrası Yezîd b. Muaviye İle İlişkileri.....	31
2.1.4.1. Şam Hutbesi ve Oluşturduğu Etki.....	34
2.1.4.2. Toplumsal Konumunu Değerlendirmesi	35
2.1.4.3. Harre Vakası'nda Zeynelâbidîn'in Rolü	36
2.1.5. Mervan b. Hakem İle İlişkileri.....	41
2.1.6. Abdülmelik b. Mervan ile İlişkileri.....	42
2.1.6.1. Abdülmelik'in Hz. Ali Evlâdına Yönelik Tavrı.....	42
2.1.6.2. Zeynelâbidîn'in Muhtar es-Sakafî'ye Olan Yaklaşımı	43
2.1.6.3. Cârîye Nikâhı Odaklı Tartışmaları.....	44

2.1.6.4. Abdülmelik'in Bizans Kralı İle Mektuplaşmasında Zeynelâbidîn'in Rolü...	44
2.1.6.5. Abdülmelik'le Olan Karşılıklı Görüşmeleri.....	45
2.1.7. Velîd b. Abdülmelik ile İlişkileri	47
2.1.7.1. Medîne Valisi İle Yaşadığı Problem ve Velîd'in Etkisi.....	47
2.1.7.2. Velîd'in Zeynelâbidîn'i Zehirlettiği İddiası	48
2.1.8. Veliaht Hişâm b. Abdülmelik ile Hacc'da Karşılaşması	49
2.2. Muhammed b. El-Hanefîyye ve Emevî Halifeleriyle İlişkileri	50
2.2.1. Doğumu, Nesebi ve Vefatı.....	50
2.2.1.1. Ümeyye Oğulları Hakkındaki Kanaati.....	51
2.2.2. Yezid b. Muaviye ile İlişkiler	52
2.2.2.1 Yezîd'in Dâvetiyle Ona Biat Etmesi.....	52
2.2.2.2. Medinelilerin İsyân Girişimine Karşı Tavrı ve Yezîd Hakkındaki Düşünceleri	56
2.2.2.3. Muhtar Es-Sakafî Hakkındaki Düşüncesi	58
2.2.3. Mervan b. Hakem ile İlişkileri	59
2.2.4. Abdülmelik b. Mervan ile İlişkileri.....	59
2.2.4.1. Abdullah b. Zübeyr ile İlişkileri ve Onun Baskısına Karşı Tavrı	59
2.2.4.2. Biât Öncesi Abdülmelik'in Dâvetine İcâbeti	61
2.2.4.3. Abdülmelik b. Mervan'a Biat Süreci	63
2.2.4.4. Biat Sonrası Abdülmelik'in Dâvetine İcâbeti	66
2.2.4.5. Abdülmelik'le Mervan b. Hakem Hakkındaki Konuşmaları	69
2.3. Hz. Ali Evlâdından İkinci Derecede İsimlerin Emevî Halifeleriyle İlişkileri	70
2.3.1. Ömer b. Hüseyin ve Yezîd'le Kerbelâ Vakası Sonrasındaki Diyalogu	70
2.3.2. Ömer b. Ali ve Velîd b. Abdülmelik ile Görüşmesi	71
2.3.3. Hasan b. Hasan ve Abdülmelik b. Mervan ile İlişkileri	72
2.3.3.1. Abdülmelik b. Mervan ile Görüşme.....	72
2.3.3.2. Abdülmelik b. Mervan'ın İleri Gelen Aileler Hakkındaki Emri	73
2.3.4. Abdullah b. Hasan ve Emevî Halifeleriyle İlişkileri	74
2.3.4.1. Abdülmelik b. Mervan ile Mektuplaşması.....	74
2.3.4.2. Süleyman b. Abdülmelik ile İlişkileri	75
2.3.5. Zeyd b. Hasan ve Velid b. Abdülmelik ile İlişkileri	76
2.3.6. Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed ve Emevî Halifeleriyle İlişkileri	76
2.3.6.1. Velid b. Abdülmelik ile İlişkileri	76
2.3.6.2. Süleyman b. Abdülmelik ile İlişkileri	78

BÖLÜM 3: ÖMER B. ABDÜLAZİZ’İN İCRAATLARIYLA BAŞLAYAN YENİ DÖNEM İLİŞKİLERİ 83

3.1. Hz. Ali ve Evlâdı Hakkında Düşünceleri ve Hz. Ali’ye Sövmeye Âdetini Kaldırması.....	83
3.2. Haşimoğulları’na Beytümâl’den Ödeneklerin Yeniden Tahsisi	84
3.3. Fedek Arazisinin İadesi.....	86
3.4. Hz. Ali Evlâdından İleri Gelen İsimler İle İlişkiler.....	87
3.4.1. Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin	87
3.4.2. Ebu Ca’fer Muhammed b. Ali.....	87
3.4.3. Zeyd b. Hasan	90
3.4.4. Abdullah b. Hasan.....	91
3.4.5. Fâtıma bt. Ali	91

BÖLÜM 4: SİYÂSETİ YÖNLENDİREN AİLELERİN EVLİLİKLERİ: ÜMEYYE OĞULLARI VE HZ. ALİ EVLÂDI 92

4.1. Hüseyin b. Ali	92
4.1.1. Remle bt. Ali	92
4.1.2. Fâtıma bt. Hüseyin	92
4.1.3. Sükeyne bt. Hüseyin	94
4.1.4. Zeyneb bt. Hasan	96
4.1.5. Nefise bt. Zeyd.....	96
4.1.6. Fâtıma bt. Muhammed	97
4.1.7. Ümmü Kâsım bt. (Hasan) b. Hasan	97
4.1.8. Ümmü Gülsüm bt. Hüseyin	97
4.1.9. Nefise bt. Ubeydullah	97
4.1.10. Hatice bt. Hüseyin.....	98
4.1.11. Hammâde bt. Hasan	98
4.1.12. Lübâbe bt. Abdullah.....	98
4.2. Abdülmelik b. Mervan ve Hz. Ali’nin Bir Kızı ile Olan Evliliği.....	98

SONUÇ 99

KAYNAKÇA..... 103

ÖZGEÇMİŞ..... 112

KISALTMALAR

b.	: ibn
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: editör
h.	: hicri
Hz.	: hazreti
İSAM.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
MİFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa

Yüksek Lisans

X

Doktora

Tezin Başlığı: Kerbelâ Vakasından Sonra Hz. Ali Evlâdının Emevî Halifeleriyle İlişkileri (680-720)**Tezin Yazarı:** Enes Ensar Erbay**Danışman:** Prof. Dr. Lütfi Şeyban**Kabul Tarihi:** 12/12/2018**Sayfa Sayısı:** v (ön kısım) + 112 (tez)**Anabilim Dalı:** Tarih**Bilim Dalı:** Ortaçağ Tarihi

Kerbela hadisesi İslâm tarihini önemli ölçüde etkilemiş bir olaydır. Vakanın akabinde İslâm toplumu içerisinde yaşananlar düşünüldüğünde; bu olayın tarihin seyrini ne denli değiştirdiği pek önem arz eden bir husus olmuştur. Üzerine din, edebiyât ve tarih alanında geniş bir literatür oluşmuş ve özellikle Şii gelenek; kendisini bu alanlar üzerinden tanımlama, tanıtmaya ihtiyacı görmüştür. Ehl-i sünnetin de Kerbelâ'ya kayıtsız kaldığı söylenemez.

Kerbela vakasının dinî fırkaların oluşumuna kaynaklık etmesinin yanında, devletlerin siyâseten kaderini de etkileyen bir hususiyeti vardır. Devletlerin kaderini etkileyen bir vakanın; hâdisenin doğrudan muhatapları olan Hz. Ali evlâdının siyâsî tavrını da etkileyeceği, onların toplumsal, tarihî ve dinî rollerine veya bu rollere karşı geliştirilecek tepkilere kaynaklık edeceği muhakkaktır. Hz. Ali evlâdının Kerbelâ vakasından Ömer b. Abdülâziz dönemi sonuna kadar olan 680-720 arası 40 yıllık bir sürece tekâbüle eden Emevî hilâfetiyle ilişkileri incelenerek dostluklar, düşmanlıklar ve temaslara değinilmeye çalışılmıştır.

Geniş çeşitliliği muhtevası olan bu ilişkiler incelenirken, Zeynelâbidîn Ali bin Hüseyin, Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ve oğlu Ebû Hâşim, Hz. Ali'nin diğer oğulları ve torunları üzerine yoğunlaşmış ve özellikle siyâsî temaslar mercek altına alınmıştır. Ömer b. Abdülâziz dönemi müsbet ilişkilerin arttığı bir zaman dilimi olması nedeniyle kısa sürse de pozitif imajın çizildiği bir süreç olmuş; bu dönem ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Diğer yandan iki taraf arasında gerçekleştirilen evlilikler de tarihçi için kıymet-i harbiyesi yüksek bilgilerdir. Bu nedenle ayrı bir bölüm halinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kerbelâ, Hz. Ali Evlâdı, Emevî, Halife, Siyâset.

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: The Relationships Between Descents of Ali and Umayyad Caliphs After the Karbala Incident (680-720)			
Author of Thesis: Enes Ensar Erbay		Supervisor: Professor Lutfi Seyban	
Accepted Date: 12/12/2018		Number of Pages: v (pre text) + 112 (main body)	
Department: History		Subfield: Medieval History	
The incident of Karbala is an event that has significantly influenced the history of Islam. Considering what happened in the Islamic community following the incident; the way this event has changed the course of history has been a very important issue. A large literature on religion, history and especially Shiite tradition has been emerged. This tradition has the needed to identify and promote itself through these areas. Ahl al-Sunnah does not remain indifferent to Karbala also. In addition to the fact that the Karbala case is a source of religious sects, it had a characteristic that affected the political destiny of the states. A case affecting the destiny of states; It will certainly be a source of influence on the political attitude of the descents of Ali, and their reaction to their social, historical and religious roles or the reactions to be developed against these roles. The relationship between the corresponding of the umayyad in the era starting from the son of Ali until ther era of Omar bin Abd al-Aziz in the case of Karbala between the period; 680-720, 40 years in total has been studied to discuss friendships, hostilities and contacts. While examining these relations with wide variety, Zayn-Al Abidin Ali bin Hussain, Muhammad Ibn al-Hanafiyya and his son Abu Hashim, Ali's other sons and grandchildren were focused on and especially political contacts where taken unther the spotlight. The period of Omar bin Abd al-Aziz was a time period in which positive relationships were increased, that's why even though it was for a short amount of time, it was a process where a positive image was drawn. This period has been tried to be examined more in detail. On the other hand, marriages carried out between the two parties are high-esteemed information for the historian. Therefore, it is handled in a separate section.			
Keywords: Karbala, Descents of Ali, Umayyad, Caliphs, Politics.			

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Kerbelâ vakasının akabinde İslâm toplumu içerisinde yaşananlar düşünüldüğünde; bu olayın tarihin seyrini ne denli değiştirdiği pek önem arz eden bir husus olmuştur. Üzerine din, edebiyât ve tarih alanında geniş bir literatür oluşmuş ve özellikle Şii gelenek; kendisini bu alanlar üzerinden tanımlama, tanıtmaya ihtiyacı gütmüştür. Ehl-i sünnetin de Kerbelâ'ya kayıtsız kaldığı söylenemez. Kerbelâ vakasının dinî fırkaların oluşumuna kaynaklık etmesinin yanında, devletlerin siyâseten kaderini de etkileyen bir hususiyeti vardır. Devletlerin kaderini etkileyen bir vakanın; hâdisenin doğrudan muhatapları olan Hz. Ali Evlâdını da etkileyeceği, onların toplumsal, tarihî ve dinî rollerine veya bu rollere karşı geliştirilecek tepkilere kaynaklık edeceği muhakkaktır. Çalışmanın konusu, Hz. Ali evlâdının Kerbelâ'dan kırk yıl sonraki süreçte iktidar ile olan ilişkilerini ele almaktır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmadaki temel amaç, Kerbelâ vakasının Hz. Ali evlâdı ve Ümeyye oğulları arasında sonraki kırk yıllık sürece nasıl etki ettiğini tespit etmek ve bu etkiler üzerine yoğunlaşmaktır. Bu saikle Emevî halifeleriyle Hz. Ali evlâdının birbirleriyle olan ilişkileri temel inceleme konusu olmuştur.

Çalışmanın Önemi

Kerbelâ vakasının etkileri hal-i hazırda günümüz İslâm dünyasında hissedilen bir yönünün olması nedeniyle çalışma, iki taraf arasında siyâsî dilin ve diyalogun nasıl geliştirildiği hususunu anlayabilmek bakımından önem taşır. Toplumu yönetebilme ve yönlendirme özelliğine sahip iki kanadın, biri diğerine üstün geldiğinde ötekiyle kurduğu dil ve diyalog, çalışmanın temel ögesi olmuştur. Muaviye'nin diplomatik ve kurnaz siyâseti ile gerilen ipler, Yezîd döneminde doruk noktaya ulaşmış; Mervânî yönetim ile birlikte stabil bir boyut kazanmıştır. Ömer b. Abdülazîz ise ilişkilere farklı bir boyut katmış; dil ve diyalogu geliştirerek somut ve kalıcı çözümler üretmiştir.

Çalışmanın hususiyeti, bu kırk yıllık süreçteki dil, diyalog ve somut politikaları ortaya çıkarma gayreti içerisinde olmasındadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada Hz. Ali evlâdının ileri gelen ve siyâsî kimliği ön planda bulunan isimleri tarafımızca inceleme alanı olmuş ve konuya bu isimler üzerinden yoğunlaşmıştır. İlk bölüm hariç diğer bölümlerde ele alınan hususların genellikle araştırma eserlerinde bulunmaması, bulunanlarda dahi kısa ve öz bilgilerle karşılaştırılması nedeniyle, ekseriyet itibariyle ilk kaynaklara atıf yapılmıştır. İlişkilerin tarihine kısa bir şekilde değinilip ilk bölümde Hz. Hüseyin ve siyâsî faaliyetleri etrafında durularak, onun ilerleyen sürece nasıl baktığı, nasıl yorumladığı ve nelerle karşılaştığı temel kaynaklar etrafında incelenmiş; Kûfe halkının onu isyâna teşvikteki ve Kerbelâ hadisesindeki rolü sorgulanmıştır.

İkinci bölümde Kerbelâ vakası akabinde Hz. Ali evlâdından lider kimliği ile temayüz etmiş Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin ve Muhammed b. el-Hanefiyye müstakil başlıklar altında incelenmiş; ileri gelen ikincil isimler de bir başlık altında ele alınmıştır.

Çalıştığımız dönem Hicri 61-101, Milâdî 680-720 kırk yıllık bir dönemi kapsıyor olması nedeniyle son yılları da Ömer b. Abdülâziz'in hilâfet yıllarına tekabül etmektedir. İlişkilerin seyri, Ömer b. Abdülâziz'in hilâfetiyle bâriz bir değişim gösterdiği için; onun hilâfet yılları ayrı bir bölüm altında incelenmiş, bu şekilde ayrıntılara inme, hatta hilâfet yıllarından önceki rivayetleri de görebilme imkânı elde edilebilmiştir.

Son bölümde ele alınan evlilikler bahsinde ise, Ümeyyeoğullarıyla Hz. Ali evlâdı arasında yapılan evlilikler ele alınmış ve siyâsete yön veren bu iki ailenin ilişkileri bu yönden incelenmiştir. Bu bölüm; gücün ve hakimiyetin iktidar ve iktidar ailesi tarafından evlilik yoluyla nasıl kurulduğu konusunda önemli veriler içermesi açısından önemlidir. Bölümün oluşturulmasında temel amaç da bu olmuştur. Bu bölümde biyografilerden hareketle çalışma alanının tarihleri içerisinde yapıldığı düşünülen evlilikler ele alınmıştır. Bunun yanında belirtilmesi gereken diğer unsur, siyâsî ilişkiler Emevî halifeleriyle sınırlandırılırken; evlilik yoluyla kurulan ilişkilere Ümeyye oğullarından olan fertler de katılmıştır.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışma hem bir ricâl, ensâb inceleme yönü taşıması hem de tarihî sürecin taranmasını gerektirdiği, mezheplerin ve kollarının oluşum sürecine denk gelmesi saikiyle pekçok farklı alandan kaynağın incelenmesini gerektirmiştir. Genel tarih kaynakları olarak Halife b. Hayyat'ın *Tarih*'i¹, İbn Kuteybe'nin tarih ve ensâb rivayetlerini bir arada ele aldığı *el-Mearif*'i,² yine İbn Kuteybe'nin *el-Mearif*'ten üslubunun çok farklı olduğu ve kitâbın ona olan aidiyetinde güçlü şüphelerin bulunduğu³ *el-İmâme ve's-Siyâse*'si⁴, içerdiği farklı ve zengin rivâyetler ile Ebu Hanîfe ed-Dineverî'nin *el-Ahbâru't-Tivâl*'i,⁵ erken dönem Şii kaynağı olmaları ve farklı birçok rivayet barındırmaları nedeniyle önem arz eden Ya'kubî'nin *Tarih*'i⁶, İbn A'sem'in *Kitâbu'l-Fütûh*'u,⁷ Mes'udî'nin *Mürucü'z-Zeheb*'i⁸, rivayetleri pekçok tarikle beyân eden Taberî'nin *Tarih*'i⁹, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh*'i,¹⁰ İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si¹¹, ayrıca İbn Tıktaka'nın *el-Fahr*'i¹² temel olarak genel tarih kaynakları arasında sıkça başvurulmuş eserlerdir. Ebû Mihnef'in *Maktelü Hüseyin*'i¹³ Kerbelâ hadisesini ele alan müstakil erken dönem kaynağı olması yönüyle önem arz eder. Diğer yandan rivayetler ansiklopedisi olarak kabul edilen, oldukça geniş bir hacme sahip olan İbn Asâkîr'in *Târîhu Medineti Dimaşk*'i,¹⁴ tüm rivayetleri görebilmek ve mukayese edebilmek amacıyla

¹ Ebû Amr Halife b. Hayyat (ö. 240/854-855), *Tarih*, Tahkik: Ekrem Ziya el-Umerî, Dâru Taybe, Riyad 1985.

² Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (ö. 276/889), *el-Mearif*, Tahkik: Servet Ukkâşe, Dâru'l-Mearif, Tarihsiz.

³ İbn Kuteybe'ye nisbet edilen bu eser için ayrıca bkz.: M. Bahaüddin Varol, "el-İmâme ve's-Siyâse İsimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe Midir?", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/II, 2003, s. 308-321.

⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (ö. 276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse*, Tahkik: Ali Şirî, I-II, Dâru'l-Edva, Beyrut 1990.

⁵ Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud ed-Dineverî, (ö. 282/895), *el-Ahbâru't-Tivâl*, Tahkik: Abdu'l-Mun'im Âmir, Daru İhyau Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1960.

⁶ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer, (ö. 292/905), *Târîhu'l-Ya'kubî*, Tahkik: Abdülemir Mehna, I-II, Beyrut 2010.

⁷ Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî (ö. 320/932), *Kitâbu'l-Fütûh*, Tahkik: Ali Şirî, I-VIII, Daru'l-Edva, Beyrut 1991.

⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali el-Mes'udî (ö. 345/956), *Mürucü'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, Tahkik: Kemal Hasan Mer'î, I-IV, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/923), *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-XI, Dâru'l-Mearif, Kahire 1967.

¹⁰ Ebu'l-Hasan İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, Tahkik: Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî, I-XI, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

¹¹ Ebu'l-Fida İsmail b. Kesîr (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tahkik: Muhyiddin Dib Misto, I-XX, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2010.

¹² Ebû Ca'fer Safiyüddin Muhammed b. Ali İbn Tıktaka (ö. 709/1309), *el-Fahr fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Dâru Sâdır, Beyrut, Tarihsiz.

¹³ Ebû Mihnef Lût b. Yahya b. Saîd (ö. 157/773-774), *Maktelü'l-Hüseyin ve Masrau Ehli Beyti Ve Ashabih fi Kerbalâ*, Mektebetü'l-Elfeyn, Kuveyt 1987.

¹⁴ Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan İbn Asâkîr (ö. 571/1176), *Târîhu Medineti Dimaşk*, Tahkik: Muhibuddin Ebû Saîd Ömer b. Garame el-Amrevî, I- LXXX, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995.

başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almaktadır. Meclisî'nin *Bihâru'l-Envâr*'ı¹⁵ ise, Şia ansiklopedisi diyebileceğimiz muahhar dönem kaynaklarından. Şia imamlarının hayatlarını geniş ve birçok kaynaktan derlediği bilgilerle aktarıyor olması, eserin çalışma konumuzla doğrudan temasına bir sebep teşkil eder. İbn Abdirabbih'in *el-İkdü'l-Ferîd*'i,¹⁶ ve Zehebî'nin *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*'sı¹⁷ pekçok yerde hem ricâl hem tarih bilgisi sunmuş önemli iki kaynaktır. Müellifinin meçhul olduğu *Ahbâru'd-Devletü'l-Abbasiyye*¹⁸ adlı eser de daha önce başka kaynaklarda ratlamadığımız orijinal bilgiler aktarması açısından bize yarar sağlamış, mühim bir müracaat eseridir.

Tabakât ve nesep kitaplarında İbnü'l-Kelbî'nin *Cemheretü'n-Neseb*'i,¹⁹ nesep kitapları arasında ilk ve en eski kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserin tarih itibariyle de diğer kroniklerden önde geliyor olması, onun önemini arttıran bir başka yönüdür. İbn Sa'd'ın *Tabakâtu'l-Kebîr*'i,²⁰ sık sık başvurduğumuz kaynaklar arasındadır. Zübeyrî'nin *Kitabu Nesebi Kureys*'i²¹ evlilikleri incelerken evliliklerle alâkalı olarak fazlaca bilgi içermesi açısından bizim için önemi ileri seviyededir. Halife b. Hayyât'ın *Kitâbu't-Tabakât*'ı,²² İbn Habîb'in *Kitâbu'l-Muhabber*'i,²³ Belâzürî'nin *Ensâbu'l-Eşraf*'ı,²⁴ oldukça önemli bir yeri haizdir. Hem tarihî olayları hem de şahısların biyografisini pek çok ayrıntı ile bulduğumuz bu eser; rivayetleri çözümleme ve anlama sürecinde bize çok yardımcı olmuştur. İbn Hazm'ın *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*'ı,²⁵ meşhur nesep kitapları olarak bilinmektedir. Şii nesep kitaplarının çalışmamızda mühim bir yeri olduğu için; onlara da ağırlık verilmiştir. Bu kaynaklar, Ebû Tâlib evlâdını esas alarak bir nesep

¹⁵ Muhammed Bâkır el-Meclisî (ö. 1110/198-1699), *Bihâru'l-Envâr*, I- XXV, İhyau'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Kum, Tarihsiz.

¹⁶ Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih (ö. 328/940), *el-İkdü'l-Ferîd*, Tahkik: Müfid Muhammed Kamihe, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

¹⁷ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed ez-Zehebî (ö. 748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Tahkik: Şuayb Arnavut, Hüseyin el-Esed, I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.

¹⁸ *Ahbâru'd-Devletü'l-Abbasiyye ve fî Ahbâru'l-Abbâs ve Veledeh*, Müellifi Meçhul, Tahkik: Abdülâziz Durî, Abdülcebbâr Muttalibî, Dâru't-Talîa, Beyrut 1971.

¹⁹ Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. el-Kelbî (ö. 204/819), *Cemheretü'n-Neseb*, Tahkik: Naci Hasan, Mektebetü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1981.

²⁰ Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Tahkik: Ali Muhammed Ömer, I-XI, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 2001.

²¹ Ebu Abdullâh Musab ez-Zübeyrî (ö. 236/851), *Kitabu Nesebi Kureys*, Tahkik: Levi Provençal, Daru'l-Mearif, Kahire, Tarihsiz.

²² Ebû Amr Halife b. Hayyât (ö. 240/854-855), *Kitâbu't-Tabakât*, Tahkik: Ekrem Ziya el-Ömerî, Matbaatu'l-Meani, Bağdat 1967.

²³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb (ö. 245/860), *Kitâbu'l-Muhabber*, Neşir: Ilse Lichtenstädter, Dâru'l-İfâki'l-Cedide, Beyrut 2009.

²⁴ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî (ö. 279/892-893), *Ensâbu'l-Eşraf*, Tahkik: Süheyl Zekkâr, Riyad Zerkali, I-XIII, Daru'l-Fikr, Beyrut 1996.

²⁵ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd b. Hazm (ö. 456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Tahkik: Abdusselâm Muhammed Harun, Daru'l-Mearif, Kahire 1962.

sistematîği kurmuşlar, böylelikle Hz. Ali evlâdına daha çok yoğunlaşmışlardır. İbn Tıktaka'nın *el-Asîli fî Ensâbi't-Tâlibiyyin*'i²⁶, el-Ömerî'nin *el-Mecd fî Ensâbi't-Tâlibiyyin*'i,²⁷ İbn İnebe'nin *Umdetu't-Tâlibi's-Suğra fî Nesebi Âl-i Ebî Tâlib*'i²⁸ bu eserler arasında yer almaktadır ve ilgili eserlere çokça atıf yapılmıştır.

Ehl-i beyt imamlarının müstakil olarak hayatlarını ele alan kaynaklar da önemli bir yer işgal etmektedir. Bunlar arasında Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*'i,²⁹ İrbilî'nin *Keşfu'l-Gumme*'si,³⁰ İbn Ebi Selc'in kısaca Ehl-i beyt imamlarının hayatlarını ele aldığı *Târîhu'l-Eimme*'si,³¹ Tabersî'nin *Tâcu'l-Mevâlîd*'i,³² İbn Sabbâğ'ın *el-Füsûlü'l-Mühimme*'si,³³ İbn Şehrâşûb'un *Menâkibu Âl-i Ebî Tâlib*'i,³⁴ Rüstem et-Taberî'nin *Delâilü'l-İmâme*'si,³⁵ Şii ulema tarafından kaleme alınan Ehl-i beyt imamlarının hayatları olarak beyân edilebilir. Bunun yanında Sünni ulema tarafından Ehl-i beyt imamlarının hayatlarının kaleme alındığı kaynaklar da görmekteyiz. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Tezkîretü'l-Havas*'ı³⁶ İbn Tolun'un *el-Eimmetü İsnâ Aşer*'i,³⁷ bu eserler arasında yer almaktadır.

Araştırma eserlerinde; Ünal Kılıç'ın *Tartışmaların Odağındaki Halîfe Yezîd*³⁸ isimli eseri, Yezîd üzerine yazarın doktora çalışmasına dayanan bir eser olması ve bizim çalıştığımız alanı kapsamı sebebiyle değerlidir. Diğer yandan Kerbelâ'ya ayrı ve geniş bir başlık açan yazarın yorumları incelenmiş ve atıflarda bulunulmuştur. M. Bahaüddin

²⁶ Ebû Ca'fer Safiyüddîn Muhammed b. Ali İbn Tıktaka (ö. 709/1309), *el-Asîl fî Ensâbi't-Tâlibiyyin*, Tahkik: Seyyid Mehdi Er-Recâfi, Mektebetü Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî en-Necefi, Kum, Tarihsiz.

²⁷ Necmüddin el-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Ömerî (ö. 387/997), *el-Mecd fî Ensâbi't-Tâlibiyyin*, Tahkik: Ahmed Mehdi ed-Dâmegânî, Mektebetü Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî en-Necefi, Kum 2002.

²⁸ Ebu'l-Abbas Cemâlüddin Ahmed b. Ali el-Hasenî ed-Dâvudî İbn İnebe (ö. 828/1424), *Umdetu't-Tâlibi's-Suğra fî Nesebi Âl-i Ebî Tâlib*, Tahkik: Seyyid Mehdi Er-Recâfi, Mektebetü Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî en-Necefi, Kum 2009.

²⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî (ö. 460/1067), *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, Tahkik: Cevâd el-Kayyumî el-İsfahânî, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 2007.

³⁰ Ebu'l-Hasen Ali b. İsa b. Ebu'l-Feth el-İrbilî (ö. 692/1293), *Keşfu'l-Gumme fî Ma'rifeti'l-Eimme*, Tahkik: Ali Âl Kevser, I-IV, Dâru't-Tearûf, Beyrut 2012.

³¹ İbn Ebi's-Selc el-Bağdâdî (ö. 325/937), *Târîhu'l-Eimme, Mecmuatu'n-Nefise fî Târihi'l-Eimme*, Dâru'l-Kâri, Beyrut 2002.

³² Ebû Ali Eminüddin el-Fazl b. Hasan et-Tabersî (ö. 548/1154), *Tâcu'l-Mevâlîd, Mecmuatu'n-Nefise fî Târihi'l-Eimme*, Dâru'l-Kâri, Beyrut 2002.

³³ Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî İbn Sabbâğ, *el-Füsûlü'l-Mühimme fî Ma'rifeti'l-Eimme*, Tahkik: Sâmî el-Ğarîrî, I-IV, Dâru'l-Hadîs, Kum 2002.

³⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Şehrâşûb (ö. 588/1192), *Menâkibu Âl-i Ebî Tâlib*, Tahkik: Yusuf el-Bukaî, I-V, Dâru'l-Edva, Beyrut 1991.

³⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem et-Taberî, *Delâilü'l-İmâme*, Tahkik: Kısmu'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, Müessesetü'l-Ba's, Tahran 1993.

³⁶ Ebu'l-Muzafer Şemsüddin Yusuf Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256), *Tezkîretü'l-Havas*, Mektebetü'n-Ninova, Tahran, Tarihsiz.

³⁷ Şemsüddin Muhammed bin Tolun (ö. 953/1546), *el-Eimmetü İsnâ Aşer*, Tahkik: Salahaddin Müncid, Menşurâtu'r-Ridâ, Kum, Tarihsiz.

³⁸ Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halîfe Yezîd*, Kayihan Yayınları, İstanbul 2016.

Varol'un doktora çalışmasına dayanan *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*³⁹ isimli eseri, istifade ettiğimiz bir eserdir. Gülgün Uyar'ın doktora çalışmasına dayanan *Ehl-i Beyt-İslâm Tarihinde Ali-Fatıma Evlâdı*⁴⁰ isimli eseri, Ehl-i Beyt'i tarihî süreçte geniş bir yelpazede inceliyor olması açısından çalışmamız açısından önemli veriler barındırmaktadır. Ayrıca eserin son bölümünde yer alan evlilikler ilgili çalışma, gerek kaynakları gerekse konuyu ele alışı açısından bize yardımcı olmuştur. Bunun yanında Uyar, çalışmasını Sünni kaynaklar etrafında gerçekleştirdiği için, Şii kaynakların neler içerdiği çalışmada mevcut değildir. Mehmet Ali Büyükkara'nın *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet, Musa Kâzım ile Ali Rızâ Dönemi Şiiliği ve Abbasîler*⁴¹ olarak Türkçe'ye çevrilen doktora tezi, çalıştığımız dönemi kapsamamakla birlikte yazarın literatürü geniş bir şekilde taraması ve Şii-Sünni kaynakları farklı hususiyetleriyle açıklaması nedeniyle istifade ettiğimiz bir eser olmuştur. İbrahim Sarıçam'ın *Emevî-Hâşimî İlişkileri-İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*⁴² adlı doktora tezine dayanan eseri, çalışmamızla ilgili oldukça yüzeysel bilgiler vermekle birlikte, tarihî akışı görebilmek açısından yarar sağlamıştır.

Şaban Öz'ün *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*⁴³ isimli eseri, hem çalışmamızda ileri derecede istifade ettiğimiz bir kaynak olmuş, hem de yazarın rivayetleri verdiği dipnotlarda ayrıntılı bir şekilde incelemesi, rivayetler arası mukayese yapabilmemizden bize büyük katkı sağlamıştır. Yazar, eserde verdiği yüzlerce dipnot ile, olaylarla alâkalı farklı rivayetlere, bu rivayetlerin hangisinin kabul edilebilir hangisinin reddedilebilir oluşu üzerine ayrıntılı ve önemli bilgiler sunmuştur. Hüseyin Güneş'in *Dinî, Siyâsî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*⁴⁴ isimli basılmamış doktora çalışması, Muhammed b. el-Hanefiyye üzerine yapılan müstakil bir çalışma olması ve onun Emevîlerle ilişkisine de değinmesi açısından büyük önemi haizdir. Yazarın bu çalışması, Muhammed b. el-Hanefiyye hakkında temel kaynaklar üzerinde yapılmış bir çalışmadır. Biz yazarın çalışmasından da istifade ederek, onun hayatını aktarmanın yanında kaynaklarda Muhammed b. el-Hanefiyye'nin Emevî hilâfeti hakkındaki

³⁹ M. Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, Yediveren Kitap, Konya 2004.

⁴⁰ Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt-İslâm Tarihinde Ali-Fatıma Evlâdı*, MİFAV, İstanbul 2011.

⁴¹ Mehmet Ali Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet, Musa Kâzım ile Ali Rızâ Dönemi Şiiliği ve Abbasîler*, MİFAV Yayınları, İstanbul 2010.

⁴² İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri-İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*, TDV Yayınları, Ankara 2011.

⁴³ Şaban Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

⁴⁴ Hüseyin Güneş, *Dinî, Siyâsî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SÜSBE, Dan.: M. Bahaüddin Varol, 2009.

düşüncelerini de bulmaya çalıştık. Diğer yandan İbn Asâkîr'in onun hakkındaki birçok farklı rivayetini görerek bunu yazdığımız metne ekledik. Bunun yanında yapılmış yeni çalışmalardan da istifade ederek kurguyu ve bazı diyalogların tercümelerini farklı bir şekilde ele aldık. Julius Wellhausen'un *Arap Devleti ve Sukutu*⁴⁵ ve *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyâsî Muhalefet Partileri*⁴⁶ isimleriyle Türkçe'ye çevrilen iki klasik eseri, istifade ettiğimiz çalışmalar arasındadır. Gerlof Van Vloten'in *Emevî Devrinde Arap Hâkimiyeti, Şia ve Mesih Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*⁴⁷ ismiyle Türkçe'ye çevrilen eseri de konumuz açısından önemlidir. İngilizce çalışmalar arasında öne çıkan Mohammad Ali Amir Moezzi'nin *The Spirituality of Shi'i Islam*'ı⁴⁸ önem arz etmektedir. Özellikle Zeynelâbidîn'in annesi hususundaki ayrıntılı bölüm, farklı bir bakış açısı kazanmamıza vesile olmuştur.

⁴⁵ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, Çev.: Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.

⁴⁶ Julius Wellhausen, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyâsî Muhalefet Partileri*, Çev.: Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara 1989

⁴⁷ Gerlof Van Vloten, *Emevî Devrinde Arap Hâkimiyeti, Şia ve Mesih Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*, Çev.: Mehmed S. Hatiboğlu, AÜİF Yayınları, Ankara 1986.

⁴⁸ Mohammad Ali Amir Moezzi, *The Spirituality of Shi'i Islam*, The Enstitute of Ismaili Studies, London 2011.

BÖLÜM 1: HZ. HÜSEYİN'İN EMEVÎ HALÎFELERİYLE İLİŞKİLERİ VE KERBELÂ VAKASI

1.1. Hz. Hüseyin Öncesi İlişkiler

Çalışmanın ana hatlarının bir yönüyle Hz. Ali'nin siyâsî icraatlarına dayanması nedeniyle tarihî sürece kısaca değinmek yerinde olacaktır. Cahiliye'den beri süregelen bir rekabet ve ihtilâfın içerisinde bulunan Ümeyyeoğulları ile Hâşimoğulları arasındaki ilişkiler,⁴⁹ vahyin nâzil olması ile farklı bir sürece girmiştir. Bu süreç, öncekilerden farklı olarak -Mekke'nin fethiyle birlikte- iki tarafın da üstünlüğünü kabul ettiği vahye teslimiyet arz etmiş, Hz. Peygamber'in vefatından Hz. Osman'ın (ö.35/656) hilâfetinin son altı yılına kadar ciddi bir problem yaşanmamış; bu yıllardan sonra belli başlı ihtilâflar ve eskiye dayanan siyâsî rekabet tekrar ortaya çıkmıştır.

Ümeyyeoğullarından olan Hz. Osman'ın hilâfetinin son altı yılında iç krizlerle uğraşan İslâm devleti, halifenin evinin kuşatılarak asiler tarafından şehid edilmesiyle⁵⁰ idâresi daha zor bir kerteğe girecektir. Bundan sonraki süreç daha içinden çıkılmazdır zira Ümeyyeoğullarından olan Şam valisi Muaviye b. Ebû Süfyan (ö.60/680), Hz. Osman'dan sonra hilâfet işini üstlenen Hz. Ali'den (ö.40/661), Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılmasını isteyecek; Osman'ın kâtillerini bulmadığı sürece de kendisine biat⁵¹ etmeyeceğini beyân edecektir.⁵² Diğer yandan; Hz. Ali'ye Medine'de Hicri 19 Zilhicce 35 (18 Haziran 656) tarihinde⁵³ biat edildiğinde, Ümeyyeoğullarının diğer önde gelen fertleri biatten kaçınmışlar, örneğin Mervan b. Hakem (ö.65/685) Medine'den kaçmıştı.⁵⁴ Bu durum bize Ümeyyeoğullarının Hz. Ali'nin hilâfetine yönelik baştan itibaren mesafeli olduklarını göstermektedir.

⁴⁹ Cahiliye sürecindeki ilişkiler için bkz.: İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, s. 33-100.

⁵⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 56-64.

⁵¹ İleriki bölümlerde karşımıza çok çıkacak olan bu kavram için bkz.: Mustafa Özkan, "Emevî İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklene Anlam ve Biatın Fonksiyonu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/XIII, 113-128, Cengiz Kallek, "Biat", *DİA*, VI, 120-124.

⁵² İrfan Aycan, *Saltanatı Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, s. 107.

⁵³ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 206.

⁵⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 73.

Hiz. Ali; Muaviye'ye gönderdiği elçilerle onu kendisine biat etmeye çağırırır⁵⁵ lakin Muaviye'nin çeşitli nedenler ileri sürerek buna yanaşmaması, Sıffin'de iki orduyu karşı karşıya getirmiş;⁵⁶ iki taraftan -rakamlar farklı olmakla birlikte- içerisinde sahabilerin de bulunduğu binlerce kişi ölmüştür. Savaşın sonucunda ciddi bir kazanım sağlanamamış; tarihe "Tahkim" olarak geçecek olan hakemlerin kararına bağlanacak bir süreç iki tarafın Kurraları'nın⁵⁷ meşveretleri ile başlatılmış; Hiz. Ali, Abdullah b. Abbas'ın kendi hakemi olmasını istediğı halde bu kabul edilmemiş, Ebû Musa el-Eşarî (ö.42/662-663), Hiz. Ali'nin, Ümeyyeoğullarından olan Amr b. el-Âs (ö.43/664) ise Muaviye'nin hakemi olmuştur. Ebû Musa el-Eşarî Hiz. Ali'yi halifelikten azlederek ümmetin şûra yoluyla yeni bir halife tayin etmesi gerektiğini beyân edince durumdan istifadeyle hileye başvuran Amr b. el-Âs, Muaviye'yi halife tayin ettiğı cevabını vermiş⁵⁸ ve hakemler, işi bir çözüme kavuşturamamıştır. Hiz. Ali'nin de bu hileli karara uymadığı, Muaviye ve Amr'a beddua okuduğı rivayet edilir.⁵⁹

Tahkîm olayından sonra Hârici isyânları ile ilgilenen ve Nehrevân savaşını yapan Hiz. Ali, Kûfe'de sabah namazı için Mescid'e giderken İbn Mülcem (ö.40/661) isimli bir hârici tarafından başına vurulan zehirli⁶⁰ bir kılıç darbesiyle (40/661) Ramazan ayında şehid edilmiştir.⁶¹ Hiz. Ali'nin şehâdetinden sonra Kûfe halkı aynı sene⁶² Hiz. Hasan'a (ö.49/669) biat etmiştir.⁶³ Hiz. Hasan'a biat edildiğini duyan Muaviye, ordusuyla Kûfe yakınlarında bulunan Meskîn'e doğru gelmiş ve anlaşılan o ki; durumu siyâset yoluyla çözerek avantaj elde etmek istemiştir. Bu esnada Hiz. Hasan'ın ordusunun komutanı olarak görevlendirdiğı Kays b. Sa'd'ın (ö.60/680) öldürüldüğüne dair ordu içinde haber yayılınca askerler, Hiz. Hasan'a saldırmışlar ve ona zarar vermeye çalışmışlardır.⁶⁴

Öyle anlaşılıyor ki bu olay ve Kûfelilerin yapısı nedeniyle motivasyonu bozulan, savaşa sıcak bakacak bir fitratı olmayan ve ordusundaki savaşa isteksizliğı gören Hasan; barış yollarını aramaya başlamış ve Muaviye'ye bu meyânda mektup yazmıştır. Bu mektuba

⁵⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III, 65-67.

⁵⁶ İbn A'sem, *Fütûh*, III, 14.

⁵⁷ Kur'an hâfızları.

⁵⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III, 125.

⁵⁹ Taberî, *Târîh*, V, 71.

⁶⁰ Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 374.

⁶¹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 253.

⁶² Taberî, *Târîh*, V, 158.

⁶³ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 183-184.

⁶⁴ Taberî, *Târîh*, V, 159, Ethem Ruhi Fığlalı, "Hasan", *DİA*, 282.

olumlu cevap gelmiş, Hz. Hasan isteklerini içeren bir antlaşma ile şartlı⁶⁵ olarak Hicri 41 (Milâdî 661) yılında hilâfeti Muaviye'ye bırakmıştır.⁶⁶

Hz. Hasan ile gerçekleştirilen sulh anlaşmasından sonra Muâviye b. Ebî Süfyan, siyâsî zemini oluşturdudan sonra işlerini düzene koymak ve onun için çok önemli bir hamle olan oğlu Yezid'i (ö.64/683) veliaht olarak tayin etmek niyetindeydi. Bu niyetini izhar için en uygun zamanı beklemekteydi. Duhatu'l-Arab'tan⁶⁷ olan Mugîre b. Şu'be'nin (ö.50/670) telkîniyle⁶⁸ oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmeye karar veren Muaviye, bunun için çeşitli girişimlere başlamış; başta Şam'daki kabileleri ikna etmişti. Muğîre'nin valiliği kaybetmek korkusuyla Muaviye'ye siyâseten yaranmak amacına matuf olarak bu teklifte bulunduğu, aktarılan haberler arasındadır.⁶⁹

1.2. Kerbelâ Öncesi Hz. Hüseyin'in Siyâsî Konumu ve Kûfe'ye Dâvet Edilişi

Belâzürî, Hz. Hüseyin (ö.61/680) ve Hz. Ali taraftarlarının, Hz. Hasan'ın Muaviye ile yaptığı sulhten oldukça memnuniyetsiz olduklarını ve bu durumu çözmek isteyen Ali taraftarlarının Muâviye yönetimine baş kaldırmak için çeşitli görüşmeler yaptığını nakleder.⁷⁰ Hucr b. Adi (ö.51/671) de bu yönde, Hz. Hasan'ın sulhuna karşı çıkan ilk kişiydi.⁷¹ Hz. Hasan'a Muaviye ile yaptığı sulhten ötürü de ağır bir şekilde konuşmuş ve Hz. Hüseyin'i isyâna davet etmiştir.⁷² Muâviye yönetimine karşı bu katılığı nedeniyle de ilerleyen süreçte öldürülmüştür. Hz. Hasan vefat ettikten sonra Kûfe halkından Hz. Hüseyin'e isyân etmesi yönünde teşvik edici mektuplar gelmeye başlamış fakat Hz.

⁶⁵ Bu istek ve şartları şu şekilde özetleyebiliriz: 1-Muaviye'den sonra halifenin Hz. Hüseyin olması. (Bu iddia genel olarak kabul görmez.) 2-Dâr Ebcerd haracının ve Kûfe beytülmalinin kendisine verilmesi. 3-Babası Hz. Ali'ye sövülmemesi. Genel olarak kabul edilen şartlar bu şekildedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 75-86, M. Ali Kapar, "Hz. Hasan'ın Halîfeliği ve Hasan-Muaviye Andlaşması", SÜİFD, VII, Konya 1997, s. 76, M. Mahfuz Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilâfeti Muaviye'ye Devrinin Arka Planı", Journal Of Islamic Research, XIV/III-IV, 2001, s. 466-468.

⁶⁶ Taberî, *Târîh*, V, 159-163.

⁶⁷ Kelime anlamı olarak "Arab'ın Dâhileri" anlamına gelen bu terkîb, İslâm sonrası Arap siyâsî dehalâri için kullanılmaktadır. Diğer dâhiler ise şunlardır: Muaviye b. Ebû Süfyan, Ziyâd b. Ebîh, Amr İbnü'l-Âs. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mücahit Yüksel, "Duhâtu'l-Arab (Arab'ın Dâhileri) ve Hz. Ali'ye Karşı Konumları", İstem, XXVIII, s. 349-368.

⁶⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 187.

⁶⁹ Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 162.

⁷⁰ Belâzürî, *Ensâb*, III, 363-365.

⁷¹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 365.

⁷² Dineverî, *Ahbâr*, s. 220.

Hüseyin, Muaviye hayatta olduğu müddetçe bir isyâna girişmeyeceği cevabını vermiştir.⁷³

Hiz. Hüseyin'in ve muhalif unsurların Medîne'de durumunu gözleyen Mervan, Muâviye Medîne'deyken ona bir mektup yazarak Hüseyin hakkında işlerin kötüye gittiği istihbaratını vermiştir.⁷⁴ Muaviye bunun üzerine Abdullah b. Abbas (ö.68/687-688), Abdullah b. Ca'fer (ö. 80/699-700), Saîd b. el-As (ö.59/679), Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692) gibi ileri gelen zâtlara yazdığı gibi⁷⁵ Hiz. Hüseyin'e de isyan düşüncesini sorgulamak ve eğer böyle bir hedefi varsa vazgeçirmek amacıyla hem uyarı hem de tehdit içerikli bir mektup yazmıştır.⁷⁶ Yazdığı mektubu şu şekilde bitirmiştir: "Fitneyi seven bazı sefih kişiler seni (isyan hususunda) körüklemesinler."⁷⁷ Hiz. Hüseyin ise bu uyarı içerikli mektuba cevap olarak biatında sâdık olduğunu, kendisine isyân etmek gibi bir emelinin bulunmadığını, onun (Muaviye) ümmetin başına gelmiş büyük bir imtihan olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸ Bunlara ek olarak Muaviye'ye sahabenin faziletlilerinden olan⁷⁹ Hucr'u⁸⁰ öldürdüğü, babası Hiz. Ali'ye âsî olduğu günden beri fitne çıkardığını beyan etmiş ve mektubu şu şekilde sonlandırmıştır: "Ne istiyorsan onu yap!"⁸¹ Bu bir nevi restleşme sayılabilir. Özellikle Yezîd'in veliaht tayin edildiği süreçten sonra Hiz. Hüseyin, biat etmeme yönündeki düşüncesini daha fazla ciddiye almış ve Kûfe'de oluşan muhalefeti kontrol edebilmek niyetiyle süreci başlatmıştır diyebiliriz. Lâkin herhangi bir hareket için Muaviye'nin vefatını beklemektedir. Çünkü ona biat etmiştir. Ayrıca bu süreçte Hiz. Hüseyin'e Kûfe halkından ard arda mektuplar gelmekte ve kendisini Kûfe'ye çağırırmaktadırlar.⁸²

⁷³ Dineverî, *Ahbâr*, s. 221.

⁷⁴ Belâzürî, *Ensâb*, III, s. 367, İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 423.

⁷⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 200-203.

⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 423, Ethem Ruhi Fığlalı, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, 518.

⁷⁷ Dineverî, *Ahbâr*, s. 225.

⁷⁸ Dineverî, *Ahbâr*, s. 225.

⁷⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, "İlk Şii Olaylar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, 337.

⁸⁰ Hucr b. Adî, Kûfe'de Emevî yönetimine karşı muhalefetiyle bilinen bir sahabidir. Bu muhalefeti nedeniyle sürgün edilmiş, hapis cezasına çarptırılmış; ardından birkaç arkadaşı ile birlikte şehid edilmiştir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Azimli, X. Yy'a Kadar Şii Karakterli Hareketler, Öykü Kitabevi, 2006, s. 20-21, Mehmet Mahfuz Söylemez, "Emevi İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/VI, 31-48, Nebi Bozkurt, "Hucr b. Adî", *DİA*, XVIII, 277-278, Casim Avcı, "Kûfe", *DİA*, XXVI, 340.

⁸¹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 367.

⁸² İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 422.

İslâm tarihinde veliahtlık sistemini ikâme eden, müesses hale getiren ilk kişi olan Muâviye'nin⁸³ vefat etmeden önce oğlu Yezîd'e kendileriyle mücadelede dikkat etmesi gerektiğini söylediği Hüseyin b. Ali, Abdurrahman b. Ebubekir, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr gibi ileri gelen sahabe oğullarının biâtının alınması da hiç şüphesiz yine Muaviye'nin kendisinin başlattığı bir süreçle olacaktır. Bu nedenle Hicri 50 yılında⁸⁴ Medine'ye doğru ikinci kez yola çıkmış ve Abdurrahman b. Ebubekir de dahil olmak üzere mezkûr zâtlarla Yezîd'in hilâfetini kabul etmeleri ve kendisinden sonra Yezîd'e biat etmeleri hususunda görüşmeler yapmış, tartışmış ve onları cebrî bir surette Yezîd'e biate zorlamıştır. Muâviye'nin beklediği karşılık açısından olumsuz geçen süreçler, burada zikredemeyeceğimiz önemli ayrıntılarla doludur.⁸⁵ İbn Kuteybe'nin nakline göre Muaviye, ileri gelen bir grup sahabeyi, Yezîd'e biat etmiş gibi göstermiş ve böyle bir propaganda yapmıştır.⁸⁶ Fakat Hz. Hüseyin, Yezîd'e biatı kabul etmemiştir.

Hz. Hüseyin, Muâviye'nin Medîne'yi Yezîd'e biat için ziyaret ettiği günlerde bu durumu hoş görmediğini ve biat etmediğini hal ve lisân ile ortaya koymuştur. Muaviye, oğlu Yezîd için halktan ve ashabın ileri gelenlerinden biat almak isteyince, onun hilâfetinin ilk yıllarında çok ses çıkartacak bir muhalefet ile gündeme gelmeyen Hz. Hüseyin⁸⁷ bu biata karşı çıkan ve reddedenler arasında yerini almıştır.⁸⁸ Bu nedenle Muaviye ile normal seyreden yol alan ilişkilerin seyri, Yezîd'e biat meselesinin gündeme gelmesiyle kırılmaya uğramıştır.⁸⁹

Muaviye Hicri 60 (680)⁹⁰ yılında vefat etmiş ve Yezîd, hilâfeti babasından alınca halka kendisine biat edilmesi hususunda çağrı yapmıştır. Muaviye, yukarıda da zikredildiği üzere sahabe olan ve insanlar üzerinde ağırlıkları bulunan Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer (ö.73/692), Abdurrahman b. Ebubekir (ö.53/673) ve Abdullah b. Zübeyr konusunda endişesini oğlu Yezîd'e bildirmiş, onlara nasıl davranması gerektiği hususunda çeşitli telkinlerde bulunmuştur. Hüseyin b. Ali'yi Iraklıların tahrik edeceğini ve isyan için yola çıkaracağını, bu durumun karşılığında eğer onu eline geçirirse bağışlamasını emretmiştir. Abdullah b. Ömer'in âbid bir yapısının olduğunu, bu işlerde

⁸³ Ünal Kılıç, *Halife Yezîd*, s. 71.

⁸⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 194.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 194-196.

⁸⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 212-213, Halife b. Hayyat, *Târîh*, s. 214.

⁸⁷ Adnan Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 160.

⁸⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 422.

⁸⁹ M. Bahaüddin Varol, *Ehli Beyt*, s. 131.

⁹⁰ Dineveri, *Ahbâr*, s. 225, Taberî, *Târîh*, V, 323, İrfan Aycan, "Muaviye", *DİA*, XXX, 333-334.

gözünün olmadığını, kendisi için bir tehdit teşkil etmeyeceğini, Abdurrahman b. Ebubekir'in⁹¹ hilâfet için bir düşüncesinin olmadığını, insanların da onun için hilâfet taleplerinin bulunmadığını beyân etmiştir. Bunlardan farklı olarak Abdullah b. Zübeyr'in bir tilki gibi plan kurup kendisini pusuda beklediğini, hilâfeti ele geçirmek amacıyla herhangi bir harekete girişirse af dilemediği müddetçe onu derhal öldürmesi gerektiğini, barış dilerse kabul edebileceğini, kan akması için büyük çaba sarf etmesini vasiyet olarak oğlu Yezîd'e bildirmiştir.⁹² Yezîd'in yaptığı çağrılar öncelikle Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr'e ulaştırılmıştır. Yezîd'in Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Abdurrahman b. Ebubekir'in kendisine biat edecekleri konusunda duyduğu ciddi bir endişe vardır. Özellikle Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr konusunda Mervan kendisini uyarmıştır.⁹³

Yezîd, Medine valisi olan Velîd b. Utbe'ye (ö.64/684) yazdığı mektupta şunları deklare etmiştir: “Mektubum sana ulaştığında Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr'i hazır et, ikisinden benim için biat al. Eğer bundan çekinirlerse, boyunlarını vur, başlarını bana gönder. İnsanlardan biat al. Kim çekinirse, onlara Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr'deki (gerekli) hükmü uygula.”⁹⁴ Yakubî ve İbn A'sem, rivayeti bu şekilde aktarsa da özellikle son kısımdaki boyunlarının vurulması emrinin Yezid tarafından verilmiş olması, bizi önemli bir noktaya götürmektedir. Taberî'nin fare kulağı kadar küçük bir kâğıda yazıldığını söylediği⁹⁵ bu mektup, hem verilen emrin gizliliğini hem de Yezîd'in bu işe verdiği önemi göstermektedir. Ayrıca bu tavrın, Muaviye'nin yukarıdaki Yezîd'e yönelik tavsiyeleri ile tenakuz teşkil ettiğinin de görülmesi gerekir. Yezîd'in, işleri siyâset yoluyla çözmek yerine direkt ceza tatbikine gitmesi uygun bir siyâsî adım olmayacaktır. Bu nedenle İbn Kuteybe'de ve diğer kaynaklarda karşımıza çıkan biat çağrısı çok daha makul görünmektedir. O çağrıya göre Yezîd, öncelikle Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah

⁹¹ Abdurrahman b. Ebubekir, Muaviye'den önce vefat etmiştir. Bu nedenle Demircan'ın ilgili rivayete ihtiyatla yaklaşılması gerektiği fikrine katılmaktayız. Bkz.: Adnan Demircan, *İktidar Mücadelesi.*, s. 176.

⁹² Dineveri, *Ahbâr*, s. 226, Taberî, *Târîh*, V, 322-323.

⁹³ Dineveri, *Ahbâr*, s. 227.

⁹⁴ Ya'kubî, *Tarih*, II, s. 154, İbn A'sem, *Fütûh*, V, 9-10.

⁹⁵ Taberî, *Târîh*, V, 338.

b. Cafer olmak üzere Medine ehline bir biat çağrısı yapmış ve valisi Velîd b. Utbe'ye⁹⁶ bu mektubu göndermiştir.⁹⁷

Velîd b. Utbe'nin Yezîd'den aldığı emir gereği Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr, Velîd b. Utbe tarafından biat için hükümet konağına çağırılmıştır. Onlar, halkın kararına göre bir tavır takınacaklarını, sabahı beklediklerini beyan etmişler,⁹⁸ sabah olunca da Yezîd'e biat etmemek için Mekke'ye doğru yola çıkmışlardır.⁹⁹ Hz. Hüseyin, Mervan'dan sonra Medîne'ye vali olarak tayin edilen Velîd b. Utbe ile Yezîd'e biat hususunda valinin çağırması nedeniyle görüşmek durumunda kalmış, halk biat için toplandığında kendisini de çağırabileceklerini söyleyerek evine gitmiş ve sabahında da Yezîd'e biat etmemek amacıyla otuz kişiden oluşan¹⁰⁰ ev halkı ve akrabalarının büyük bir kısmıyla Hicrî 28 Receb 60 (4 Mayıs 680)¹⁰¹ yılında birlikte Mekke'ye doğru yola çıkmıştır.¹⁰²

Kerbelâ sürecinde Hz. Hüseyin'e ilk uyarı, Mekke'ye giderken yolda karşılaştığı Abdullah b. Mutî' (ö.74/693) tarafından yapılmıştır. Abdullah b. Mutî', ona nereye gittiğini sormuş, Hz. Hüseyin öncelikli varış yerinin Mekke olduğunu beyân edince, Mekke'den sonra Kûfe'ye geçmemesi yolunda kendisine ikazlarda bulunmuştur. Kûfe'nin uğursuz bir şehir olduğunu, babasının orada öldürüldüğünü, kardeşi Hasan'ın orada yardımsız bırakıldığını, eğer bir hareket başlatacaksa taraftarlarını yanına çağırmasının daha muvafık bir hareket olduğunu beyan etmiştir.¹⁰³ Bu ikazların ne derece önem arz ettiği, ileriki süreçlerde daha vâzıh bir şekilde görülecektir. Hz. Hüseyin Mekke'ye gidince babası Hz. Ali'nin bölgesine yerleşmiş ve bir müddet orada kalmıştır.

Hz. Hüseyin'in Yezîd'e biat etmemesinin nedenleri arasında hiç şüphesiz Yezîd'in karakteristik özellikleri ve davranışları önemli bir rol oynamaktadır. Onun ifadesiyle Yezîd'in karakteri şu şekildedir: “Yezîd, fâsık bir adamdır, fışkında lânetlenmiştir, içki

⁹⁶ Metinde Hâlid b. El-Hakem olarak geçmektedir.

⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 225-226, Taberî, *Târîh*, V, 338-339.

⁹⁸ Zübeyrî, *Neseb*, s. 133, İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 226.

⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 424.

¹⁰⁰ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 13.

¹⁰¹ Belâzûrî, *Ensâb*, V, 315.

¹⁰² Dineverî, *Ahbâr*, s. 227-228.

¹⁰³ Dineverî, *Ahbâr*, s. 228-229.

içer, köpeklerle oynar, Resulullah'ın geride kalan ailesine buğzeder.”¹⁰⁴ Bu ibareleri ihtiyatla karşıladığımızı, Hz. Hüseyin'in kişiliğinin bir kimsenin işlediği kötülüğü gözüyle görmediği müddetçe dile getirmeyeceğini düşündüğümüzü belirtmekle birlikte; Hz. Hüseyin'in Yezid'i hilâfete ehil görmediği de açık bir husustur. Biattan kaçınmasının temel nedeni budur. Biatı reddetmesinin diğer nedenleri arasında zikredilen Hz. Peygamber ve babasının Yezîd'in dedesi ve babasından üstün oldukları, dolayısıyla hilâfet hususunda kendisini ondan üstün görmesi¹⁰⁵ ve Ümeyye oğulları ve Hâşim oğulları arasındaki kabile rekabeti¹⁰⁶ şeklindeki rivayetlerin doğru sebepler olmadığı kanaatindeyiz. Zira Hz. Hüseyin; eğer öyle düşünseydi; Muaviye'ye biat etmezdi. Kanaatimizce yukarıda da belirtildiği gibi Hz. Hüseyin'in Yezîd'e biatten kaçınmasındaki temel ve yegane husus; hilâfetin verasete dönüştürülmesi ve Yezîd'in bu ağır göreve ehil olmayışıdır.

Bunun yanında onun Medîne'den Mekke'ye giderken müstakil bir isyân tertip edip başına geçmek ve siyâsî örgütlenmesini orada kurmak şeklinde bir düşüncesinin olduğunu düşünmüyoruz. Gelişen süreçlerin kendisini Kûfe'ye yürümeye zorladığını belirtmek durumundayız. Medine'den Mekke'ye yol alışı temel hedefinin, Varol'un da aktardığı gibi biat yönündeki cebrî tavırdan uzaklaşmak olduğu açıktır.¹⁰⁷

Hz. Ali taraftarlarına Muaviye'nin ölüm haberi ulaşınca Süleyman b. Surad (ö.65/685), Müseyyeb b. Necbe, Rufaa b. Şeddad, Hubeyb b. Muhir (Mutahhir) ve Ehl-i Kûfe'den Hüseyin taraftarları¹⁰⁸ bir mektup kaleme aldılar ve Hz. Hüseyin'e gönderdiler. Süleyman b. Surad, Hüseyin'e mektup göndererek yola çıkması yönünde teşvik etmiştir. Ehl-i Kûfe'nin Hüseyin'e mektubunun özeti ise şudur: Acele et.¹⁰⁹ Bu meyânda mektupların adedi oldukça artmış ve adeta zamanın geldiğini, artık durmaması ve hedefine yönelmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.¹¹⁰

Hz. Hüseyin Kûfe'den gelen mektupların sıhhatini ve Kûfe halkının kendisine olan biatindeki kararlılığını kontrol ettirmek ve biat almak amacıyla amca oğlu Müslim b.

¹⁰⁴ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 12.

¹⁰⁵ M. Bahaüddin Varol, *Ehli Beyt*, s. 133.

¹⁰⁶ Adnan Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 171.

¹⁰⁷ M. Bahaüddin Varol, *Ehli Beyt*, s. 135.

¹⁰⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III, 369, İbn Hibban, *Ahbâru'l-Hulefa*, s. 327, İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 7, İbn A'sem, *Fütûh*, V, s. 27-28, Taberî, *Târih*, V, 352.

¹⁰⁹ Belâzürî, *Ensâb*, s. 370.

¹¹⁰ Ya'kubî, *Târih*, II, 155.

Akıl'i (ö.60/680) gizlice Kûfe'ye göndermiş,¹¹¹ ve Müslim'e şöyle demiştir: "Ey amcamın oğlu! Kûfe'ye gitmeni ve halkın (orada) ne üzere birleştiğine bakmanı uygun gördüm. Eğer (görüşleri) bana gelen mektuplarındaki gibiyse, sen de hızlıca bana yaz ki ben de sana doğru yola çıkayım. Fakat durum başka türlü ise, oradan çabucak ayrıl." ¹¹²

Hz. Hüseyin'in Kûfe ehline gönderdiği cevabî mektupta şunları beyan ettiği kayıtlıdır: "Bismillahirrahmanirrahim. Hüseyin b. Ali'den, Mü'minlerin ileri gelenlerine. Selâm üzerinize olsun. Hani b. Hani ve Said b. Abdullah mektuplarınızla yanıma geldiler. Bu bana son gelişleriydi. Yazdıklarınızı, zikrettiklerinizi anladım ve isteğinizi uzatacak değilim. Size kardeşim, amcaoğlum, Ehl-i beytimden güvendiğim Müslim b. Akıl b. Ebi Talib'i gönderdim. Ona, bana sizin durumunuzu, görüşlerinizi, sahip olduğunuz fazilet ve kıymetleriniz hakkındaki görüşünü yazmasını emrettim. O, size doğru gelmektedir. Vesselâm. Elçilerinize sunduğum şey üzerine olursanız; Allah'tan başka kuvvet sahibi olmayacaktır. Mektuplarınızı okudum; amca oğlumla birlikte olun, ona biat edin ve yardım edin, onu asla yüz üstü bırakmayın! İmam kitapla ve adaletiyle âdil değildir. Hidayet edemeyen ve hidayet edilmemiş bir hükümle, haktan gayrisıyla hükmeden gibidir. Allah bizi ve sizi hidâyet üzere birleştirsün. Bize ve size takva gerektir. O, dileyen için çok lâtiftir. Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun." ¹¹³

Müslim Kûfe'ye gittiği sırada Kûfe valisi zayıf bir karakteri olan¹¹⁴ Numan b. Beşir el-Ensârî (ö.64/684) idi. İşleri rahatça yoluna koyabildi, 18.000¹¹⁵ insandan biat aldı¹¹⁶ ve Hz. Hüseyin'e insanlardan biat aldığını, acele edip Kûfe'ye gelmesi gerektiğini yazdı. Bu mektup Hz. Hüseyin'e ulaşınca hazırlık sürecini hızlandırdı ve yola çıktı. Hz. Hüseyin yolda olduğu için Kûfe'de olan gelişmelerden haber alamamış ve değişen siyâsî atmosfere göre hareket edememişti. Hüseyin yoldayken Yezîd, Kûfe vilâyetini Basra'ya bağladı ve Basra valisi olan Ubeydullah b. Ziyad'ı (ö.67/686) da Hüseyin'in yola çıktığı konusunda uyardı. Baskıcı ve otoriter bir yapıya sahip olan Ubeydullah, yaptığı gizli çalışmalarla Kûfe'de Müslim b. Akıl'i ve etrafında Hüseyin'e biat edenleri

¹¹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 8, İbn A'sem, *Fütûh*, V, 30, Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 51, Halife b. Hayyat, *Târih*, s. 231, Taberî, *Târih*, V, 347.

¹¹² Dineveri, *Ahbâr*, s. 230.

¹¹³ Taberî, *Târih*, V, 353, Dineveri, *Ahbâr*, s. 230, İbn A'sem, *Fütûh*, V, 30-31.

¹¹⁴ Taberî, *Târih*, V, 348.

¹¹⁵ İbn Hibban, *Ahbârü'l-Hulefa*, s. 327, Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 51.

¹¹⁶ Müslim'in biat aldığı insanların sayısı hakkında farklı rivayetler aktarılmıştır. Buna göre 12.000, 18.000, 30.000 veya 80.000 kişinin kendisine biat ettiğine dair rivayetler mevcuttur. Kaynaklarda çoğunluk olarak 18.000 kişinin biat ettiği beyân edildiği için kanaatimiz bu yöndedir. Bu rivayetler için bkz.: Taberî, *Tarih*, V, 348, Mes'ûdî, *Mürûc*, III, s. 51, İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 8, Ebu Mihnef, *Makel*, s. 33.

bulmuş, Müslim'in etrafındaki biat edenler kaçmış, Müslim çarpışmalardan sonra kaçtığı yerde yakalanarak Ubeydullah b. Ziyâd'ın yanına getirilmiş ve öldürülmüştü.¹¹⁷ Müslim'in Kûfe'deki mücâdelesini, burada aktaramayacağımız uzun ayrıntılarla doludur.

İpler Kûfe'de Ubeydullah b. Ziyâd'ın eline geçmişti. Dolayısıyla Hz. Hüseyin siyasi ahvali çok hızlı değişmiş olan bir Kûfe'ye doğru gidiyordu.¹¹⁸ Müslim, Ubeydullah'ın yanında öldürülecekken vasiyette bulunmak istemiş, orada bulunan Ömer b. Sad'a borcunu ödemesi, cesedine eziyet edilmemesi ve en önemlisi Hüseyin b. Ali'ye bir elçi göndererek Kûfe ehlinin hıyânetini ve geri dönmesini bildirmesini istemiştir.¹¹⁹

Ubeydullah'ın Kûfe'ye vali tayin edilmesi ile alâkalı bir ayrıntıya burada değinmenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Buna göre Yezîd, Ubeydullah b. Ziyâd'ı sevmediği fakat Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru yola çıktığı haberi Şam'da devlet ricâli arasında yayıldığında kâtibi Sercûn b. Mansur'un, Ubeydullah b. Ziyâd'ı Numan b. Beşîr'in yerine Kûfe'ye vali tâyin etmesi gerektiği tavsiyesini yapınca ona uymuş ve artık sürecin ilerleyişi değişmiştir.¹²⁰ Vali tayin etme meselesiyle merbut olarak Ubeydullah'a bir mektup gönderdiği, ilgili mektupta "Ali neslinden kimseyi sağ bırakmaması"nı istediği de kayıtlıdır.¹²¹ Kılıç bu emrin, çoğunlukla Şii kaynaklarda yer alması nedeniyle ihtiyâtla yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir.¹²²

1.3. Kerbelâ Vakası'na Doğru

1.3.1. Kûfe'ye Doğru Yola Çıkış

Hz. Hüseyin, yola çıkmak üzere fikrini çevresine izhâr edince birçok sahabe ve tabiin büyüğü tarafından gitmemesi yönünde ikaz edilmiştir. Şu şekilde sıralayabiliriz: Abdullah b. Muti el-Adevî Hz. Hüseyin'e: Uğursuz Kûfe halkına güvenme, onlar babana ihanet etti.¹²³ Velid b. Utbe, Hz. Hüseyin'i yolda görmüş ve isyan konusunda uyarmıştır.¹²⁴ Abdullah b. Abbas, Hz. Hüseyin'in yola çıkma haberini alınca sabretmeye çalıştığını fakat bu mevzuda sabredemediğini, gitmemesi gerektiğini, Irak ehlinin

¹¹⁷ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 54-55.

¹¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 431-432.

¹¹⁹ Dineverî, *Ahbâr*, s. 241, İbn A'sem, *Fütûh*, V, 57, Taberî, *Târih*, V, 376-377.

¹²⁰ Ebu Mihnef, *Makel*, s. 34-35.

¹²¹ Ebu Mihnef, *Makel*, s. 35.

¹²² Ünal Kılıç, *Halife Yezîd*, s. 212.

¹²³ Belâzürî, *Ensâb*, III, 368.

¹²⁴ Belâzürî, *Ensâb*, III, 369.

hainlikleriyle bilindiğini, gidecekse bile hanımlarını ve çocuklarını yanında götürmemesini istediğini ifade etmiştir.¹²⁵ Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye gitme isteğinden vaz geçirmek konusunda uzun uğraş veren Abdullah b. Abbas, onunla tartışmış, tüm çabaları sonuç vermeyince de yanından ayrılmıştır. Yolda oturur vaziyette gördüğü Abdullah b. Zübeyr'e -Hz. Hüseyin'i isyânında destekliyor olması ve o gidince Mekke'de siyâsî liderin kendisi olacağını düşünmesi nedeniyle- "Gözün aydın" demiş ve kendisine sitemini bildiren bir beyit okumuştur.¹²⁶ Ayrıca hanımları hakkında İbn Abbas'ın haklı çıktığını Hz. Hüseyin, Kerbelâ vakasının gününde ikrar edecektir.

İbn A'sem'in kaydına göre Hz. Hüseyin, yanında 82 kişi ile birlikte Salı günü Zilhicce ayının 8'inde yola çıkmıştır.¹²⁷ İbn Abbas, Hz. Hüseyin'in yola çıktığını öğrenince "Vah Hüseyin!"¹²⁸ şeklinde seslenmiş ve üzüntüsünü dile getirmiştir. Yine İbn Ömer'in Hüseyin'e nereye gitmek istediğini sorduğunu, o da niyetini belirtince oraya gitmemesi gerektiğini sebebiyle açıkladığını ifade eder. Hüseyin ona biat mektuplarını gösterir, o da ağlamış ve katledilmekten Allah'ın onu koruması yönünde dua etmiştir.¹²⁹ Ferezdak (ö.114/732), yolda Hüseyin ile karşılaşmış ve onu uyarmış, Kûfe halkının kendisini kandıracağını belirtmiştir.¹³⁰ Onun Hz. Hüseyin'e "İnsanların kalpleri seninle fakat; kılıçları Ümeyyeoğulları ile"¹³¹ diyerek durumu belîğ bir şekilde aktarması, Kûfe ehlinin vaziyetini anlamamıza yardımcı olacaktır. Muhammed b. El-Hanefiyye (ö.81/700) de Hz. Hüseyin'e gitmemesi ve isyâna bulaşmaması yolunda telkinlerde bulunmuş ve kendi oğullarını onunla gitmekten men etmiştir.¹³² İbn Sa'd, Hüseyin'in Kerbelâ'ya gidişinde kendisini uyaran kişileri ve niçin gitmemesini istediklerini uzunca aktarmaktadır.¹³³

Hz. Hüseyin, genel olarak söylenenleri dinlemiş lâkin gitmekte ikna olduğu için yola çıkmıştır. Onun bu kararlılığı, Kûfe ehline olan itimadının yanı sıra, atacak başka bir adımı olmaması olarak da değerlendirilebilir. Gerçekten; Yezîd'e biat etmek istemeyen Hz. Hüseyin'in bu kertede yapabileceği en mâkul tercih, desteklendiğini düşündüğü

¹²⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III, 374, Taberî, *Târih*, V, 383-384.

¹²⁶ Dineveri, *Ahbâr*, s. 244, İbn A'sem, *Fütûh*, V, 66-67, Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 52.

¹²⁷ İbn A'sem, *Fütûh*, V, s. 69.

¹²⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III, 374.

¹²⁹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 375, İbn A'sem, *Fütûh*, V, 25-26.

¹³⁰ Belâzürî, *Ensâb*, III, s. 377.

¹³¹ Taberî, *Târih*, V, 386.

¹³² İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 428-429.

¹³³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 424-425.

bölgeye doğru yol almaktı. Şayet Medine’de kalmak istese, belirli bir süre sonra biat etmesi hususunda baskı yapılacak; Mekke’de kalmak istese veya Yemen’e gitse, hedeflerini coğrafyanın namüsait oluşu itibariyle tahakkuk ettiremeyecektir. Onun yola çıkışını bu açıdan değerlendirmekte yarar vardır. Diğer yandan; Müslim b. Akil’in öldürülme haberi Hz. Hüseyin’e yolda ulaşınca oğlu Ali el-Ekber dönülmesi gerektiğini söylemiş fakat Akil’in oğulları dönmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Hz. Hüseyin de onları yarı yolda bırakmanın uygun olmadığını düşünerek dönmek üzere karar kılmıştır.¹³⁴

1.4. Kerbelâ’da Yaşananlar

Hz. Hüseyin Kûfe yakınlarına gelince, karşısına Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd’ın Hurr b. Yezîd et-Temimî (ö.61/680) komutasındaki bin kişilik süvari birliği çıktı.¹³⁵ Komutan Hurr ve askerleri, Hz. Hüseyin’in arkasında ikindi namazını kıldılar;¹³⁶ namaz bittiğinde Hz. Hüseyin orduya hitâb ederek, kendisine Kûfe halkı tarafından biat mektupları gönderildiğini, askerler olarak onların da kendisine biatı ile şehre girebileceklerini, eğer Kûfe halkında biate dair bir durum yoksa geri dönebileceğini ifade etmiş ve hatta gönderilen biat mektuplarını da askerlere göstermiştir. Hurr b. Yezîd, mektuplardan haberinin olmadığını,¹³⁷ kendisini alıp Ubeydullah’a götürmek için emir aldıklarını ifade etmiş; Hz. Hüseyin bunu reddederek¹³⁸ onlara biat mektuplarını göstermiştir. Hurr b. Yezîd liderliğinde olan ordu ise, kendisini alarak Ubeydullah’a götürmek için görevlendirildiğinde ısrar edince Hz. Hüseyin; ölümün bundan daha güzel olduğunu ve teslim olmayacağını belirtmiştir.¹³⁹ Mes’ûdî’nin nakline göre Hurr b. Yezîd Hz. Hüseyin’in dönmesine imkân tanımış, o da geri dönmeye niyetlenmiş fakat öldürülen Müslim b. Akil’in kardeşleri dönmeyi reddedince o da kalmak durumunda kalmıştır.¹⁴⁰

Bu, iki grubun ilk karşılaşmasıdır. Hurr, aldığı emre binaen Hz. Hüseyin’in yanından ayrılmıyor, o nereye gidiyorsa askerleriyle yanında gidiyor ve Hicaz’a geri dönmesine de engel oluyordu. Nihayet Gadiiriye yakınlarında bulunan Kerbelâ mevkiine gelince

¹³⁴ Dineveri, *Ahbâr*, s. 247, İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 11.

¹³⁵ Dineveri, *Ahbâr*, s. 249, İbn A’sem, *Fütûh*, V, 76.

¹³⁶ Taberî, *Târih*, V, 402.

¹³⁷ Taberî, *Târih*, V, 402.

¹³⁸ Dineveri, *Ahbâr*, s. 249, Taberî, *Târih*, V, 402.

¹³⁹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 380, Taberî, *Târih*, V, 402.

¹⁴⁰ Mes’ûdî, *Mürûc*, III, 56.

Hurr'a Ubeydullah'tan bir emirname gelmiş ve buna göre bulunduğu yerde Hz. Hüseyin'i durmaya zorlaması istenmiştir. Hz. Hüseyin Kerbelâ'ya geldikten sonra Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in üzerine 4000 asker daha gönderdi. Ordunun komutası Ömer b. Sad'ın elindeydi.¹⁴¹

İbn Sa'd'ın aktardığı bir rivayete göre Hz. Hüseyin ordu ile karşılaşınca kendilerini bırakıp geri dönmelerine müsaade etmelerini istemiş; kabul etmemişlerdir. Deylemîler'e karşı cihâd etmek üzere kendisini bırakmalarını istemiş; bunun da mümkün olmadığı cevabını vermişlerdir. Öyleyse kendisini bırakıp Yezîd b. Muâviye'ye biat etmesine izin vermelerini isteyince; biat edecekse İbn Ziyâd'a biat etmesine izin verecekleri cevabını vermişlerdir. Hz. Hüseyin ise bunu asla yapmayacağını ifade etmiştir.¹⁴²

Belâzürî'nin kaydına göre ise Hz. Hüseyin, ya Yezîd'e biat etmek üzere Mekke'ye dönüş yapabileceği ya da kendisinin istediği Müslümanların yaşadığı bir yerde yaşayabileceği konusunda muhayyer bırakıldı.¹⁴³ Hz. Hüseyin'in Medine'ye gitme isteği üzerine durum mektupla Ubeydullah b. Ziyâd'a bildirilince de o, tek yolun Yezîd'e biat etmek olduğunu ifade etmiş, Hz. Hüseyin biat etmezse de Ömer b. Sad'ın onlarla savaşması gerektiğini emretmiştir.¹⁴⁴

Dîneverî, Hz. Hüseyin'in geri dönmek isteğini Ömer b. Sad aracılığıyla Ubeydullah'a bildirdiğini, Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin'den Yezid'e biat etmesini istediğini, Hüseyin'in ise ölümü bundan daha hoş gördüğü cevabını vererek biat etmekten sert bir şekilde kaçındığını belirtir.¹⁴⁵

İbn Kuteybe'nin naklinde Hz. Hüseyin'in, Ömer b. Sad'a üç teklif yaptığından bahsedilir. Önce kendisine geldiği gibi geri dönmesi hususunda izin verilmesi, Müslümanlarla savaşan Türkler'e karşı şehit oluncaya kadar cihada gitmesine izin verilmesi veya Yezîd'e gidip ondan kendisi hakkında vereceği hükmü beklemesi şeklinde teklif sundu. Durum Ömer b. Sad aracılığıyla Ubeydullah b. Ziyâd'a bildirilince, o, Hüseyin'in kendi hükmüne razı olmasını istediğini aktardı. Hz. Hüseyin de "zina eden bir kadının oğlu"nun hükmüne rıza göstermeyeceğini, bunun ölümden

¹⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 435.

¹⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 436.

¹⁴³ Belâzürî, *Ensâb*, III, 390.

¹⁴⁴ Belâzürî, *Ensâb*, III, 390-391.

¹⁴⁵ Dineveri, *Ahbâr*, s. 254.

daha aşağı olduğunu belirterek bu kararı reddetmiştir.¹⁴⁶ İbn A'sem de Hz. Hüseyin'in Ubeydullah'ın hükmüne razı olmadığını, bu nedenle ona herhangi bir cevap vermediğini beyân eder.¹⁴⁷

Taberî, Hz. Hüseyin'in geldiği gibi gitmesine izin verilmesini, bu kabul edilmezse Yezîd'in yanına gidip onunla görüşmeyi veya hudut boylarında cihada katılmayı teklif ettiğini, Ubeydullah b. Ziyad'ın ise kendisine biat etmediği sürece bu teklifleri kabul etmeyeceği cevabını verdiğini nakleder. Hz. Hüseyin ise bunun asla olmayacağını ifade etmiştir.¹⁴⁸ Hz. Hüseyin'in Yezîd'e biat etmeye yanaşmayacağını düşündüğümüz için Dineverî'nin nakline katıldığımızı ifade etmek yerinde olacaktır.

Emevi ordusu, Hz. Hüseyin ve ailesini yemek ve sudan men ederek yıldırma politikası izlemiştir.¹⁴⁹ Hüseyin bu durumdayken Abdullah b. Hısn, suyun kendilerine gökyüzü kadar uzak olduğunu söyleyerek hafife almak ve kararından vazgeçirmek istedi. Hz. Hüseyin orada onun ömrü boyunca suya doymaması adına beddua etti. Belâzurî, bedduanın kabul olduğunu, bu kişinin ömrü boyunca su içse de susuzluğunu yenemediğini, suya aç bir şekilde öldüğünü ifade eder.¹⁵⁰

Karşılıklı görüşmelerden herhangi bir çözüm olmayacağını anlayan Hz. Hüseyin, savaş pozisyonuna geçiş yapmış, kurduğu çadırları birleştirmiş, hendekler kazarak içerisine odunlar doldurmuş ve ufak savunma çemberi kurmuştur.¹⁵¹ Ayrıca bir ateş yakmış ve sırtını ateşe vererek ordunun kendilerini arkadan sarmasını engellemeye çalışmıştır. Bu sırada Ubeydullah b. Ziyad gönderdiği mektupla Ömer b. Sad'a artık gerekeni yapması, ya Hüseyin'i biat ettirmesi ya da Hüseyin'le savaşması yolunda tâlimat vermiştir.¹⁵²

Emevî ordusunun kumandanı olan Ömer b. Sa'd, sağındaki birliklerin başına Amr b. el-Haccâc ez-Zübeydî'yi, soluna Şimr b. Zi'l-Cevşen ed-Dababî'yi, süvarilerin başına da Uzre b. Kays el-Ahmasî'yi geçirmiş ve onlar da savaş pozisyonuna girmişlerdir.

¹⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 11-12.

¹⁴⁷ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 80.

¹⁴⁸ Taberî, *Târîh*, V, 389.

¹⁴⁹ Dineverî, *Ahbâr*, s. 255, İbn A'sem, *Fütûh*, V, 92.

¹⁵⁰ Belâzurî, *Ensâb*, III, 389.

¹⁵¹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 395, Dineverî, *Ahbâr*, s. 256.

¹⁵² Dineverî, *Ahbâr*, s. 255.

Ordunun bayrağı Dürey isimli bir kişiye verilmiştir.¹⁵³ Ömer b. Sa'd nida etmiş ve çarpışma başlamıştır: "Düşmana saldırın!"¹⁵⁴

Kısa ikili mübarezelerden sonra Emevî ordusu; sadece 32 süvari, 40 piyade olan, Hz. Hüseyin ile birlikte 73 adamdan müteşekkil eli silah tutan erkekleri abluka altına almış ve çarpışma başlamıştır.¹⁵⁵ Ya'kubi'ye göre Emevî ordusunun kumandanı Ömer b. Sa'd'ın emrinde 4000 kişi vardır.¹⁵⁶ Bu ordunun yekûnu için 25000'e varan rakamlar ifade edilse de Hurr b. Yezîd'in emrinde olan 1000 kişilik grup da eklendiğinde Emevî ordusunun mecmuu 5000 kişi veya biraz fazladır.¹⁵⁷

Bu sırada Hurr b. Yezîd, Hz. Hüseyin'in safına geçmiş, onunla beraber Emevî ordusuna karşı savaşmaya karar vermiştir.¹⁵⁸ Ehl-i beytten ilk şehîd edilen fert, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali el-Ekber b. Hüseyin'dir.¹⁵⁹ Hz. Hüseyin ise en son şehîd edilenlerdendir. Sinan b. Enes en-Nehaî¹⁶⁰, bir çeşit okla Hz. Hüseyin'i öldürmüş; Havle b. Yezid el-Asbahî'ye, başını almasını söylemiş, o bunu yapamayınca kendisi yapmıştır. Hz. Hüseyin'in cesur savaştığı beyan edilmiştir.¹⁶¹ Belâzürî, onun ve dava arkadaşlarının ölümünde pay sahibi olan faillerin isimlerini vermektedir. Hz. Hüseyin şehid olduğunda vücudunda 33 yara izi sayılmıştır.¹⁶² Üzerindeki tüm eşyalar, askerler tarafından talan edilmiştir. Hatta öldürülen askerlerin ve esir olarak muamele gösterilen kadınların üzerlerindeki de yağmaya maruz kalmıştır.¹⁶³ O, 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680)¹⁶⁴ yılında Cuma günü şehîd edilmiştir.

Şehid olduğunda 56 veya 58 yaşında olduğu beyan edilmiştir.¹⁶⁵ Taberî ve diğer kaynaklar; isimleriyle birlikte Ehl-i Beyt'ten kimlerin şehîd olduğunu aktarır.¹⁶⁶ Hz. Hüseyin'in çocuklarından hayatta kalan tek erkek evlâdının Ali b. Hüseyin (ö.94/712)

¹⁵³ Belâzürî, *Ensâb*, III, 395.

¹⁵⁴ Dineveri, *Ahbâr*, s. 255.

¹⁵⁵ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 101.

¹⁵⁶ Ya'kubî, *Tarih*, II, 156.

¹⁵⁷ Adnan Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 260-261.

¹⁵⁸ Dineveri, *Ahbâr*, s. 256, İbn A'sem, *Fütûh*, V, 101.

¹⁵⁹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 406, Dineveri, *Ahbâr*, s. 256.

¹⁶⁰ Taberî, *Târih*, V, 468, İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 213, Zübeyri, *Neseb*, s. 40, Dineveri, *Ahbâr*, s. 257, İbn Hibban, *Ahbârü'l-Hulefa*, s. 328, Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 57.

¹⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 439.

¹⁶² Belâzürî, *Tabakât*, III, 409, İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 441, Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, III, 57.

¹⁶³ Adnan Demircan, *İktidar Mücadelesi*, s. 278.

¹⁶⁴ Zübeyri, *Neseb*, s. 40, Halife b. Hayyat, *Tabakât*, s. 5, İbn Hibban, *Ahbârü'l-Hulefa*, s. 328, Halife b. Hayyat, *Tarih*, s. 231.

¹⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 441, İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 213, Ya'kubî, *Tarih*, II, 159.

¹⁶⁶ Taberî, *Târih*, V, 468.

(Ali el-Asğar) olduğu ifade edilse de Dineverî, Ali ile birlikte Ömer isminde 4 yaşında bir kardeşinin daha Kerbelâ'dan sağ olarak kurtulduğunu beyan eder.¹⁶⁷ Diğer yandan İbn Hibban, Kerbelâ'dan sonra hayatta kalan Ehl-i beytten başka erkek evlâtların da olduğunu ekler. Amr b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib'in küçük olduğu için öldürülmediğini, Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib'in çok ağır yaralı olduğunu, öldü zannedildiğini fakat bu olaydan sonra yaşadığını aktarmaktadır.¹⁶⁸

Hz. Hüseyin ile birlikte olan 72 kişi şehîd edilmiştir.¹⁶⁹ Ömer b. Sa'd'ın ordusundan da toplamda 88 kişi ölmüştür.¹⁷⁰ Hz. Hüseyin'in naaşı Gadiiriye mahalline defnedilmiştir. Başısı ise Ubeydullah b. Ziyâd'a gönderilmiştir.¹⁷¹

Kerbelâ'nın sorumluları üzerine bir fikir yürütmek icâp ederse, öncelikle Hz. Hüseyin'e mektuplar aracılığı ile bîat etmiş olmalarına rağmen onun yanında durmayıp Emevîler tarafına katılan Kûfeliler, hiç şüphesiz en büyük sorumluluk sahibidirler. Diğer yandan vali Ubeydullah b. Ziyâd'dan¹⁷² Şimr b. Zi'l-Cevşen ve Ömer b. Sa'd'a kadar olan komutanların ve yönetimi elinde bulunduran Yezîd'in gerekli önlemleri almamakla birlikte onun katlini destekleyecek faaliyetlere girişmesi ve vali ve komutanlara yetki genişliği vermesi sebebiyle sorumlular arasında yer aldığını beyân edebiliriz. Hiç şüphesiz Yezîd'in siyâsî erk olarak sorumluluğu çok büyüktür. Hz. Hüseyin'in katlini önleyebilecek bir konumdayken bunu tercih etmemiş; aksine siyâsî hareket etmiştir.

1.5. Hz. Hüseyin'in Saf Dışı Bırakılmasıyla Oluşan Kerbelâ Vakası Sonrası Vaziyet

1.5.1. Ehl-i Beyt'in Yezîd'in Yanına Gönderilmesi

Hz. Hüseyin'in ve şehîd olan Ehl-i beyt'in başları önce Ubeydullah b. Ziyâd'a, sonrasında Şam'a, Yezîd'e gönderilmiştir. Ubeydullah, Hz. Hüseyin ve şehidlerin başını teşhir etmiş, bununla Kûfe halkının görmesini temenni etmiş, sonrasında Yezîd'e göndermiştir. Ubeydullah bir ara elindeki bir odun parçası ile Hz. Hüseyin'in başı ile oynarken Zeyd b. Erkam (ö.68/688) da kendisine bunu bırakmasını, Hz. Peygamberin o

¹⁶⁷ Dineveri, *Ahbâr*, s. 259.

¹⁶⁸ İbn Hibban, *Ahbâru'l-Hulefa*, s. 329.

¹⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 441.

¹⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 441.

¹⁷¹ Belâzürî, *Tabakât*, III, 411.

¹⁷² Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kerbelâ vakasındaki rolü için bkz.: Ahmet Turan Yüksel, *Kerbelâ Vak'ası'nda Ubeydullah b. Ziyâd'ın Önemli Rolü*, Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ Sempozyumu, I, 317-323, Ahmet Turan Yüksel, "Ubeydullah b. Ziyad", *DİA*, XLII, 29-30.

dudakları öptüğünü gördüğünü ifade etmiştir.¹⁷³ Benzer bir rivayet Yezîd hakkında da aktarılmıştır.¹⁷⁴

Ubeydullah ile Zeyneb bt. Ali¹⁷⁵ (ö.62/682) arasında şöyle bir diyalog geçtiği rivayet edilir: O, yanına getirilen Ehl-i beyt hanımlarından birinin yerde oturduğunu gördüğünde: “Bu oturan kim?” diye sormuş, oradan biri onun Zeyneb bt. Ali olduğu cevabını verince: “Sizi rezil eden, öldüren ve konuştuklarınızı yalanlayan Allah’a hamd olsun” demiş, bunun mukabilinde Zeyneb bt. Ali’nin cevabı şöyle olmuştur: “Bize Muhammed Aleyhisselam ile lütufta bulunan ve bizi temiz kılana hamd olsun. O senin dediğin gibi değil, o fasıkları rezil, fâcir kimseleri yalancı çıkarır.” Buna karşılık Ubeydullah şöyle demiştir: “Allah’ın ehl-i beytine yaptığını nasıl buldun?” Zeynep’in cevabı şu olmuştur: “Üzerlerine öldürülmek yazılmış ve yatacakları yere gittiler. Allah seni ve onları, onunla mücadele eden ve ona düşmanlık yapanları bir araya getirecek.” Ubeydullah bu cevap üzerine küplere binmiş¹⁷⁶ ve şöyle demiştir: “Allah senin ve ehl-i beytinin muannid asîlerinin azgınlığından nefsimi şifa versin.” Zeynep karşılık vermiştir: “Sen benim erimi öldürdün ve ehlimi bıraktın. Kollarımı kestir, köklerimi yok ettin. Şayet bu sana şifa verecekse şifanı buldun!”¹⁷⁷ demiş fakat Ubeydullah görüşünden vazgeçmemiştir. Bu tartışma; Ehl-i beyt’in ve Emevî idaresinin olaya bakışında bizler için önemli ip uçları sunmaktadır.

Yezîd’e vakanın haberi ulaştığında Ubeydullah’a kızdığı, lanet ettiği, böyle bir şeyi emretmediği halde bunu yapmasının yanlış olduğunu ifade ettiği, Hz. Hüseyin’e de rahmet okuduğu aktarılır.¹⁷⁸ Hz. Hüseyin’in başı Yezîd’e gittiğinde Yezîd’in müteessir olduğu belirtilir. Yezîd, Hz. Hüseyin’in başını hanımların bulunduğu bölüme göndermiş, başı Ümmü Yezîd b. Abdülmelik almış, yıkayıp güzel kokular sürmüştür.¹⁷⁹ Ardından sarayın avlusuna gömüldüğü beyan edilmektedir. Esasen Yezîd’in hadiseyle ilgili aldığı tavır muğlak bir görünüm arz etmektedir. Ubeydullah’a kızmış ve lânet okumuş olmasına rağmen ona herhangi bir yaptırım uygulamamış veya onu görevinden

¹⁷³ Belâzürî, *Ensâb*, III, 412.

¹⁷⁴ Ya’kubî, *Tarih*, II, 159.

¹⁷⁵ Hz. Ali ve Hz. Fâtima’nın en büyük kızlarıdır. Kerbelâ hâdisesini yaşamış; ailenin yaşça en büyüğü olduğu için Ehl-i beyt’e, özellikle Ehl-i beyt hanımlarına orada sahip çıkmaya çalışmıştır. Hayatı için bkz.: Halit Özkan, “Zeyneb bint Ali”, *DİA*, XLIV, 356-357.

¹⁷⁶ Taberî, *Târih*, V, 457.

¹⁷⁷ Taberî, *Târih*, V, 457.

¹⁷⁸ Taberî, *Târih*, V, 460, Dineveri, *Ahbâr*, s. 261.

¹⁷⁹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 416.

azletmemiştir. Bu durum bize, onun Hz. Hüseyin'in katlini kınadığı lâkin hilâfetin ve mülkün meşru sahibinin de kendisi ve ailesi olduğu görüşünü daima muhafaza etmesi nedeniyle, mezkûr hâdiseden zımnen memnuniyet duyduğu izlenimini vermektedir. Buna ek olarak Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kerbelâ vakasından sonra Basra'dan Şam'a kaçarken kılavuzuna Hz. Hüseyin'i öldürme emrini Yezid'in verdiğini söylemesi, ilgili hâdisenin faili ile ilgili önemli bir şüphe içermektedir.¹⁸⁰ Ayrıca Hz. Hüseyin'in başı kendisine getirildiğinde şu beyti söylemiştir:

“Bizlere karşı pek asi ve zalim oldukları halde

Bizim için kıymetli olan adamların kafalarını koparıyorlar”¹⁸¹

Muhammed b. Hüseyin b. Ali'nin aktardığına göre elleri bağlı bir şekilde Ehl-i beyt'ten on iki kişi, Yezid'in sarayına girdiğinde Yezid, Şam ehline bu kişiler hakkında ne yapması gerektiğini sormuş, onlardan bir adam şöyle cevap vermiştir: “Kötü köpekten yavru edinme sakın!”¹⁸² Fakat orada bulunan Numan b. Beşir, Yezid'e Resulullah'ın bu kişiler hakkında ne yapacağını düşünüyorsa, kendisinin de onu yapması gerektiğini ifade etti. Bu sırada Fatıma bt. Hüseyin Yezid'e hitaben şöyle dedi: Ey Yezid! Biz, Resulullah'ın (sav) kızlarıyız! Bu söz üzerine Yezid ve Ehl-i Şam ağlamış ve onları serbest bırakıp tüm ihtiyaçlarının karşılanması hususunda emir vermiştir.¹⁸³

Hz. Hüseyin'in başı saraya getirildiğinde saraydaki Beni Ümeyye'nin kadınları, ağlamaya ve yüksek sesle bağırmaya başlamışlar, bu sesleri duyan Yezid bir beyit okumuş ve Hüseyin'in itaat etmiş olsaydı durumun bundan daha iyi olacağını belirtmiştir.¹⁸⁴ Ayrıca Müslim b. Akîl'in Kûfe ehlinin hıyanet ettiğini ikrar etmesi, Zeyneb bt. Ali'nin Kûfe ehline yönelik seslenişi ve onları tüm olanlardan sorumlu tutuşu, Ehl-i beytin kimi suçlu gördüğü konusunda durumu anlamamıza yardımcı olacak bir ayrıntıdır.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Mustafa Asım Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, Köksal Yayıncılık, Tarihsiz, s. 238.

¹⁸¹ Taberî, *Târih*, V, 460, İbn Abdirabbih, *el-İkd*, V, 131.

¹⁸² İbn Abdirabbih, *el-İkd*, V, 131.

¹⁸³ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 12-13.

¹⁸⁴ Belâzurî, *Ensâb*, III, s. 419.

¹⁸⁵ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 121.

1.5.2. Ehl-i Beyt Hanımları ile Yezîd'in Birbirlerine Yaklaşımı

Yezîd'in huzurunda bulunan Şam halkından bir adam, Ehl-i beyt hanımlarından Fâtıma bt. Ali'yi kastederek: "Ey Mü'minlerin emiri! Şu cariyeyi bana bağışla" demiş, bunun üzerine Yezîd o adama: "Sus! Yazıklar olsun sana! Böyle bir şey deme. O, Ali ve Fâtıma'nın kızıdır. Onlar Ehl-i beytten'dir ve bu olay olduğundan beri bize öfkeli." diyerek adamı susturmuştur.¹⁸⁶ Rivayetin farklı bir varyantında adamın bu isteğine Zeynep bt. Ali karşı çıkmış ve böyle bir şeyin mümkün olmayacağını belirtince Yezîd öfkelenmiş ve: "Yalan söyledin. Vallahi bu iş bana aittir. Eğer onu yapmayı dilersem yaparım." Zeyneb bt. Ali Yezîd'in bu sözüne karşı: "Asla! Vallahi sen dinimizden çıkmadıkça, başka bir dine girmedikçe Allah bunu sana (câiz) kılmaz."¹⁸⁷

Yezîd, Zeyneb bt. Ali'den bu cevabı alınca konuyu değiştirerek karşı saldırıya geçmiş, asıl dinden çıkanların Hz. Hüseyin ve babası Hz. Ali olduğunu iddia ederek farklı bir tartışma başlatmıştır. Bunun üzerine Zeyneb bt. Ali şu cevabı vermiştir: "Allah'ın, babamın, kardeşimin ve dedemin diniyle sen, baban ve deden hidayet buldunuz." Yezîd, hitabını sertleştirmiş ve devam etmiştir: "Yalan söyledin Ey Allah'ın düşmanı!" Buna mukabil Zeyneb: "Sen (insanlara) musallat olmuş bir emirsin. Zalim gibi kokuyor (insanlara zulmeden fiiller işliyor) ve saltanatınla boyun eğdiriyorsun."¹⁸⁸

Kayaklarda Fâtıma bt. Hüseyin (ö.110/728) ile Yezîd arasında da bir diyalogun geçtiği nakledilir. Fâtıma, Kerbelâ vakasında askerlerin kadınların tüm ziynetlerini almış olmalarından ötürü Yezîd'e seslenerek: "Resulullah'ın kızları esir mi Ey Yezîd?!"¹⁸⁹ demiş ve sitemini bildirmiştir. Yezîd buna: "Ey kardeşimin kızı. Ben de bunu hoş görmedim" şeklinde cevap verince Fatıma: "Vallahi bize bir küpenin halkasını bile bırakmadılar" demiştir. Yezîd, onlara "Yeğenim! Senden alınandan daha büyüğü, size gelecek değildir" şeklinde cevap vermiştir.¹⁹⁰ Sükeyne bt. Hüseyin'in (ö.117/735) Yezîd için "Vallahi Yezîd b. Muaviye'den daha hayırlı kâfir bir adam görmedim" dediği nakledilmiştir.¹⁹¹ Bu tartışmadan sonra Yezîd, Numan b. Beşir'e emir vererek Ehl-i beyt hanımlarını ve Ali b. Hüseyin'i tüm ihtiyaçlarını sağlayarak Medine'ye göndermiştir.

¹⁸⁶ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 131, Taberî, *Târih*, V, 461.

¹⁸⁷ Taberî, *Târih*, V, 461.

¹⁸⁸ Taberî, *Târih*, V, 462.

¹⁸⁹ İbn Abdirabbih, *el-lkd*, V, 132.

¹⁹⁰ Taberî, *Târih*, V, 464.

¹⁹¹ Taberî, *Târih*, V, 464.

BÖLÜM 2: KERBELÂ SONRASI HZ. ALİ EVLÂDINDAN İLERİ GELENLERİN EMEVÎ HALİFELERİYLE İLİŞKİLERİ

2.1. Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin ve Emevî Halifeleriyle Gelişen Yeni İlişkiler

2.1.1. Doğumu, Nesebi ve Vefatı

İbn Sa'd ismini Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib olarak nakletmektedir.¹⁹² Annesinin ismi Selâme olarak rivayet olunmakla birlikte, babası Hz. Hüseyin'dir.¹⁹³ İbn İnebe, annesinin ismini Şahzenan, Şehrbanu bt. Kisra Yezdücerd b. Şehriyâr olarak kaydetmektedir. İbn Tıktaka da aynı ismi vurgulamaktadır.¹⁹⁴ Annesinin ismi üzerine pek çok rivayet olduğunu anlaşılmaktadır. Şehriyâr,¹⁹⁵ Hırar¹⁹⁶, Sülâfe¹⁹⁷ Ğazale¹⁹⁸ şeklindeki isimleri bunlara eklemek mümkündür. Soyunun anne tarafından son¹⁹⁹ Sasani kirası III. Yezdücerd'e dayandığı yönünde güçlü sayılabilecek iddialar mevcuttur. Bu iddialara göre Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin, anne tarafından Fars asıllıdır.²⁰⁰ Fars asıllı olduğu hususu bir Şii iddiası olarak değerlendirilebilir.²⁰¹ Nitekim Mohammad Ali Amir Moezzi, bu iddianın ilk olarak Hicri üçüncü asırda dile getirildiğini kaydetmekte ve annesi ile alâkalı süreci tafsilâtlı bir şekilde ele almaktadır.²⁰² Annesinin ismi hususunda çok farklı rivâyetlerin bulunması; onun Kadisiye harbinin akabinde esir düştükten sonra isminin değiştirilmiş olabileceği nedeniyle olmalıdır.²⁰³ Nitekim Ya'kubî'nin nakli de Hz. Hüseyin'in onun ismini değiştirdiği şeklindedir.²⁰⁴ Hz. Hüseyin'in soyu, Ali el-Asğar olarak da bilinen Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin'den devam etmiştir.²⁰⁵ İsim benzerliği dolayısıyla onunla

¹⁹² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 209.

¹⁹³ Halife b. Hayyat, *Tabakât*, s. 238, İbn Asakîr, *Târîh*, XLI, 361.

¹⁹⁴ İbn Tıktaka, *Ensâb*, s. 143.

¹⁹⁵ İrbilî, *Keşf*, III, 24.

¹⁹⁶ Ya'kubî, *Târîh*, II, 160.

¹⁹⁷ Zehebî, *A'lâm*, IV, 386.

¹⁹⁸ Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 324.

¹⁹⁹ İbn Tolun, *el-Eimme*, s. 75.

²⁰⁰ İbn İnebe, *Umde*, s. 109. (Zeynelâbidîn'in annesinin İran'dan getiriliş hikâyesi için ayrıca bkz.: İbn Tolun, *el-Eimme*, s. 75-76.)

²⁰¹ Bu iddianın bir örneği için bkz.: Ahmed el-Kâtib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, Otto Yayınları, Çev.: Mehmet Yolcu, Ankara 2016, s. 476.

²⁰² O ayrıca bu husustaki ilk olarak rivayetin dil âlimi Muhammed b. Yezîd el-Müberred'in *el-Kâmil fi'l-Lügâ* isimli eserinde geçtiğini, sonrasında bu hikâye üzerine kurgulamanın yapıldığını belirterek ayrıntılı bir şekilde rivayetleri incelemektedir. Bkz.: Mohammad Ali Amir Moezzi, *Şi'i İslam*, s. 48-100.

²⁰³ Meclisî, *Bihâr*, XI, 9-11, Ya'kubî, *Târîh*, II, 160.

²⁰⁴ Ya'kubî, Zeynelâbidîn'in annesinin isminin Hırar olduğunu, Hz. Hüseyin'in ona Gazale verdiğini; bu şekilde ismini değiştirdiği beyân etmektedir. Bkz.: Ya'kubî, *Târîh*, II, 160.

²⁰⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 52, Ahmet Saim Kılavuz, "Zeynelâbidîn", *DİA*, XLIV, 365.

karıştırılan kardeşi Ali el-Ekber b. Hüseyin²⁰⁶ ise Kerbelâ günü şehit olmuştur.²⁰⁷ Zeynelâbidîn, Hicri 33 (Milâdî 653-654)²⁰⁸ veya 38'de (Milâdî 658-659)²⁰⁹ doğmuş; Velîd b. Abdülmelik'in (ö. 96/715) hilâfet yıllarında,²¹⁰ Hicri 92 (710-711),²¹¹ 94 (712-713),²¹² veya 95 (713-714)²¹³ senesinde 58 yaşında iken vefat etmiş,²¹⁴ Baki' mezarlığına defnedilmiştir.²¹⁵ Kanaatimizce vefat yılı Hicri 94 (Milâdî 712)'tür. İleride de belirtileceği üzere onun fakihler senesinde vefat ettiği kesindir. Bu senenin de Hicri 94'e tekabül ettiği bilindiği için vefat tarihi netleşmektedir. İmamî Şia'sının dördüncü imamı olarak kabul edilmektedir.²¹⁶ Seccâd²¹⁷ ve Zeynelâbidîn,²¹⁸ en çok bilinen lakaplarından olup, birçok lakabı vardır.²¹⁹ Zeynelâbidîn lâkabı, bilinirliği açısından isminin önüne geçmiştir. Ebu Muhammed,²²⁰ Ebu'l-Hasan,²²¹ Ebu'l-Hüseyin ve Ebu Abdullah²²² şeklinde künye aldığı rivayet olunmaktadır. En büyük oğlu Muhammed el-Bâkır olması nedeniyle künyesinin Ebu Muhammed olduğu kanaatindeyiz.

2.1.2. Ümeyye Oğulları Hakkındaki Kanaati

Zeynelâbidîn'in Emevîlerle ilişkilerine temas etmeden evvel şu rivayeti aktarmak, onun Emevîler hakkındaki zihin dünyasını anlamamıza yardımcı olacaktır: Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali'den rivayet edildiğine göre Zeynelâbidîn Emevîler için şöyle demiştir: “Şüphesiz ki biz herhangi bir takiyye olmaksızın onların arkasında namaz kılarız, babamın da onların arkasında takiyye olmadan namaz kıldığına dair şahitlik ederim.”²²³ Bu rivayet bize, onun ve oğlunun en azından aşırılıklardan uzak bir anlayış

²⁰⁶ Ali el-Ekber hakkında bilgi için bkz.: Ethem Ruhi Fırlı, “Ali el-Ekber”, *DİA*, II, 390.

²⁰⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 209.

²⁰⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, XLI, 361.

²⁰⁹ İbn Tiktaka, *Ensâb*, s. 144.

²¹⁰ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 133, Halife b. Hayyat, *Târîh*, s. 304, Meclisî, *Bihâr*, XI, 70.

²¹¹ Halife b. Hayyat, *Tabakât*, s. 238, Halife b. Hayyat, *Târîh*, s. 304, İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 219, İbn Asâkir, *Târîh*, XLI, 361, Sibt İbnu'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 332, Zehebî, *A'lâm*, IV, 400.

²¹² Halife b. Hayyat, *Tabakât*, s. 238, Halife b. Hayyat, *Târîh*, s. 304, Zübeyrî, *Neseb*, s. 58, İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 215, İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 219, İbn Asâkir, *Târîh*, XLI, 361, Sibt İbnu'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 332, İbn Tolun, *el-Eimme*, s. 78, İrbilî, *Keşf*, III, 23, Zehebî, *A'lâm*, IV, 400.

²¹³ İbn Tiktaka, *Ensâb*, s. 144, İrbilî, *Keşf*, III, 23, Zehebî, *A'lâm*, IV, 400.

²¹⁴ Zehebî, *A'lâm*, IV, 400, İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 219, İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 215, s. 304, İbn Asâkir, *Târîh*, XLI, 361-363, Sibt İbnu'l-Cevzî, *Tezkire*, İbn Tolun, *el-Eimme*, s. 78, İrbilî, *Keşf*, III, 23.

²¹⁵ İbn Tiktaka, *Ensâb*, s. 145, Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 133, İbn Tolun, *el-Eimme*, s. 78, İbn Asâkir, *Târîh*, XLI, 361-363.

²¹⁶ Ethem Ruhi Fırlı, “Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1993, s. 41.

²¹⁷ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 133.

²¹⁸ Yakubi, *Târîh*, II, 228, Meclisî, *Bihâr*, XI, 7.

²¹⁹ Meclisî, *Bihâr*, XI, 7.

²²⁰ Halife b. Hayyat, *Tabakât*, s. 238, İbn Asâkir, *Târîh*, XLI, 361.

²²¹ El-Ömerî, *el-Mecd*, s. 282.

²²² Zehebî, *A'lâm*, IV, 386.

²²³ Zehebî, *A'lâm*, IV, 397.

çerçevesinde bir ilişki geliştirdiğini anlatmakta yeterlidir. Diğer yandan Zeynelâbidîn, oğlu Muhammed el-Bâkır (ö.114/733(?)) ve torunu Cafer Sâdık (ö.148/765), siyâsî bir hareket üstlenmemiş, katı ve sert anlayıştan kaçınarak aktif siyâsetten uzak durmuşlar; bunun bir sonucu olarak da Emevî yönetimiyle iyi geçinmişlerdir.²²⁴ Bu yöneliş bir yönüyle; Kerbelâ acısının bir sonucu olduğu gibi, diğer yönüyle Zeynelâbidîn'in kişiliği ile alâka arz eden bir durumdur. Bu bilgilere ek olarak Ahmed el-Kâtib, Zeynelâbidîn'in o günkü taraftarlarına hâkim güce boyun eğmeyi açık bir şekilde emrettiğini, bunun yanında yönetime başkaldıranları da Emevîlerden kendilerine doğru gelen zulmün sorumluları olarak gördüğünü Şeyh Saduk'tan nakletmektedir.²²⁵

2.1.3. Kerbelâ Vakasındaki Durumu

Zeynelâbidîn; Kerbelâ günü hasta olduğu için babasının yanında savaşa katılamamıştır. Belâzürî, Kerbelâ vakasından sonra Hz. Hüseyin'in maiyetinden erkeklerden hayatta kalan tek kişinin, hasta olduğu için savaşamayan Ali Zeynelâbidîn olduğunu²²⁶ nakletse de; dönemi inceleyen diğer kaynaklar, onunla birlikte hayatta kalanların olduğunu aktarmaktadırlar.²²⁷ Buna ek olarak Şii tarihçi İbn Şehrâşûb (ö.588/1192), Zeynelâbidîn'in Kerbelâ günündeki hastalığı ile ilgili önemli bir içerik paylaşmaktadır. Rivayete göre Zeynelâbidîn'in o gün giydiği zırhında bulunan keskin bir parçayı çıkartmaya çalışınca elini kesmiştir. Bunun sonucunda kesilen eli onda ciddi bir rahatsızlık husûle getirmiş ve savaşa katılamamıştır.²²⁸ Ahmed b. Hanbel'den aktararak sunulan bu rivayet, Zeynelâbidîn etrafındaki Şii paradigmayı anlamada bize destek olacak niteliktedir.

İbn Şehrâşûb'un -kuvvetle muhtemel- mezhebî kaygılarla aktarmayı ihmal etmediği bu rivayet bize Zeynelâbidîn'in Kerbelâ günü babasının yanında savaşa girmek üzere hazırlığını yapıp diğer kardeşleri ve akrabaları gibi savaş pozisyonuna geçiş yapacakken rahatsızlanıp yatağa düştüğü izlenimini vermektedir. Her ne kadar o gün savaşmıyor oluşuna bahane teşkil edebilecek bir rivayet gibi görünse de; bu rivayeti olaya bir mantık örgüsü katıyor olması nedeniyle kabul ettiğimizi ifade etmeliyiz.

²²⁴ M. Bahaüddin Varol, *Ehlibeyt*, s. 164.

²²⁵ Ahmed el-Kâtib, *Siyasal Düşünce*, s. 39.

²²⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III, 412.

²²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Dineveri, *Ahbâr*, s. 259, İbn Hibban, *Ahbârü'l-Hulefa*, s. 329.

²²⁸ İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, IV, 155.

Emevî ordusunun ileri gelenleri, Kerbelâ vakası esnasında hasta olan ve bu sebeple savaşımayan,²²⁹ yatar vaziyette bulunan Zeynelâbidîn'in yanına gitmişler; ordu komutanlarından Şimr b. Zi'l-Cevşen, Zeynelâbidîn'e işaret ederek "Bunu öldürmüyor muyuz?" demiştir. Rivayeti aktaran Humeyd b. Müslim, Şimr b. Zi'l-Cevşen'e "Çocukları mı öldüreceğiz? O daha bir sabı!"²³⁰ şeklinde karşılık verir.²³¹ Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin, Kerbelâ günü İbn Sa'd, Zübeyrî, İbn Asâkir, İbn Tıktaka ve Zehebî gibi müelliflerin ekseriyetine göre 23 yaşında kabul edilmektedir.²³² İbn A'sem ise 7²³³ yaşında olduğunu aktarmaktadır.²³⁴ Kanaatimizce o, Kerbelâ vakasında 23 veya 28 yaşında, çocukluk çağını aşmış bir yetişkindir. Doğum tarihleri esas alındığında bu rakamlar ortaya çıkmaktadır. Hasta ve yatağında uyur bir vaziyetteyken Şimr b. Zi'l-Cevşen onun öldürülmesini talep etmiş fakat yanında bulunanlar karşı çıkmıştır. Ömer b. Sa'd nihâi kararı vererek kadın ve çocuklara²³⁵ ilişilmemesini emretmiştir.²³⁶

Zeynelâbidîn'in Kerbelâ günü çocuk yaşta olmadığını destekleyen başka rivayetler de bulunmaktadır. Müellifler; Zeynelâbidîn'in Kerbelâ vakasındaki durumunu onun ağzından nakletmektedirler. O, Kerbelâ günü hasta ve yatar bir vaziyetteyken kendisine bir adamın baktığını ve Emevî ordusundan kendisini gizlediğini beyan eder. Başından geçenleri şu şekilde aktarır: Bir adam beni onlardan gizledi, beni kucakladı ve bir yere götürdü, yanıma her girip çıktığında ağlıyordu, ben de şöyle diyordum: Birinin yanında hayır olacaksa, o kişi budur. İbn Ziyâd'ın münâdileri bağıırıyordu: "Ali b. Hüseyin'i kim bulursa getirsin! Ona 300 dirhem vereceğiz!" Yanıma geldi, ağlıyordu, ellerimi boynuma bağlıyor ve şöyle diyordu: "Korkuyorum!" Beni bağlı bir şekilde onların yanına çıkardı ve onlara verdi, 300 dirhemi aldı, ben de bakıyordum. İbn Ziyâd'ın yanına getirildim. Dedi: İsmi ne? Dedim: Ali b. Hüseyin. Dedi: Allah Ali'yi öldürmedi mi? Dedim: Benim bir kardeşim vardı, ona Ali el-Ekber denirdi. İnsanlar onu öldürdü.

²²⁹ Zehebî, *A'lâm*, IV, 388.

²³⁰ 23 yaşında olan bir erkeğin çocuk olarak görünmesi mümkün değildir. Bu nedenle mezkûr rivayetin Zeynelâbidîn'i -savaşımadığı için- töhmet altında bırakacak görüşlerin önüne geçmek amacıyla üretilmiş olabileceği akla gelmektedir.

²³¹ Taberî, *Târih*, V, 454, İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 210.

²³² Zübeyrî, *Neseb*, s. 58, İbn Tıktaka, *Ensâb*, s. 144, Zehebî, *A'lâm*, IV, 386, İbn Asâkir, *Târih*, XLI, 366.

²³³ Şii bir tarihçi olduğu bilinen İbn A'sem'in Zeynelâbidîn'in 7 yaşında olduğunu aktarması ve onu çocuk olarak göstermesi; doğrudan savaşa katılamamasını aklamak amacıyla geliştirdiği bir yöntem olabilir. Onun doğum tarihleri esas alındığı takdirde Kerbelâ vakasında 7 yaşında olması mümkün görünmemektedir. Kerbelâ'da 23 veya 28 yaşlarında olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle savaşmamasının veya savaşamamasının tek mâkul ve açıklayıcı sebebi vardır, o da hasta olmasıdır.

²³⁴ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 115.

²³⁵ Rivayetler defaatle onun çocuk olduğu için öldürülmediği üzerinde durmaktadırlar. Bunun nedeni hastalığından ötürü yattığı yerde yaşından oldukça küçük görünmesi olmalıdır.

²³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 210, İbn Asâkir, *Târih*, XLI, 366.

Dedi: Aksine, onu Allah öldürdü. Dedim: “Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında.”²³⁷ İbn Ziyâd konuşmanın devamında kendisini öldürmek istemiş fakat Zeyneb bt. Ali’nin “Bu kadar kanımız sana yeter!” diyerek çıkışması üzerine bu isteğinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.²³⁸ Hâdiseleri aktarıldığı gibi ayrıntılı bir şekilde hatırlayabilen ve İbn Ziyâd’a âyet ile cevap verebilecek birikimi elde etmiş birisinin Kerbelâ günü çocuk yaşta olduğunu kabul etmek mümkün görünmemektedir.

Kerbelâ vakasından sonra Kûfe’ye, Ubeydullah’ın makamına getirilenler arasında Hz. Hüseyin’in hanımları, kardeşleri ve kadınlardan müteşekkil maiyetiyle birlikte hasta olan Zeynelâbidîn de bulunmaktadır.²³⁹ Zeynelâbidîn ve Ehl-i beyt hanımları, sonra Şam’a Yezid’in sarayına gönderilmişlerdir. Zeynelâbidîn, Ubeydullah b. Ziyâd’ın yanına getirildiğinde yukarıda belirtildiği gibi Ubeydullah önce onu öldürmek istemiş, Zeynelâbidîn’in: “Şayet senin ve bu kadınların arasında herhangi bir yakınlık varsa onları bir adamla (Yezîd’e) gönder”²⁴⁰ demesi üzerine Ubeydullah, onu öldürmekten vazgeçmiş ve Ehl-i beytin hanımlarıyla beraber onu da Yezîd’e göndermiştir.²⁴¹

2.1.4. Kerbelâ Sonrası Yezîd b. Muaviye İle İlişkileri

Muhammed b. Hüseyin b. Ali’nin aktardığına göre elleri bağlı bir şekilde Ehl-i beytten on iki kişi, Yezîd’in sarayına girdiğinde Yezîd’le Ali b. Hüseyin arasında bir atışmanın olduğunu görmekteyiz. Yezîd: “Ebu Abdullah’ın²⁴² isyâna kalkıştığını ve öldürüldüğünü bilmiyordum” demiş, bunun üzerine Zeynelâbidîn şu âyetle karşılık vermiştir: “Yeryüzünde vâki olan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki; biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah’a göre kolaydır. Bu, kaybettiğinize üzülmemeniz ve size verilen şeylerde şımarmamanız içindir. Allah kendini beğenip böbürleneni sevmez.”²⁴³ Yezîd, duyduğu şeylere sinirlenmiş, sakalını karıştırmaya başlamış,²⁴⁴ sonrasında “Başınıza gelen her musibet, ellerinizle yapıp

²³⁷ Ez-Zümer/42.

²³⁸ Zübeyri, *Neseb*, s. 58, İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 210, Taberî, *Târih*, V, 458, İbn A’sem, *Fütûh*, V, 123.

²³⁹ Taberî, *Târih*, V, 455.

²⁴⁰ Burada Ehl-i Beyt’in hanımlarının velisi olarak onlarla beraber Kûfe’den Şam’a kendisinin gitmesi gerektiğini ifade etmek istemiştir.

²⁴¹ Taberî, *Târih*, V, 457.

²⁴² Hz. Hüseyin’i kastetmektedir.

²⁴³ El-Hadîd/22-23.

²⁴⁴ İbn Abdirabbih, *el-İkd*, V, 131.

ettikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah, birçoğunu affeder”²⁴⁵ âyetiyle cevap vermiştir.²⁴⁶ Ayrıca Yezîd, huzurunda bulunan Şamlılar’ı bu duyduklarını nakletmemeleri konusunda uyarmıştır.²⁴⁷ Onun Şamlılar’ı bu hususta uyarması; bir suçluluk psikolojisi içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Hz. Hüseyin evlâdından geriye kalan birkaç fertten biri olan Zeynelâbidîn’e karşı Yezîd, yumuşak bir tavır takınmış; eğer kendileri ile kalmak isterse kalabileceğini belirtmiş; o ise Medine’ye gitmeyi tercih etmiştir.²⁴⁸

İbn A’sem’in rivayetine göre²⁴⁹ Zeynelâbidîn ve Yezîd arasındaki diyalog şu şekilde cereyan etmiştir: Yezîd, sarayına getirilen Zeynelâbidîn’e bakınca “Sen kimsin Ey genç?” demiş, o da: “Ben; Ali b. Hüseyin” diyerek mukabelede bulunmuştur. Yezîd konuşmayı devam ettirmiş ve haklılığını kabul ettirmek istemiştir: “Ey Ali! Baban Hüseyin, akrabalık bağımızı kesti, hakkımı bilmedi; benimle saltanatım üzerine mücadeleye girdi ve Allah ona gördüğün şeyi yaptı.” Zeynelâbidîn, onun bu sözlerine karşılık: “Yeryüzünde vâki olan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki; biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın.”²⁵⁰ Yezîd bu cevap üzerine yanında bulunan oğlu Hâlid’de (ö.85/704(?)) Zeynelâbidîn’e cevap vermesini istemiş, Hâlid ne cevap vereceğini bilememiş; bunun üzerine Yezîd şöyle cevap vermiştir: “Başınıza gelen her musibet, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah, birçoğunu affeder.”²⁵¹

İbn A’sem, Zeynelâbidîn ve Yezîd arasındaki tartışmaları uzunca aktarmaya devam eder: Zeynelâbidîn, Yezid’in yanına yaklaşmış ve şu şiirle bir karşılık vermiştir:

“Siz bizi hor görürken size kıymet vereceğimizi,

Biz sizden ezâyı def ederken sizin bize eziyet vereceğinizi,

Sakın ummayınız;

Allah biliyor ki sizi sevmiyoruz,

²⁴⁵ Eş-Şûra/30.

²⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-İmame*, II, 12-13, Taberî, *Târih*, V, 464, İbn Abdirabbih, *el-İkd*, 131.

²⁴⁷ İbn Abdirabbih, *el-İkd*, V, 131.

²⁴⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III, 417. İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 210, Zübeyri, *Neseb*, s. 58.

²⁴⁹ İbn A’sem, *Fütûh*, V, 130-131.

²⁵⁰ El-Hadîd/22.

²⁵¹ Eş-Şûra/30.

Bizi sevmemeniz (sebebiyle) de sizi kınamıyoruz.”²⁵²

Yezîd’in bu beyte karşılığı ise şöyle olmuştur: “Doğru söyledin Ey genç. Fakat baban ve deden emir (halife) olmak istediler. Onları zelil eden ve kanlarını akıtan Allah’a hamd olsun.” Zeynelâbidîn bu sözlere mukabil babası ve dedesinin Bedir ve Uhud günlerinde Hz. Peygamberin emrinde, İslâm sancağı altında bulunduklarını fakat onun (Yezîd’in) babası ve dedelerinin ise kâfirlerin sancağı altında olduğunu belirterek ağır bir cevap vermiş ve sonra da şu şiiri söylemiştir:

“Nebî size:

“Siz son ümmetken akrabalarım, aileme ne yaptınız?

İçlerinde esirler ve kanları dökülenler var,

Nasihat ettiğim için karşılığım bu olmamalıydı;

Beni akrabalarım içerisinde kötü bir şekilde temsil etmemeliydiniz.” deyince ne diyeceksiniz?!”²⁵³

Zeynelâbidîn devam eder: “Sana yazıklar olsun Ey Yezîd! Sen ki babam, Ehl-i beytim, kardeşim, dayılarım ve amcalarım konusunda ne yaptığını ve ne suç işlediğini bir bilsen, dağlara kaçır ve külleri sererdin! Ve sen, yazık ki Fâtıma ve Ali oğlu Hüseyin’in başının Medîne kapısında asılı olmasını emrettin! O ise size Resulullah’ın emanetiydi. Yarın insanların toplanacağı, içinde şüphe olmayan gün için (kendi adına) zilleti ve nedâmeti müjdele!”²⁵⁴ Kerbelâ’nın şokunu hala üzerinde taşıyan Ali b. Hüseyin’in Yezîd’e karşı ağır ithamlar ve hakaretler ihtiva eden cümleler kurmuş olması, sürecin kendisinde bıraktığı tesirin bir neticesi olarak değerlendirilmelidir. Mutedil bir yapıda bulunması; onun bu sözleri söylemesine engel teşkil etmemektedir.

Yezîd’in bir Yahudi hahamla görüştüğü ve Yahudi hahamın Kerbelâ hadisesi hakkında fikirlerini aldığı, hahamın bu durumu oldukça kötü bir fiil olduğunu beyan ederek

²⁵² İbn A’sem, *Fütûh*, V, 131.

²⁵³ İbn A’sem, *Fütûh*, V, 131-132.

²⁵⁴ İbn A’sem, *Fütûh*, V, 132.

Peygamberlerinin torunlarını nasıl öldürdüklerini şaşkınlıkla sorduğu da aktarılan diğer rivayetler arasında yerini almaktadır.²⁵⁵

Tüm bu rivayetlere ek olarak birinci bölümde zikredilen Zeyneb bt. Ali (ö.62/682(?)) ve Yezîd arasındaki tartışma; Zübeyrî'ye göre Zeynelâbidîn ile Şam halkından bir adam arasında olmuş; Şamlı: “Onların kadınları bize helaldir” demiş; Zeynelâbidîn adama İslâm dininden çıkmadıkça böyle bir şeyi yapamayacağı cevabını vermiştir. Bunun akabinde Yezîd, isterse kendilerini Şam'da misafir edebileceğini veya Medîne'ye gönderebileceğini belirtmiş; Zeynelâbidîn ise Medine'ye gitmek istediğini ifade etmiştir.²⁵⁶

2.1.4.1. Şam Hutbesi ve Oluşturduğu Etki

İbn A'sem'deki bir rivayete göre Zeynelâbidîn; Şam'daki günlerinde propaganda mahiyeti taşıyan bir hutbe vermiştir. Rivayetin muhteviyatına göre Yezîd, Hz. Hüseyin'in katledildiğini bildirmek gayesiyle bir hatip çağırtmış ve ona, olanları halka bildirmesi konusunda emir vermiştir. Hatip minbere çıkmış, Muaviye ve Yezîd'i ifrata kaçacak derecede övmüş, Hz. Ali ve Hüseyin hakkında ise tenkitlerini dile getirerek konuşmayı sürdürmüştür. Hatibi dinleyen Zeynelâbidîn: “Sana yazıklar olsun Ey hatip! Kulların rızasını, Allah'ın hoşnutsuzluğu karşılığında satın aldın. Ateşte oturacağın yere bak!” diyerek onun söylediklerine katılmadığını ifade etmiş ve Yezîd'e dönerek: “Ey Yezîd! Bana içinde Allah'ın ve buradakilerin rızasının, sevabın olduğu bir konuşma yapmak için şu minbere çıkmama izin verir misin?” Yezîd bunu önce reddetmiş fakat insanlar onu dinlemek istediğini ifade edince: “O minbere çıkınca beni ve Âl-i Süfyan'ı rezil etmeden inmez” demiş, buna rağmen yoğun ısrarlara mukavemet edemediği için Zeynelâbidîn minbere çıkmış, halka hitap etmiştir. Hutbeye başlayınca cemaat içinde duygusal bir hava oluşmuş, hararetli bir şekilde ağlamaya başlamışlardır. Zeynelâbidîn şunları söylemiştir:

“Ey insanlar! Beni bilen bilir. Bilmeyene de hâlim ve nesebim bildirilmiştir. Ey insanlar! Ben Mekke, Zemzem ve Safa'nın çocuğuyum! Ben Hac, Tavaf, Sa'y ve Telbiye'den hayırlı olanın oğluyum. Ben Burak'ın²⁵⁷ taşıdığı hayırlının²⁵⁸ oğluyum.

²⁵⁵ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 132.

²⁵⁶ Zübeyrî, *Neseb*, 58.

²⁵⁷ Rivayetlerde Mi'rac gecesinde Hz. Peygamber'i yedi kat semaya çıkarken taşıdığı aktarılan binek.

²⁵⁸ Hz. Peygamber'i kastediyor.

Ben, Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götürülenin oğluyum. Ben, Cebrail'le Sidretü'l-Münteha'ya ulaşanım oğluyum. Ben, Kab-ı Kavseyn veya daha ötesine yaklaşan, delil gösterilenin oğluyum. Ben, meleklerle semada namaz kıldırmanın oğluyum. Ben Fâtimatü'z-Zehra'nın oğluyum. Ben hanımların efendisinin oğluyum!”²⁵⁹

Yezîd, insanların bu hitâba verdiği yoğun tepkiden ötürü bir fitne çıkacağından endişe etmiş ve müezzine Ali b. Hüseyin'in sözünü keserek konuşmasını engellemesi emrini vermiştir.²⁶⁰ Emri alan müezzîn Zeynelâbidîn'in sözünü kesmek amacıyla “Allahu Ekber”²⁶¹ demiş, Zeynelâbidîn: “Allah'tan daha büyük bir şey yoktur” diyerek mukabele etmiştir. Müezzîn “Eşhedü enlâ İlahe İllâllah”²⁶² dediğinde ise “Buna saçım, yüzüm, bedenim, kanım şahadet eder” şeklinde cevap vermiştir. Müezzîn “Eşhedu enne Muhammeden Resulullah”²⁶³ dediğinde Ali b. Hüseyin minberin üstünden Yezîd'e bakarak şöyle demiştir: “Muhammed, benim dedem mi yoksa senin mi? Şayet senin deden olduğunu iddia edersen, yalan atmış ve inkâr etmiş olursun. Eğer benim dedem olduğunu iddia edersen, öyleyse onun soyunu niçin öldürdün?”²⁶⁴

Zeynelâbidîn'i kaynaklarda karşılaştığımız rivayetlerin kâhir ekseriyetinin aksine farklı bir surette tavsif eden bu rivayetlerin üretilmiş olabileceği ifade edilmelidir. Hutbenin Ümeyyeoğulları hakkındaki düşüncelerini yukarıda serdettiğimiz Ali b. Hüseyin'in fikirlerini yansıtmadığı ve vâkıa ile mütenâsib bir yönünün olmadığını belirtmek gerekir. Mezkûr rivayetin diğer kaynaklarda görülememesi; ayrıca İbn A'sem'in bu gibi hususları speküle edebilecek bir yönünün olduğu da önemli bir husustur. İbn A'sem'e göre yedi yaşında olan bir çocuğun bu tarz sözler söylemesi ve fevrî olarak nitelenebilecek davranışlar sergilemesi beklenemeyecektir. Burada İbn A'sem'in bir çelişkisi söz konusudur.

2.1.4.2. Toplumsal Konumunu Değerlendirmesi

Zeynelâbidîn, Şam'da bulunduğu sıralarda yolda yürürken Minhal b. Amr es-Sabi isminde biz zât ile karşılaşmış ve Minhal ona nasıl olduğunu sormuş, Zeynelâbidîn'in cevabı ise şöyle olmuştur: “Firavun ailesindeki İsrailoğulları gibi. Erkeklerini

²⁵⁹ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 132-133.

²⁶⁰ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 133.

²⁶¹ “Allah en büyüktür.”

²⁶² “Allah'tan başka İlah yoktur.”

²⁶³ “Muhammed'in, Allah'ın resülü olduğuna şahadet ederim.”

²⁶⁴ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 133.

boğazlıyorlar, kadınlarını sağ bırakıyorlar Ya Minhal! Muhammed onlardan diye Araplar acemlere karşı övünüyorlardı. Kureyş, diğer Araplara karşı Muhammed onlardan diye övünüyordu. Biz; Muhammed'in Ehl-i beyt'i, hakkı gasp edilmiş, mazlum, ezilmiş, katledilmiş, mahrum, kovulmuş bir hale geldik. Ne halde olursak (olalım); Allah'tan geldik ve ona gidiciyiz Ya Minhal!"²⁶⁵

2.1.4.3. Harre Vakası'nda Zeynelâbidîn'in Rolü

Harre vakasında Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'in rolünü ve nasıl bir siyâset izlediğini anlayabilmek amacıyla önce Harre vakasının temel hatlarıyla ele alınması gerekmektedir. Kerbelâ vakasına paralel olarak Yezid b. Muaviye döneminin diğer önemli olayı da; Harre vakası olarak adlandırılan Hicrî Zilhicce 63 (Ağustos 683)²⁶⁶ yılında Medinelilerin isyânı ile tarihe geçen olaydır. Velid b. Utbe'nin²⁶⁷ (ö.64/684) başarısız yönetimi sebebiyle azledilmesinin akabinde Yezid b. Muaviye; yeni vâli olarak Osman b. Muhammed'i tâyin etmiştir. Ona bir mektup göndermiş; halkın şikâyetlerinin dinlenilmesi ve isteklerin yerine getirilmesi amacıyla Medîne'den Şam'a bir heyet göndermesini emretmiştir.²⁶⁸ Bu heyetin içerisinde Münzir b. Zübeyr, Abdullah b. Ebî Amr el-Mahzumî, Abdullah b. Hanzala başta olmak üzere Medîne'nin eşrafından ileri gelenler bulunmaktadır.²⁶⁹

Heyet, Yezîd'in yanına geldiğinde iyi karşılanmış ve onlara binlerce dirhem verilerek gönülleri hoş edilmeye çalışılmıştır.²⁷⁰ Yezîd'in bunu siyâsetin bir gereği olarak yaptığı bilinen bir gerçektir. Yezîd'in yanından ayrılıp Medine'ye geldiklerinde ise Medine halkına şöyle demişlerdir: "Fâsık bir adamın yanından geldik. İçki içer, tambur çalar, cariyelerle eğleşir, köpeklerle oynar."²⁷¹ Bu sözleri duyan Medine halkı, dini sâikler nedeniyle biatını bozmuş²⁷² ve Yezîd'in iktidardan düşürülmesi için Abdullah b. Hanzala el-Gâsilî'ye (ö.63/683) biat etmiştir.²⁷³

²⁶⁵ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 133.

²⁶⁶ Taberî, *Târih*, V, 494.

²⁶⁷ Valiliği hakkında bilgi için bkz.: Ahmet Önkâl, "Velid b. Utbe", *DİA*, XLIII, 36-37.

²⁶⁸ Belâzürî, *Ensâb*, V, 337.

²⁶⁹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 337, Taberî, *Târih*, V, 480, İbn Abdirabbih, *el-İkd*, V, 136.

²⁷⁰ Taberî, *Târih*, V, 480.

²⁷¹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 338, Taberî, *Târih*, V, 480.

²⁷² Belâzürî, *Ensâb*, V, 338, Taberî, *Târih*, V, 480.

²⁷³ Taberî, *Târih*, V, 482.

Medine halkı, vâli Osman b. Muhammed'i ve Ümeyyeoğulları'nı Medine'den çıkartmış, onlarla ilişkisi olanları da şehirden uzaklaştırmıştır.²⁷⁴ Yezîd'e Medinelilerin kendisine biat etmekten vazgeçtiği haberi ulaştığı sırada Medine halkı Mervan'ın evini kuşatmıştır.²⁷⁵ Zor durumda kalan Mervan, Yezîd'den yardım istemiş,²⁷⁶ Yezîd de Müslim b. Ukbe'yi Medine üzerine gönderdiği orduya komutan tayin etmiş ve onu şöyle uyarmıştır: “İnsanlara üç defa çağrı yap, eğer cevap verirlerse (onlarla) konuş, fakat cevap alamazsan savaş. Halka, Ali b. Hüseyin (Zeynelâbidîn) ile öğüt ver. Asla Ali b. Hüseyin'e kötülük yapma.”²⁷⁷

Medineliler, Yezîd'e yönelik çeşitli hakaretler ve aşağılamalar ihtiva eden şiirler yazıyor ve bunları açıkça söylüyorlardı. Komutan Müslim b. Ukbe, bu işten vazgeçmeleri yönünde telkinde bulunduyorsa da cevapları olumsuz olmuştur. Ona karşı da kötü cümleler kullanmışlar ve savaşacaklarını, vazgeçmeyeceklerini dile getirmişlerdir.²⁷⁸ Medîne halkına kendileriyle savaşmak istemediğini, Mekke'de bulunan “mülhid” Abdullah b. Zübeyr'e doğru yönelmek istediğini, işi büyütmezler ve barışa yanaşırlarsa her şeyin daha iyi olacağı ikazlarını yapan Müslim b. Ukbe, Medine halkından savaşmak istedikleri cevabını alınca savaş sürecine girilmiştir.²⁷⁹

Savaş başlayınca bidâyette Medine halkı bir üstünlük elde etmiş fakat Mervan b. Hakem'in bulduğu bir yolla Medine'nin kapısını tutan bir kabile ikna edilerek Şam ordusu şehre giriş yapmış; böylece Müslim b. Ukbe, savaşı kısa süre içerisinde kazanmıştır. Medine halkından içinde hâfız, sahabî ve Müslümanların ileri gelen kimselerinden olan 300'den 10.000'e kadar aktarılan sayıda kişi öldürülmüştür. Kılıç, 10.000'e kadar çıkartılan rakamların abartılı olduğunu belirtmektedir.²⁸⁰

Putperest olması sebebiyle Medineliler'e koyu bir düşmanlık beslediği şeklinde iddiaların hedefi olan²⁸¹ ve Müslümanlar'a karşı acımasızlığı nedeniyle bu tarihten sonra “Müsrif” lakabıyla anılan Müslim b. Ukbe, şehri ele geçirince halktan sert bir

²⁷⁴ Belâzürî, *Ensâb*, V, 339, Taberî, *Târih*, V, 482.

²⁷⁵ Belâzürî, *Ensâb*, V, 340.

²⁷⁶ Taberî, *Târih*, V, 483.

²⁷⁷ Belâzürî, *Ensâb*, V, 340.

²⁷⁸ Belâzürî, *Ensâb*, V, 343, Taberî, *Târih*, V, 487.

²⁷⁹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 342.

²⁸⁰ Ünal Kılıç, *Halife Yezîd*, s. 308.

²⁸¹ Mezkûr iddialar ve değerlendirmeler için bkz.: Wellhausen, *Arap Devleti*, s. 74-76.

usûlle biat almış, keyfî kararlarla idam hükmü vermiştir.²⁸² Diğer yandan Şam ordusunun üç gün boyunca şehri yağmaladığı, sahabeleri korkuttukları ve saygısız davrandıkları, Medine halkının mallarına el koyup insanları rahatsız ettikleri, ezan okutulmasına izin vermedikleri, cemaatle namaza müsaade etmedikleri, kadınlara ve kızlara yönelik çirkin fiiller yaptıkları nakledilen haberler arasında yer almaktadır.²⁸³

İbn Sa'd, isyâna Ebu Tâlib'in soyundan hiç kimsenin katılmadığını ifade etmektedir.²⁸⁴ Hz. Ali evlâdı, Zeynelâbidîn ve İbnü'l-Hanefiyye, isyândan uzak durmuşlardır. Kerbelâ hâdisesinin etkilerinin daha çok taze olması ve bundan kaynaklanan temkinli siyâset, bunun temel nedeni olarak kabul edilebilir. Mervan b. el-Hakem, Medinelilerin isyân ettiği gün ailesini emanet edecek bir yer aramış, Ali b. Hüseyin ile bu konuda konuşmuş ve Ali b. Hüseyin onları himaye etmiştir.²⁸⁵ Mervan, Ali b. Hüseyin'in bu tavrından ötürü ona minnettar olmuştur.²⁸⁶

İbn Kuteybe'nin nakline göre Harre günü Medine'deki isyâncılar harekete geçince Ümeyyeoğullarından olanların hayatı tehlike arz etmiş; bu saikle ailelerini koruyacak veya onlara eman verebilecek biriyle şehrin dışına göndermek için bir çözüm bulmaya çalışmışlardır.²⁸⁷ Mervan b. el-Hakem bu saikle Abdullah b. Ömer'le görüşmüş, onun Mekke'ye gideceğini duyduğunu, ailesini de kendisiyle gönderme niyetinde olduğunu aktarmıştır. Abdullah b. Ömer, böyle bir risk alamayacağını, bu durumun kendi ailesine de zarar getirebileceğini ifade etmiştir. Mervan, Zeynelâbidîn'e aynı teklifte bulunmuş; o ise bunu kabul etmiştir. Zeynelâbidîn, olaylar nedeniyle Medine'den çıkarttığı ailesiyle beraber Mervan'ın ailesini de göndermiş ve Mervan'a da emân vermiştir.²⁸⁸ Onun, Şam ordusunun fiillerini hoş görmediği, onların bulunduğu yerden bu nedenle ayrıldığı, Aişe bint Osman b. Affan'ı himaye ettiği ve Mervan'a da emân²⁸⁹ verdiği

²⁸² Taberî, *Târih*, V, s. 493, İbn Abdirabbih, *el-İkd*, V, 138.

²⁸³ Ünal Kılıç, *Halife Yezîd*, s. 310-311, Ayrıca vakanın sebep ve sonuçları üzerine değerlendirmeler için bkz.: M. Bahaüddin Varol, "Harre Vakası (Sebep-Sonuç Değerlendirmesi)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, 513-534.

²⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 213.

²⁸⁵ Taberî, *Târih*, V, 485.

²⁸⁶ Taberî, *Târih*, V, 485.

²⁸⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 230-231.

²⁸⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 230-231, Taberî, *Târih*, V, 485.

²⁸⁹ Lügatte "emîn olmak, güvende kalmak" gibi mânâlara gelen emânın, ıstılahta bir savaş hukuku terimi olduğu bilinmektedir. İslâm topraklarında canı, malı emniyet ve güvende olarak yaşayabilmek veya savaşta Müslüman orduya teslim olmak isteyen gayrimüslimler için kullanılan fikhî bir yönü bulunmaktadır. Buna ek olarak nübüvvet öncesi Arap örfünde emânı kaldırılan kimselerin güvende kalmak isteyen kimselerin başkasının emânına girmek suretiyle başvurduğu bir yoldur. Bu kabule göre bir bölgede canının emîn olmasını isteyen kişi, orada siyâseten söz geçiren birinin emânını talep eder; o kişi eğer emân verirse, emân verilen şahsa diğerleri tarafından zarar verilemez.

bilinmektedir.²⁹⁰ Ayrıca el-İrbilî'nin İbn Arabî'den aktardığı nakle göre Harre vakasında Zeynelâbidîn, Abdümenaf oğullarından 400 kadını himâyesine almış; Şam ordusu Medîne'den ayrılana kadar onların ihtiyaçlarını temin etmiştir.²⁹¹ Nakledilen rivayette sayı biraz abartılı görünmektedir fakat onun cömertliği, insanlarca da bilinen bir hakikattir. Zeynelâbidîn'in Harre günü nasıl bir sürecin içerisinde olduğunu anlayabilmek amacıyla temel kaynaklardan durumu aktarmak yerinde olacaktır:

Belâzürî'nin nakline göre Mervan b. Hakem ve Abdümelik b. Mervan, kendilerine Harre günü emân veren Zeynelâbidîn'i Müslim b. Ukbe'nin yanına götürerek Müslim'den onun için emân istemiş, Müslim ona şöyle demiştir: “Şâyet Mü'minlerin Emiri (Yezîd) senin iyiliğini emretmeseydi ve ikinizin (Abdümelik ve Mervan) şefaati olmasaydı (ben) ne yapacağımı bilirdim.”²⁹²

Görüşmenin Taberî'deki versiyonu şu şekilde aktarılabilir: Müslim'in yanına emân verilmesi için gidilince ikram edilen içecekten Zeynelâbidîn'e de getirilmiştir. Müslim, Zeynelâbidîn'e ikram edilen içeceği onun içmesini istemeyerek “İçeceğimizden içme” diyerek bağırıştır. Zeynelâbidîn; onun tepkisi karşısında elindeki kadehi ne yapacağını bilememiş; onu ne yere koyabilmiş ne de elinden bırakabilmiştir. Buna ek olarak Müslim, Yezîd'in emri olmasaydı Zeynelâbidîn'i öldürmeyi düşündüğünü fakat bu konuda kesin emir olduğu için ona dokunmayacağını açıkça ifade etmiştir.²⁹³

Ya'kubî'deki kayda göre Müslim; Harre vakası sonunda Medineliler'i mağlup ettikten sonra halktan “Yezîd'in köleleri”²⁹⁴ oldukları üzerine bîat almış; bunu ikrar ederek bîat etmeyenin de öldürülmesi talimâtını vermiştir.²⁹⁵ Ancak Zeynelâbidîn, bu şekildeki bir biatten -Yezîd'in emriyle- istisna tutulmuştur. Rivayetin devamında Zeynelâbidîn Müslim'in yanına gelerek Yezîd'in kendisine ne üzere bîat emrinin olduğunu sormuş, Müslim bu soruya “Kardeş ve amca oğlu olman üzere” cevabını vermiştir. Bu cevabı alan Zeynelâbidîn, isterse kölelik üzere biat edebileceğini ifade etmiş; Müslim ise, onu

Emân hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Büşra Sıdika Kaya, *İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları*, SÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan.: Doç Dr. Levent Öztürk, Sakarya 2007, Memduh Çelmeli, *Hız Muhammed Döneminde Eman*, DEÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan.: Prof. Dr. Rıza Savaş, İzmir 2013, Nebi Bozkurt, “Eman”, *DİA*, XI, 75-77, Vehbe ez-Zuhayli, “Eman”, *DİA*, XI, 79-81.

²⁹⁰ Belâzürî, *Ensâb*, V, 340.

²⁹¹ İrbilî, *Keşf*, III, 63.

²⁹² Belâzürî, *Ensâb*, V, 348, Taberî, *Târih*, V, 493.

²⁹³ Taberî, *Târih*, V, 493.

²⁹⁴ Ya'kubî, *Târih*, II, 165, Mes'ûdî, *Müruc*, III, 63.

²⁹⁵ Ya'kubî, *Târih*, II, 165.

bununla mahcub etmek istemediğini söylemiştir.²⁹⁶ Zeynelâbidîn'in bu biatını gören insanlar da ondan etkilenerek Müslim'in istediği şekilde biat etmişlerdir.²⁹⁷ Bu rivayetin son kısmında Ali b. Hüseyin'in köle olarak biat edebileceğini söylemesi, kanaatimizce uzak bir ihtimaldir. Herhangi bir isyân faaliyetine iştirak etmemiş, aksine Ümeyyeoğullarından ileri gelenlere emân vermiş olan Ali b. Hüseyin'in Emevîler nezdindeki izzetli mevkiini tahfif ederek böyle bir teklifte bulunmayacağı kanaatindeyiz.

Mes'ûdî'nin naklettiği rivayete göre Zeynelâbidîn, Müslim'in yanına geldiğinde Müslim ona ihtiyaçlarını sormuş; o da öldürülmesi planlananların affedilmesini istemiş ve başka herhangi bir talepte bulunmamıştır.²⁹⁸ Sonra da onun yanından ayrılmıştır. Müslim'in yanındayken dudaklarını neden hareket ettirdiğini soranlara ise, bu görüşmede Müslim'in şerrinden korktuğu için dua okuduğu cevabını vermiştir.²⁹⁹

İbn Kuteybe, olumsuz bir görüşmenin olduğu izlenimini veren rivayetlerin aksine Müslim b. Ukbe ile Zeynelâbidîn arasındaki diyalogu şu şekilde aktarmaktadır: “Müslim b. Ukbe, Medine'den ayrılmadan önce “Ali b. Hüseyin burada mıdır?” diye sordu. Ona “Evet” denildi. Ali b. Hüseyin ve iki oğlu ona (doğru) geldi. Onu hoş bir şekilde karşıladı, yakın ve mülayim davrandı. Ve (şöyle) dedi: “Mü'minlerin Emiri, senin için bana tavsiyede bulundu.” Ali b. Hüseyin de (şöyle) dedi: “Allah Mü'minlerin Emîri'ne yardım etsin ve ona hüsn-ü mukabelede bulunsun.” Sonra oradan ayrıldı.”³⁰⁰

İbn A'sem'in aktardığı haber İbn Kuteybe'yi destekler niteliktedir. Zeynelâbidîn; Abdülmelik b. Mervan ve Mervan b. Hakem'in arasında Müslim'in yanına gelmiş; Müslim onu yanına buyur etmiş, Yezîd'in kendisine selâmının olduğunu, herhangi bir sıkıntıya maruz kalmayacağını, Abdullah b. Zübeyr yüzünden nafakasını vermekte geciktğini ve bu yüzden onu kınamamasını ifade ederek ona bin dirhem vermiştir.³⁰¹

²⁹⁶ Ya'kubî, *Târih*, II, 165.

²⁹⁷ Ya'kubî, *Târih*, II, 165.

²⁹⁸ Mes'ûdî, *Müruc*, III, 64.

²⁹⁹ Mes'ûdî, *Müruc*, III, 64.

³⁰⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 241.

³⁰¹ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 162-163.

Bu rivayetin bir benzeri Taberî ve Meclisî’de de yer almaktadır.³⁰² Müslim, ailesinin kendisini merak edebileceği nedeniyle belli bir müddet sonra onu evine göndermiştir.³⁰³

Harre günü Benî Hâşim’in savaşa katılmadığı, evlerinde sessiz kaldıkları bilinmektedir. Onlardan üç kişi hariç, isyana kimse katılmamış, bu üç kişi de öldürülmüştür.³⁰⁴ Diğer yandan yukarıda da değinildiği üzere Müslim’in Medine halkından olan herkesten Yezîd’in kölesi olmak üzere biat alırken Zeynelâbidîn’i bu hususta zorlamaması ve herhangi bir baskı yapmaması da dikkat çeken bir ayrıntıdır.³⁰⁵ Bu tavır, isyâna iştirak etmemiş olmasından ötürü onun hoş görülmesi şeklinde değerlendirilebilir. Çünkü onun Beni Hâşim ile isyâna katıldığında savaşın tablosunun değişeceği, Yezîd’in işinin daha da zorlaşacağı muhakkaktır. Bunun yanında Yezîd’in Müslim b. Ukbe’ye Zeynelâbidîn’e iyi davranması hususundaki verdiği nasihatleri, Zeynelâbidîn’in Emevîler nezdinde ciddi bir değeri haiz olduğu, onu inciterek Medine’deki muhalifleri arttırıp bölgedeki otoritesini kırmak istemediği şeklinde değerlendirmek mümkündür ve Uyar’ın bu değerlendirmesini yerinde bulduğumuzu belirtmek durumundayız.³⁰⁶

Zeynelâbidîn’in Harre günü isyancılara neden katılmadığı ile ilgili son olarak önemli bir etken olarak gördüğümüz Zehebi’deki kaydı ileri sürmek gerekir: İlgili kayda göre Yezîd, Zeynelâbidîn Şam’da iken ona Medine halkının isyân ettiği bilgisini vermiş ve onu isyân faaliyetlerine iştirak etmemesi hususunda uyarmıştır. Kanatimizce bu ön tedbir, ileride onun aldığı tavır hususunda etkili olmuştur.³⁰⁷ Ancak bu ön uyarı olmasa da Ali b. Hüseyin’in yapısının; bu isyâna iştirak edecek izler taşımadığını belirtmek gerekir.

2.1.5. Mervan b. Hakem İle İlişkileri

Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin’in Mervan oğullarının icraatları hakkındaki düşüncelerini anlayabilmek amacıyla Belâzürî’deki bir rivayeti aktarmak yerinde olacaktır: Rivayete göre Kûfe ehlinen bir adam Zeynelâbidîn’e gelerek ondan Mervan oğullarının işleri hakkında neler söyleyebileceğini sormuş; o ise şöyle cevap vermiştir: “Benden daha hayırlı olanın, onlardan daha şerli olanlar hakkında dediğini derim: Şâyet onlara azâb

³⁰² Taberî, *Târîh*, V, 493-494, Meclisî, *Bihâr*, XI, 57.

³⁰³ İbnü’l-Esir, *el-Bidâye*, III, 461.

³⁰⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 241.

³⁰⁵ İbnü’l-Esir, *el-Bidâye*, III, 461.

³⁰⁶ Gülgün Uyar, *Ali-Fatma Evlâdı*, s. 98.

³⁰⁷ Mustafa Asım Köksal, *Kerbelâ*, s. 237.

edersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır. Şâyet onları affedersen, şüphesiz ki sen Aziz ve Hakîm'sin"³⁰⁸ şeklinde cevap vermiştir.³⁰⁹ Ali b. Hüseyin'de görülen bu mutedil anlayış, şüphesiz onun siyâsî ilişkilerini temellendiren esas etken olmuştur.

Mervan b. Hakem ile halifeliğinin öncesinde kurulan temaslar, yukarıda Harre vakası ile ilgili bölümde aktarılmıştır. Bu temasların yanında karşımıza çıkan diğer bir durum, Zeynelâbidîn'in, Mervan'ın teklifiyle ondan 4000 dirhem almış olmasıdır. Mervan, Hz. Hüseyin'in kendisinden Kerbelâ öncesinde 4000 dirhem istediğini fakat alamadığını, eğer isterse onu Zeynelâbidîn'e verebileceğini dile getirmiş; Zeynelâbidîn de bunu uygun görerek kabul etmiştir.³¹⁰ Ayrıca İbn Asakîr'de geçen şu rivayet de aralarındaki diğer bir borç ilişkisini açığa kavuşturması yönüyle önemlidir: Rivayete göre Mervan b. Hakem, Zeynelâbidîn'e: "Babanın neslinin kesildiğini görüyorum; eğer cariyelerden (almak) istersen; belki Allah seni onlarla (evlat yoluyla) rızıklandırır" diyerek neslinin ilerlemesi yönünde bir teklifte bulunmuş; Zeynelâbidîn bu teklife: "Cariye alabilecek bir şey (para, mal) yanımda bulunmuyor" cevabını vererek bunu gerçekleştirmeye ekonomik gücünün yeterli olmadığını belirtmek istemiştir. Bu cevap üzerine Mervan b. el-Hakem ona 1000 dirhem borç verme teklifinde bulunmuş; o da bunu kabul etmiştir. Mervan vefat edeceği sırada bu borcun Zeynelâbidîn'den alınmamasını yanındakilere vasiyet etmiştir.³¹¹ Bunun yanında bu borcun Kerbelâ vakası akabinde Zeynelâbidîn'in Şam'dan Medine'ye geri dönebilmesi için kendisine verilen 6000 dinar olduğu da kaydedilmektedir.³¹²

Ayrıca Zührî, Mervan b. el-Hakem ve Abdülmelik b. Mervan'ın; Zeynelâbidîn'i, ailesinin en güzel ve en sevimlisi olarak gördüklerini aktarmaktadır.³¹³

2.1.6. Abdülmelik b. Mervan ile İlişkileri

2.1.6.1. Abdülmelik'in Hz. Ali Evlâdına Yönelik Tavrı

Abdülmelik ile kurulan ilişkilerde ilk olarak Abdülmelik'in Haccâc'a gönderdiği bir mektupla karşılaşmaktayız. Abdülmelik b. Mervan'ın Hz. Ali evlâdı ile çatışmak

³⁰⁸ El-Maide/118.

³⁰⁹ Belâzürî, *Ensâb*, II, 320.

³¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, s. 213-214.

³¹¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XLI, s. 374.

³¹² Gülgün Uyar, *Ali-Fâtıma Evladı*, s. 99.

³¹³ İbn Asâkir, *Târîh*, XLI, s. 372.

istemediği, onlarla arasında siyâsî müzâkerenin ilerletilmesinden yana olduğu gibi hususlar; ilgili mektuptan çıkarım yapılabilmektedir. Haccâc Hicaz valisi iken Abdülmelik ona şöyle yazmıştır: “Ebu Tâlib ailesinin kanını (akıtmayı) benden uzak tut. Çünkü ben, harb ehlinin (onlara) saldırdığında, onlara (harb ehline) hiçkimsenin yardım etmediğini gördüm.” Bu mektubun hemen sonrasında Zeynelâbidîn, bir mektup kaleme alarak Abdülmelik’e göndermiş ve şunları söylemiştir: “Ben Resulullah’ı şu ayın şu gecesinde (rüyamda) gördüm, şöyle diyordu: “Abdülmelik, Haccâc’a bu gece şunu ve şunu yazdı; ona bildir (ki); Allah ona bunun için teşekkür etti ve mülkündeki süresini arttırdı.””³¹⁴ Meclisî’de kayıtlı olan başka bir rivayet, Abdülmelik’in Haccâc’a bu mektubu yazma sebebini açıklayıcı bir mahiyettedir. Rivayetin içeriğine göre Haccâc, Abdülmelik’e; eğer saltanatının devamlı olmasını istiyorsa; Zeynelâbidîn’i öldürmesi gerektiğini ifade etmiş; Abdülmelik de cevâbî mektubunda yukarıdaki ifadeleri serdetmiştir.³¹⁵ Abdülmelik’in bu siyâsetini, tamamen reel politik içerisinde okumak gereklidir. Devrinde birçok siyâsî problem ve isyânla uğraşmış; bunlara bir yenisini daha eklemeyi zâid görmüştür.

2.1.6.2. Zeynelâbidîn’in Muhtar es-Sakafî’ye Olan Yaklaşımı

Abdülmelik döneminin Emevîler için diğer bir problemi de Kerbelâ’nın intikamını almak için isyân başlatan Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakafî’dir. (ö.67/687) Muhtar, - muhtemelen kendi siyâsî hareketine muarız bir tavır almaması için- Zeynelâbidîn’e 100.000 dirhem miktarında para göndermiştir. Zeynelâbidîn, bu parayı almayı uygun görmemiş fakat Muhtar’dan çekindiği için de geri göndermemiş, Muhtar öldüğü zaman Abdülmelik b. Mervan’a durumu bir mektupla açıklayarak parayı kendisinden alabileceğini ifade etmiştir. Abdülmelik ise cevabında parayı alıp kullanmasında bir beis bulunmadığını belirtmiştir.³¹⁶ Buna ek olarak İbn Sa’d; Zeynelâbidîn’in Muhtar’a lânet ettiğini, onu Allah ve Resulü hakkında yalan söyleyen biri olarak andığını aktarır.³¹⁷

³¹⁴ Ya’kubi, *Târîh*, II, 231, Meclisî, *Bihâr*, XI, 25.

³¹⁵ Meclisî, *Bihâr*, XI, 18.

³¹⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 211, Zehebî, *A’lâm*, IV, 391, İbn Asâkir, *Târîh*, XLI, 377, Sibt İbnu’l-Cevzî, *Tezkire*, s. 327.

³¹⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 211.

2.1.6.3. Cârîye Nikâhı Odaklı Tartışmaları

Ali b. Hüseyin'in, kendisine ait olan bir cariyeyi azâd etmesinin akabinde nikâhladığı aktarılmaktadır. Bu, Cahiliye örfünün etkisini hâlâ üzerlerinde taşıyan Araplar arasında hoş görülen bir âdet değildir. Kendisiyle denk olmayan birisini nikahına almasını hoş görmeyen Abdülmelik b. Mervan; Zeynelâbidîn'i bu konuda ayıplamış ve ona şöyle demiştir: “Ey Ali b. Hüseyin. Sen ailedeki yerini ve insanlara göre kıymetini galiba bilmiyorsun? Bir köleyle evlendin.”³¹⁸ Zeynelâbidîn ise, bunun yanlış bir tercih olmadığını, Hz. Peygamber'in de savaşta esir düşmüş bir Yahudi olan Safiyye bt. Huyey'i âzad edip sonrasında nikâhlayarak bunu yaptığı cevabını vermiştir.³¹⁹

Resul Caferiyan, Abdülmelik'in bu konudaki tavrını Zeynelâbidîn ile alay etmek ve onu hafife almak şeklinde değerlendirse de³²⁰ mezkûr tavrın bununla alâkalı olmadığı, yerleşik bir Arap örfünün bulunduğu ve bu örfün o dönem Emevîler arasında hâlâ müessir bir yapısının olması nedeniyle Abdülmelik'in bu şekilde bir tepki verdiği açıktır. Yani Abdülmelik, içerisinde bulunduğu Arap örfünü aşamamış olması nedeniyle Zeynelâbidîn'i değil; cariyeye nikâh kıymayı küçümseyen bir tavır içerisinde. Bunun yanında Zeynelâbidîn'in geleneksel köle algısını değiştirmek amacıyla bu eylemi gerçekleştirdiği yorumu mâkul bir çıkarımdır.³²¹

2.1.6.4. Abdülmelik'in Bizans Kralı İle Mektuplaşmasında Zeynelâbidîn'in Rolü

Abdülmelik'in diplomatik temaslarında da muhaliflerinden veya rakiplerinden faydalandığı görülmektedir. İbn Asâkir'deki bir nakle göre Bizans kralı, Abdülmelik'e onun üzerine büyük ordu göndereceğini içeren bir tehdit mektubu göndermiştir. Abdülmelik, bu tehdide bir cevap vermenin gerekliliğini hissederek durumu Haccâc'a bildirmiş ve Zeynelâbidîn'i sert bir şekilde tehdit etmesini ve vereceği cevabı da kendisine iletmesini istemiştir. Haccâc emredileni yapmış, Zeynelâbidîn'in ona verdiği cevap şöyle olmuştur: “Allah'ın her gün üç yüz altmış bakışı (lahza) vardır, dilerim ki bu bakışlardan ilkinde seni kefenlesin.” Zeynelâbidîn, Haccâc'ın tehditlerine karşı onu edebî bir şekilde tenkitte bulunmuş ve ona beddua etmiştir. Haccâc, kendisine ulaşan bu

³¹⁸ Meclisî, *Bihâr*, XI, 65.

³¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 212, İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 215, İbn Abdirabbih, *el-İkd*, VII, 140, Meclisî, *Bihâr*, XI, 65, İbn Asâkir, *Târih*, XLI, 399, İbn Tolun, *el-Eimme*, s. 78, İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 286.

³²⁰ Resul Caferiyan, *Masum İmamların Fikrî ve Siyâsî Hayatı*, çev.: Cafer Bayar, Kevser Yayınları, İstanbul 1994, s. 181.

³²¹ Resul Caferiyan, *Masum İmamlar*, s. 181.

cevabı Abdülmelik b. Mervan’a göndermiş; o da mezkûr cevabı, kendisini tehdit eden Bizans kralına bir mektupla göndermiştir. Bizans kralının, mektuptaki belîğ ifadeleri okuduktan sonra cevabı şu olmuştur: “Bu, onun (Abdülmelik) sözü değil, bilâkis nübüvvet ehlinin (ehlinden olan birinin) kelâmıdır.”³²² Ayrıca Abdülmelik b. Mervan’ın; Bizans kralına sikke ve nişanlar hususunda vereceği cevap için de Zeynelâbidîn’e danıştığı zikredilir.³²³

2.1.6.5. Abdülmelik’le Olan Karşılıklı Görüşmeleri

Meclisî’nin kaydı, Zeynelâbidîn’in Abdülmelik b. Mervan’la yüz yüze görüştüğünü dile getirmektedir. Görüşme esnasında orada hazır bulunan Zührî’nin (ö.124/742) nakline göre Abdülmelik, Zeynelâbidîn’in alnındaki secde izini gördüğünde bundan çok etkilenmiş ve onu methetmiştir.³²⁴ Kendisinin erdemli bir kişi, ailesinin de çok kıymetli bir aile; ilim, din ve Allah’tan korkmak (takva) gibi hususlarda çok ileride olduğunu ifade ederek onunla ilgili fikirlerini beyân etmiştir.³²⁵ Hakkındaki bu kanaat ve düşüncelere karşılık Zeynelâbidîn, zikredilen özelliklerin Allah’tan bir ihsan olduğunu belirterek Hz. Peygamber’in yaşamından örnekler sunmuştur. Zeynelâbidîn’in bu mezkûr düşüncelere yönelik cevabı bir vaaz şeklinde olmuştur. Konuşması bittiğinde ise duyulanarak Abdülmelik’le ağlaşmışlardır. Ayrıca rivayetlerde dikkate değer bir ayrıntı; Zeynelâbidîn’in Abdülmelik’e “Emîrû’l-Mü’minîn” (Mü’minlerin Emîri) olarak hitap ediyor oluşudur.³²⁶

Farklı bir rivayete göre Zührî, Zeynelâbidîn’in Medîne’den Şam’a elleri ve ayaklarının bentler ve zincirlerle bağlı bir halde götürüldüğünü³²⁷ gördüğünü aktarmaktadır.³²⁸ Onun bu haline üzüldüğü için yanına giderek onunla görüşmek istemiş; kendisine izin verilince Zeynelâbidîn’e ağlayarak şöyle demiştir: “Senin yerinde ben olsaydım da sen de rahat (bir halde) olsaydın.”³²⁹ Zeynelâbidîn’in ise: “Üzerimde gördüğün şeyin bana eziyet verdiğini mi sanıyorsun?” diyerek kilitli olan bent ve zincirleri sühuletle el, ayak

³²² Ya’kubi, *Târîh*, II, 230, İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, IV, 174.

³²³ İbn Asâkir, *Târîh*, XLI, 360.

³²⁴ Meclisî, *Bihâr*, XI, 30.

³²⁵ Meclisî, *Bihâr*, XI, 30.

³²⁶ Meclisî, *Bihâr*, XI, 30.

³²⁷ Ekseriyet itibarıyla Şii kaynaklarda rastladığımız bu haberle alakalı olarak, Ali b. Hüseyin’in neden Şam’a bir suçlu gibi götürüldüğü konusunda yeterli bilgi bulamadık.

³²⁸ İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, IV, 144.

³²⁹ Sibt İbnu’l-Cevzî, *Tezkire*, s. 325.

ve boynundan çıkarttığı rivayet edilir.³³⁰ Kendisini Şam’a götüren muhafızlarla artık aynı mekânda bulunmayı uygun görmediğini de eklemiştir. Onu Şam’a götürmekle görevli olan muhafızların, uyumadıkları ve onu sürekli gözetledikleri halde nasıl olduysa belli bir vakit sonra yerinden kaybolduğunu ifade ettikleri aktarılmaktadır.³³¹ Rivayetin aktarmaya devam eden Zühri, Abdülmelik b. Mervan’ın yanına gittiğini ve onun Zeynelâbidîn için şöyle dediğini ifade eder: “O, bana bir topluluk ile geldi. Görevliler ise onu kaybetti. (Daha sonra) yanıma geldi ve şöyle dedi: “Ben kimim sen kimsin?”, “Yanıma gel” dedim. “İstemiyorum” dedi. Sonra çıktı. (Şu bir gerçek ki) Vallahi kalbim, korkuyla doldu.”³³² Zühri, Zeynelâbidîn’in sadece nefsiyle meşgul bir kişi olduğunu ifade edince³³³ Abdülmelik’in: “Ne iyi meşguliyet onunki. Ne güzel meşguliyet” şeklinde cevap verdiği nakledilir.³³⁴ Bu rivayet; içeriği itibarıyla bir kurguyu andırması ve Şii kaynakların imamlar hakkında ifade ettiği dili taşıması yönüyle ihtiyatla karşılanmalıdır.

Zeynelâbidîn’in Abdülmelik b. Mervan ile hac ibadeti esnasında da bir teması olmuştur. Abdülmelik Kâbe’yi tavaf ederken önünde de Zeynelâbidîn tavaf etmektedir fakat onun kim olduğunu konusunda bir bilgisi yoktur. Yanındakilere: “Şu önümüzde tavaf edip de bize (hiç) bakmayan kimdir?” şeklinde soru yönelttiğinde onun Zeynelâbidîn olduğu cevabını almış; akabinde ona şöyle seslenmiştir: “Ey Ali b. Hüseyin! Babanın katili ben değilim. Seni bana doğru gelmede engelleyen nedir?” Zeynelâbidîn: “Muhakkak ki babamın katili, yaptığı şeyle dünyasını fesada uğrattı. Böylece babam onun ahiretini de ifsat etti. Eğer sen de onun gibi olmak istiyorsan; ol” cevabını vermiştir. Bu sert cevap karşılığında Abdülmelik: “Asla. Lâkin bize doğru gel ki dünyamızdakilere nail olasın” diyerek ona ihsanda bulunmak istemiş; Zeynelâbidîn önce oturmuş ancak sonra bu ihsanlara ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir.³³⁵

³³⁰ İbn Asâkir, *Târih*, XLI, 372.

³³¹ Sıbt İbnu’l-Cevzî, *Tezkire*, s. 325, İbn Asâkir, *Târih*, XLI, 373.

³³² Sıbt İbnu’l-Cevzî, *Tezkire*, s. 325.

³³³ İrbilî, *Keşf*, III, 11.

³³⁴ İbn Şehrâşub, *Menâkıb*, IV, 145, İbn Asâkir, *Târih*, XLI, 373, İrbilî, *Keşf*, III, 11.

³³⁵ Meclisî, *Bihâr*, XI, 56-57, İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 286-288.

Diğer bir rivayete göre ise Abdülmelik b. Mervan; hac için geldiği bir sırada - muhtemelen tavafta iken- Zeynelâbidîn'i görmüş, onu tanımış; küçümsemek isteyen bir tavırla kim olduğunu sorduğunda şair Ferezdak³³⁶:

“Bu, Allah’ın kullarının en hayırlısının oğludur,

Bu, müttakî, temiz, pâk ve alemdir” beytini söyleyerek cevap vermiştir.

Ferezdak’ın Zeynelâbidîn’i kendi yanında övmesi Abdülmelik’in hoşuna gitmemiş; bu nedenle ona her yıl düzenli olarak verdiği 1000 dinarı artık kesme kararı almıştır. Zeynelâbidîn’e durum şikâyet edilince, o kendisi bu ücreti karşılayabileceğini söylemiştir. Ancak Benî Haşim’in cömertlerinden olan Muaviye b. Abdullah b. Ca’fer, Ferezdak’a “Kaç yıl ömrünün kaldığını düşünüyorsun?” sorusunu sormuş, Ferezdak bu soruyu “20 yıl” olarak cevaplayınca ona her yıla 1.000 dinar olmak üzere toplamda 20.000 dinar hediye ettiği rivayet olunmaktadır.³³⁷

Hiz. Peygamber’in kılıcının Zeynelâbidîn’in yanında olduğunu öğrenen Abdülmelik b. Mervan’ın, bir ihtiyacı mukabilinde onu kendisine vermesini talep ettiği,³³⁸ Zeynelâbidîn’in ise bu isteği reddettiği rivayet olunmaktadır. Talebi geri çevrilen Abdülmelik, onu devletten aldığı aylığı kesmekle tehdit etmiş; Zeynelâbidîn, rızkını Allah’tan geldiğini ifade ederek ona “Muhakkak ki Allah; hiçbir hain ve nankörünü sevmez”³³⁹ âyetiyle karşılık vermiş ve Abdülmelik’in talebini geri çevirmiştir.³⁴⁰

2.1.7. Velîd b. Abdülmelik ile İlişkileri

2.1.7.1. Medîne Valisi İle Yaşadığı Problem ve Velîd’in Etkisi

Velîd b. Abdülmelik dönemi, Zeynelâbidîn’le ilişkilerde muhtelif rivayetlerle karşılaştığımız bir dönemdir. Bu nedenle rivayetlerin değerlendirilmesinin yapılması önem arz etmektedir. Hişam b. İsmail Medine’de valilik görevini yürütürken, Zeynelâbidîn ve Ehl-i beyt’e karşı rahatsız edici davranışlar sergiliyor; Hiz. Ali’yi aşağılıyordu. Durumdan haberdar olan Velid b. Abdülmelik, bir emirname ile Hişam b.

³³⁶ Emevîler devrinde Cahiliye üslubuyla şiir yazmayı devam ettiren büyük hiciv şairi. Ferezdak’ın hayatı ve şiirinin siyâsî işlevi hakkında bkz.: Tayyip Tüz, “Emevîler Dönemi Siyasi Şiir “Ferezdak” Örneği”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, V/IX, 259-272, Ali Şakir Ergin, “Ferezdak”, *DİA*, XII, 373-375.

³³⁷ Meclisî, *Bihâr*, XI, 61.

³³⁸ İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, IV, 179.

³³⁹ El-Hac/38.

³⁴⁰ Meclisî, *Bihâr*, XI, 45, İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, IV, 179.

İsmail'i azletmiş ve Zeynelâbidîn'e karşı takındığı davranışlarından ötürü de onu insanların önünde ayakta durdurmak suretiyle cezalandırmıştır.³⁴¹ Aldığı cezadan olacak ki sonrasında "Sadece Ali b. Hüseyin'den korkarım" demiştir. Zeynelâbidîn'i gördüğünde ise "Allah, risâlet görevini kime vereceğini en iyi bilendir" âyetiyle³⁴² onu tahrik etmeye çalışmışsa da, herhangi bir karşılık alamamıştır.³⁴³ Hişam görevden alındıktan sonra Zeynelâbidîn, yanlış bir davranışta bulunulmaması için ev halkını uyarmış ve onlara Hişam hakkında söz söylemeyi yasaklamıştır.³⁴⁴ Keşfu'l-Gumme müellifinin aktardığı habere göre Hişam görevden alındıktan sonra Zeynelâbidîn onun yanına giderek: "Sana yapılan (bu iş) beni kötü etti. Bizi, sana (da) güzel gelecek bir şekilde bırak" diyerek onun gönlünü almaya çalışmış;³⁴⁵ bunun üzerine Hişam yukarıdaki mezkûr âyet ile mukabelede bulunmuştur.

Velîd, Zeynelâbidîn'den daha faziletli birini tanımadığını, onun salih bir kimse olduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak Zeynelâbidîn, hapiste bulunan amca oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed'in serbest bırakılması için Velid b. Abdülmelik ile görüşmüş ve Velîd onun bu isteğini yerine getirmiştir.³⁴⁶ Bu mevzuya ilgili bölümde ayrıntılı bir şekilde temas edilecektir.

2.1.7.2. Velîd'in Zeynelâbidîn'i Zehirlettiği İddiası

Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'in vefatına dair ekseriyet itibariyle Şii kaynaklarda yer alan bir iddia zikredilmektedir. Bu iddiaya göre Zeynelâbidîn, Velîd b. Abdülmelik tarafından zehirletilmiş ve bu onun ölümüne neden olmuştur.³⁴⁷ Bu iddianın geçtiği kaynaklar, muahhar dönem Şii kaynaklarında yer almakla birlikte "Velîd b. Abdülmelik onu zehirledi" veya "Ölüm sebebi, Velîd b. Abdülmelik'in zehirlemesi" gibi ibarelerle sunulmaktadır. Ayrıntı içermemektedir. Kanatımızca bu iddia, tartışmaya açık ve problemlidir. Zeynelâbidîn'e rahatsızlık veren Hişam b. İsmail'i akrabılığı bulunmasına rağmen azleden, Ebû Hâşim'i onun ricasıyla serbest bırakan Velîd'in, açık bir tehdit unsuru taşımadığı ve hiçbir siyâsî amaç gütmeyeceği halde onu zehirleteceği iddiası,

³⁴¹ Taberî, *Târih*, VI, 428.

³⁴² El-En'am/124.

³⁴³ Taberî, *Târih*, VI, 428, Ya'kubi, *Târih*, II, 205, Meclisî, *Bihâr*, XI, 29-30.

³⁴⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 218.

³⁴⁵ İrbilî, *Keşf*, III, 51.

³⁴⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III, 466.

³⁴⁷ Bu iddiayı aktaran kaynaklar için bkz.: İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, IV, 189, Meclisî, *Bihâr*, XI, 11, İbn Sabbağ el-Mâlikî, *Marifetü'l-Eimme*, II, 874, Rüstem et-Taberî, *Delâilu'l-İmâme*, s. 192.

bizâtihi Velîd'in siyâsî kariyeri açısından değerlendirildiği takdirde doğru bir siyâsî adım olmayacaktır.

2.1.8. Veliaht Hişâm b. Abdülmelik ile Hacc'da Karşılaşması

Yukarıda Abdülmelik b. Mervan'ın hac ibadeti sırasında zikredilen rivayetin bir benzeri de veliaht Hişâm b. Abdülmelik adına nakledilmektedir. Hişâm b. Abdülmelik'in halifeliğinden evvel hac ibadetini ifâ ettiği rivayet edilmektedir. Bu haccı sırasında Hacerü'l-Esved'i istilâm etmek istemiş ve aniden bir izdiham olmuş, selâmlamakta zorlanmıştı. Ancak Zeynelâbidîn Hacerü'l-Esved'i selâmlamak için aynı yere geldiğinde insanlar ona olan hürmetinden yolunu açmışlar ve selâmlamasını kolaylaştırmaya çalışmışlardır.³⁴⁸ Bunu gören Hişâm b. Abdülmelik: “Bu (da) kim? Ben tanımiyorum”³⁴⁹ diyerek öfkeyle sormuş, orada bulunan Ferezdak ise onun bu sorusuna Zeynelâbidîn'i öven uzun bir şiirle cevap vermiştir:

“Bu, Bathâ'nın ayak basışını bildiği kişidir;

Beyt de onu tanır, harem de, Hil de,

Bu, Allah'ın kullarının en hayırlısının oğludur,

Bu, müttakî, temiz, pâk ve alemdir;

Bu, Fatıma'nın oğludur

Eğer bilmiyorsan (bil ki);

Dedesiyile peygamberler sonlandırılmıştır.”³⁵⁰

Hişâm, Ferezdak'ın okuduğu bu şiiri işitince çok öfkelenmiş³⁵¹ ve onun hapsedilmesi emrini vermiştir.³⁵² Meclisî, Hişâm'ın bu şiire çok öfkelenişini belirterek “Dedem dedesi gibi, babam babası gibi, annem de annesi gibidir” dediğini, aralarında herhangi bir farkın bulunmadığını anlatmaya uğraştığını nakletmektedir.³⁵³ Zeynelâbidîn, bu

³⁴⁸ Halkın bu tutumu, Ehl-i Beyt ileri gelenlerinin halk nezdinde ciddi bir ağırlığının olduğunu göstermesi açısından önem arz eder.

³⁴⁹ İbn Asâkir, *Târih*, XLI, 400.

³⁵⁰ Şiirin tamamı değil; içerisinden yedi mısra aktarılmıştır. Şiir için bakınız: *Dîvanu'l-Ferezdak*, Tahkik: Ali Faur, s. 511.

³⁵¹ İbn Asâkir, *Târih*, XLI, 403.

³⁵² İrbilî, *Keşf*, III, 17, Meclisî, *Bihâr*, XI, 59.

³⁵³ Meclisî, *Bihâr*, XI, 59.

şiiirinden dolayı hapsedilen ve geçimini sağladığı geliri kesilen Ferezdak’a 12.000 dirhem göndermiştir. Ferezdak, gelen hediyeği görünce önce reddetmiş ve şöyle demiştir: “Bunu Allah’ın ve Resulu’nün öfkeden başka niyetle söylemedim.” Zeynelâbidîn’in ısrarı neticesinde verilen hediyeği kabul etmek durumunda kalmış ve şu şiiri söylemiştir:

Medîne ile insanların tevbekâr kalplerinin

Kendisine yöneldiği yer arasında beni hapis mi edecek?

Efendi başı olmayan bir başı,

Ve ayıpları aşıkâr olan şaşı iki gözü,

Çevirip duruyor.³⁵⁴

2.2. Muhammed b. El-Hanefiyye ve Emevî Halifeleriyle İlişkileri

2.2.1. Doğumu, Nesebi ve Vefatı

Annesi Havle bt. Cafer el-Hanefiyye, babası Hz. Ali’dir.³⁵⁵ Doğumu ve ölümüne dair farklı rivayetler mevcuttur. Buna göre Muhammed İbnü’l-Hanefiyye 65 yıl yaşamış, hicri 80 (699/700),³⁵⁶ 81 (700/701),³⁵⁷ 82 (701/702)³⁵⁸ veya 83’te (702/703),³⁵⁹ milâdî 699-703’te Medine’de vefat etmiştir. Baki’ mezarlığına defnedilmiştir.³⁶⁰ Vefat ettiği yere dair rivayetler ihtilâflıdır. Abdülmelik b. Mervan döneminde Eyle’de, Medine’de veya Taif’te vefat ettiğine dair rivayetler söz konusudur.³⁶¹ Medine’de vefat ettiği yönündeki rivayetler ağırlıktadır. Künyesi Ebu’l-Kasım’dır.³⁶² Ebu Abdullah da denilmiştir.³⁶³ İsminin Muhammed olarak verilmesinde Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’e: “Senden sonra çocuğumu senin isminle isimlendirmemi ve senin künye ile

³⁵⁴ Sıbt İbnu’l-Cevzî, *Tezkire*, s. 330, Zehebî, *A’lâm*, IV, 398-399, Meclisî, *Bihâr*, XI, 58.

³⁵⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 93, Zübeyrî, *Neseb*, s. 41, Zehebî, *A’lâm*, IV, 110, İbn Tıktaka, *Ensâb*, s. 322, Halife b. Hayyat, *Tabakât*, s. 230)

³⁵⁶ Zehebî, *A’lâm*, IV, 128.

³⁵⁷ Belâzürî, *Ensâb*, III, 488, İbn Kuteybe, *El-Mearif*, s. 216, Mes’ûdî, *Mürûc*, III, 99, İbn Asâkir, *Târîh*, LIV, 321, Zehebî, *A’lâm*, IV, 128.

³⁵⁸ Belâzürî, *Ensâb*, II, 423.

³⁵⁹ Zehebî, *A’lâm*, IV, 128-129.

³⁶⁰ Mes’ûdî, *Mürûc*, III, 99.

³⁶¹ Sıbt İbnu’l-Cevzî, *Tezkire*, s. 299.

³⁶² Halife b. Hayyat, *Tabakât*, s. 230, Zehebî, *A’lâm*, IV, 115, İbn İnebe, *Umde*, s. 214, İbn Asâkir, *Târîh*, LIV, 320, Sıbt İbnu’l-Cevzî, *Tezkire*, s. 292.

³⁶³ Sıbt İbnu’l-Cevzî, *Tezkiretü’l-Havas*, s. 292.

künyelendirmemi uygun görür müsün?” sorusunu sorarak izin istemesi; Hz. Peygamber’in de buna “Evet” diyerek izin vermesi etkili olmuştur.³⁶⁴ Diğer yandan Hz. Ali’ye bunu Hz. Peygamber’in öğütlediği de, aktarılan haberler arasında yer almaktadır.³⁶⁵

2.2.1.1. Ümeyye Oğulları Hakkındaki Kanaati

Muhammed b. El-Hanefiyye’nin Emevilerle ilişkilerine giriş yaparken onun bu iki büyük Arap ailesi hakkındaki görüşünü zikretmek yerinde olacaktır: Onun iki ailenin ilişkileri ve insanların bunu anlayış biçimi hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: “Araplardan iki aile vardır ki insanlar onları Allah’a ortak koşuyor: Biz (Benî Haşim) ve bu amcamızın oğulları: (Benî Ümeyye)”³⁶⁶

Bu rivayete ek olarak yukarıda Zeynelabidin Ali b. Hüseyin için aktarılan bir haberin benzerini Muhammed b. el-Hanefiyye hakkında da aktarıldığını görmekteyiz: Rivayete göre bir adam Muhammed b. el-Hanefiyye’ye gelerek halini sormuş, o da: “Siz nasılsınız? Bizim zaten nasıl olduğumuzu bilirsiniz” diyerek şu şekilde eklemiştir: “Bizim bu ümmetteki örneğimiz; Âl-i Firavun’daki İsrailoğullarının durumu gibidir. (Onlar) erkeklerini boğazlıyorlar, kadınlarını sağ bırakıyorlardı. (İşte) bunlar da erkeklerimizi boğazlıyorlar, rızamız olmadan kadınlarımızı nikahlıyorlar. Araplar, acem üzerinde üstünlüğünün olduğunu iddia etti. Acem şöyle dedi: Bu nedir? Dediler: Muhammed Arap’tı. Dediler: Doğru dediniz. Dediler: Kureyş, Araplar üzerinde üstünlüğünün olduğunu iddia etti. Dediler: Bu neyle? Dediler: Şüphesiz Muhammed Kureyşliydi. Bu topluluk doğru söyledi. Bizim (de) insanlar üzerinde üstünlüğümüz vardır.”³⁶⁷

Emevî hilâfetine bakışıyla alâkalı karşımıza çıkan bir haber, onun Ümeyye oğullarının hilâfete liyâkati hakkındaki düşüncesini izhâr eder: Buna göre Abdülmelik b. Mervan, Muhammed b. El-Hanefiyye’ye bir mektup yazmış, İbnü’l-Hanefiyye mektubun başındaki “Mü’minlerin emiri Abdülmelik’ten Muhammed b. Ali’ye” ibaresini görünce şöyle demiştir: “Şu işe bak! Tulekâ³⁶⁸ ve Allah Resulü’nün lânetlediği kimseler,

³⁶⁴ İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 328, Mustafa Öz, “Muhammed b. Hanefiyye”, *DİA*, XXX, 537.

³⁶⁵ İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 328.

³⁶⁶ Zehebî, *A’lâm*, IV, 116.

³⁶⁷ İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 348.

³⁶⁸ Mekke’nin fethi esnâsında Müslüman olmayı seçerek Hz. Peygamber’in esir etmeyip serbest bıraktığı Kureyşliler. Kelime anlamı olarak “âzât edilmiş, serbest bırakılmış, salıverilen esir” anlamlarına gelmektedir. Hz. Peygamber

(bugün) minberdeler.³⁶⁹ Canımı elinde tutana yemin olsun ki bunlar yerine oturmamış işlerdir.”³⁷⁰ Bu mektuptaki ibareye yönelik Muhammed b. el-Hanefiyye’nin tavrı, Benî Mervan’ı hilâfete dînen uygun görmediği şeklinde değerlendirilebilir. Abdülmelik özelinde aktarılan bu rivayet, onun Emevîler’in elindeki hilâfet ve bunun -itikadî değil fikhî olarak- caiziyeti ile alâkalı görüşlerine yer açması nedeniyle ciddi önemi haizdir. Bu da Ümeyyeoğulları hakkındaki kanaatini iyice anlamamız hususunda bize yol gösterecek bir husustur. Buna ek olarak Zehebî, onu halifelik iddiasında bulunanlar içerisinde zikretmektedir.³⁷¹ Bu görüşün ne kadar doğru ve tutarlı olduğu; ileriki rivayetler ele alındığında görülecektir.

2.2.2. Yezid b. Muaviye ile İlişkiler

2.2.2.1 Yezîd’in Dâvetiyle Ona Biat Etmesi

Belâzürî’nin kaydına göre herhangi bir baskı veya zorlama olmadan Muhammed b. Hanefiyye Yezid’e biat etmiştir. Muaviye İbnü’l-Hanefiyye’den ilim ve fazilet yönünde övgüyle bahseder. Mervan b. Hakem de ondan övgüyle bahsetmiştir. Bunlara ek olarak Yezîd de onun hakkında övgüyle söz etmiş ve İbnü’l-Hanefiyye ile görüşmek istemiştir.³⁷² Bu görüşme isteğini Yezîd, bir mektup yazarak şu şekilde dile getirmiştir:

“Ben, Allah’tan senin ve benim için onun razı olacağı salih amel işlemeyi talep ederim. Şüphesiz ki ben, Benî Hâşim içinde ilim ve anlayış olarak senden daha iyisini, hikmet ve kavrayışta daha genişini, tüm pis ve sefîh şeylerde senden daha uzağını bilmiyorum. Kimse, Allah’ın ahlâklılı kıldığı gibi hayırlı bir şekilde ahlaklanamaz ve Allah’ın şerefleştirdiği gibi hayırlı bir şekilde şereflenemez. Biz bunu eski ve yeni, görünür ve görünmez bir şekilde sende bildik. Böylece ziyâretini ve görüşüp görüşlerinden

Mekke’nin fethi günü Mekke ahalisine “İzhebû fe-entümü’t-Tulekâ” (Gidiniz! Artık siz serbestsiniz) demiş; onlara esir muamelesi uygulamamış, bu nedenle o gün orada bulunan Mekkeliler “Tulekâ” olarak isimlendirilmişlerdir. Tulekâ hakkında geniş bilgi için bkz.: Abdullah Yıldız, “*Tulaka Sahabîler ve Hadis Rivayeti Olanlar*”, HÜİFD, Sayı: XX, s. 71-102, Abdullah Sezikli, *İslâm Tarihinde Hz. Peygamber Döneminde Siyer Kaynaklarına Göre İslâm’a Giriş Şekilleri (Örnekleri)*, GÜSBİE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan.: Yrd. Doç Dr. Ramazan Karaman, Ankara 2006, s. 56-67, Kemal Sandıkçı, “Tuleka”, *DİA*, XLI, 361-362.

³⁶⁹ Mervan b. Hakem’in babası Hakem b. As, Tuleka’dan ve Hz. Peygamber’in lânet ettiği kişilerdendi. Hz. Peygamber yaptıkları nedeniyle Hakem’le birlikte ailesine de beddua etmiştir. Muhammed b. el-Hanefiyye de dedesine nisbeten Abdülmelik b. Mervan için bu cümleleri kurmuştur. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Lütfi Kazancı, “*Hakem b. Ebi’l-Âs ve Sürgün Olayı*”, UÜİFD, Sayı: VI, Cilt: VI, Bursa 1996, s. 41-51, Ünal Kılıç, *Mervan b. el-Hakem*, MÜSBİE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan.: Prof. Dr. Ziya Kazıcı, İstanbul 1995, s. 5-9.

³⁷⁰ Zehebî, *A’lâm*, IV, 116.

³⁷¹ Zehebî, “Halifelik İddiasında Bulunanlar (Esmâü’l-lezîne Râmû el-Hilâfe ve Harebu Aleyha Beni Ümeyye)”, Çev.: Abdurrahman Acar, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, 206.

³⁷² Belâzürî, *Ensâb*, III, 469.

nasibimizi almak istedik. Mektubumu aldığıında, emîn ve mutmain bir şekilde bize yönel. Allah işini rast getirsin ve günahlarını affetsin. Allah'ın rahmeti, bereketi ve selâmı senin üzerine olsun.”³⁷³

Muhammed b. el-Hanefiyye mektubun içeriğinden haberdar olunca Yezîd'in yanına gitmek konusunda oğlu Ca'fer ve Abdullah ile görüşmüş ve istişare etmiştir.³⁷⁴ Oğlu Abdullah, Yezîd'e güvenmemesi ve bu yüzden gitmemesi gerektiğini beyân etmiş, Ca'fer de Yezîd'in kendisine zarar veremeyeceğini, gitmesinde bir beis olmadığını söylemiştir. Muhammed b. el-Hanefiyye de Allah'a tevekkül ettiğini beyân ederek Yezîd'in yanına gitme kararı almıştır.³⁷⁵ Görüşme teklifini kabul eden Muhammed b. el-Hanefiyye, Yezîd'e doğru yola çıkmıştır. Yezîd'in yanına varınca Yezîd onu karşılamış, kendisine yaklaştırmış, yanına oturtmuş ve ona şöyle hitap etmiştir:

“Ey Ebu'l-Kasım! Allah sana ve bize Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali hakkında karşılığımızı versin. Vallahi, eğer (bir şey) sana bir fayda verirse; bana da fayda verir. Eğer sana acı verirse; bana da acı verir. Eğer ben onun katledilişinde bir hüküm sahibi olsaydım; onu katletmezdim ve katlini engellerdim. Onun gidişinde bir kontrolüm olsaydı; sahip olduğum her şeyi (uğruna) feda ederdim. Şu bir gerçek ki o bana zulmetti, akrabalık bağımı kesti ve hakkım olan şey hususunda benimle mücadele etti. Fakat Ubeydullah b. Ziyad da bu işte benim görüşümle iş yapmadı. Onu öldürmekte acele etti ve öldürdü. Ne ki artık telâfi edilemeyecek. Onun için hakkımız olan şeyde diyete razı olmamız gerekmez. Ancak kardeşine düşen -Allah ona rahmet etsin- hakkımız ve Allah'ın sadece bize has kıldığı şey konusunda bizimle çekişmektir. Onun başına gelenlere üzgünüm. Vesselâm. Şimdi yanında ne varsa getir, ey Ebu'l-Kasım!”³⁷⁶

Yezîd'in bu birtakım cümle ve kelime farklılıklarıyla aktarılan hitabına ek olarak Belâzürî, Yezîd'in artık bunların hesabını yapmadığını fakat Hüseyin'i kınadıklarını, bunda amacının bir münazaa değil, Hüseyin'in yaptıklarından razı olmadıklarını insanlara bildirmek olduğunu nakletmektedir.³⁷⁷

Muhammed b. el-Hanefiyye Yezîd'in bu sözlerine şöyle mukabele etmiştir:

³⁷³ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 138.

³⁷⁴ Hüseyin Güneş, *Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, s. 130.

³⁷⁵ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 138.

³⁷⁶ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 138.

³⁷⁷ Belâzürî, *Ensâb*, III, 470.

“Şüphesiz sözlerini duydum. Allah sana rahmetini ulaştırsın, Hüseyin’e de rahmet etsin. Ve onu, kavuştuğu Rabbinin sevabı ve Melîk ve Celîl olanın katındaki daimî, ebedî kalışını mübarek kılsın. Şunu kesin bildik ki: Sana kusur eden bize kusur etmiştir; seni sevinçte ve üzüntüde kim suçlarsa; bizi de suçlamış olur. Öyle zannediyorum ki sen, buna şahit olmuş olsaydın; en güzel görüşü ve işi benimser; en kötü görüş, fiil ve hatadan da kaçınırdın. Şimdi benim isteğim; senden onun (Hüseyin) hakkında ikrâh edeceğim bir şey duymamaktır. Çünkü sen ne kadar onun sana zulmettiğini ve demene göre düşman olduğunu iddia etsen de, o benim kardeşim ve babamın oğludur.”³⁷⁸

Muhammed b. el-Hanefiyye’nin bu sözlerini işiten Yezîd şu cevabı vermiştir: “Sen onun hakkında hayırdan başka bir şey işitmeyeceksin. Hadi artık bana biat et. Ödemen gereken borcunu da söyle ki ben de onu yerine getireyim!” Biat isteği üzerine Muhammed b. el-Hanefiyye: “Biata gelince, sana biat ettim. Borç hakkında ise bir şey demem çünkü Elhamdülillah üzerime bir borç yoktur. Ben Allah’tan şükrünü edâ edemeyeceğim bol nimetlerle nimetlendirildim.” Yezîd, aldığı cevaptan memnun olmuş olacak ki oğlu Halid’e bakmış ve: “Ey oğulcuğum! Şu amcanın oğlu tüm kınama, pislik ve yalanlardan uzaktır. Eğer (onun yerinde) senin tanıdığın başkaları olsaydı malımızdan alabilmek için “Ali dindendir şöyle böyle” derdi.” demiştir. Sonra Muhammed b. el-Hanefiyye’ye yönelerek “Ey Ebu’l-Kasım, bana biat et” demiş, o da cevaben: “Evet Ey Mü’minlerin emiri” diyerek biat ettiğini onaylamıştır. Bunun akabinde Yezîd 300 bin dirhem hediye vermiş, Muhammed b. el-Hanefiyye önce almak istememiş fakat ısrar üzerine bu parayı kabul etmiştir.³⁷⁹

Muhammed b. el-Hanefiyye Medîne’yi terk etmek istediği zaman Yezîd’in yanına gelmiş, durumu arz etmiş ve Yezîd gidebileceğini beyân ederek ona 100 bin dirhem daha vermiş ve şöyle demiştir: “Ey Ebu’l-Kasım! Ben, yeryüzünde helâl ve haram konusunda senden daha bilgili, senin gibi birisi var mı bilmiyorum. Benden ayrılmamanı, kararlarımda ve yolumda bana öğüt ve emir vermeni isterim. Vallahi ahlâkımdan herhangi bir şeyle beni kınar bir şekilde benden ayrılmanı istemem.”³⁸⁰

Sarayın yakınlarında Yezîd’in değer verdiği bir misafiri olarak ikâmet eden, onun sorduğu dinî suallere cevaplar veren ve Yezîd’in yanından ayrılmasını istemediği

³⁷⁸ İbn A’sem, *Fütûh*, V, 138-139.

³⁷⁹ İbn A’sem, *Fütûh*, V, 138-139., Belâzurî, *Ensâb*, III, 470.

³⁸⁰ İbn A’sem, *Fütûh*, V, 140.

Muhammed b. el-Hanefiyye, onun yukarıdaki isteğine oldukça iddialı sayılabilecek bir cevapla mukabele etmiştir:

“Hüseyin’e yaptıklarına gelince; bu telafi edilemeyecek bir şeydir. Ama şu anda; ben sana geldiğim zamandan beri (sende) hayırdan başka bir şey görmedim. Eğer sende ikrah edeceğim bir haslet görseydim; seni uyarmadan susmazdım. Allah’ın ulemadan ilimlerini gizlemeyeceğine dair almış olduğu söze dayanarak sana Allah hakkı için bunu haber verirdim. Senden de insanlara ancak hayır aktaracağım. Ne var ki senden şu sarhoşluk veren içkiyi sakındırıyorum. Çünkü o, şeytanın işi bir pisliktir. Ümmetin işlerini üstlenen ve minberde halife diye çağırılan bir kimseye diğer insanlar gibi olması yakışmaz. Nefsin hakkında Allah’tan kork ve geride kalanları telafi et. Vesselâm.³⁸¹

Burada Yezîd’in, Muhammed İbnü’l-Hanefiyye’nin yanında veya onun göreceği şekilde içki içtiği anlamına gelen bu rivayete ihtiyâtla yaklaştığımızı belirtmek durumundayız. Bunun birinci nedeni, Yezîd’in yanına çağırdığı ve Hâşimoğulları’nın ileri gelenlerinden biri olan İbnü’l-Hanefiyye’nin karşısında, onun göreceği bir şekilde bu tavrı takınmayacağı, takınmasının onun siyâsî istikbaline mâruf mâkul bir hamle olmayacağı; ikinci nedeni ise, ileride de görüleceği üzere İbnü’l-Hanefiyye’nin Harre vakası evvelinde Yezîd’e isyân etmesi için kendisine gelen heyetin Yezîd’in içki içtiğini iddia etmesine karşı, onun Yezîd’in yanındayken ondan böyle bir davranış görmediğini ikrar etmesidir.

Belâzurî’nin kaydına göre aynı şekilde Yezîd, kendisinde yanlış bir davranış görürse Muhammed b. Hanefiyye’ye bu konuda kendisini uyarmasını istemiş, o ise cevabında kendisinde hayırdan başka bir şey görmediğini belirtmiştir.³⁸²

Yezîd, aldığı cevaptan ötürü ileri derecede neşelenmiş ve şöyle demiştir:

“Bana ne emredersen kabulümdür. Ve yine akrabalar veya taraftarlarından sana isabet eden her türlü ihtiyacında benimle mektuplaşmanı istiyorum.” Muhammed b. el-Hanefiyye de şu cevabı vermiştir: “Bunu yaparım İnşallah. Ve istemediklerinin yanında da olmam.”³⁸³ Muhammed b. el-Hanefiyye bu görüşmeden sonra Şam’dan Medine’ye

³⁸¹ İbn A’sem, *Fütûh*, V, 140.

³⁸² Belâzurî, *Ensâb*, III, 470-471.

³⁸³ İbn A’sem, *Fütûh*, V, 140.

doğru yola koyulmuş, Yezîd'in verdiği malları kendi ev ehli, Benî Hâşim ve Kureys ile pay etmiştir. İleriki süreçte Medine'den de Mekke'ye doğru geçmiştir.³⁸⁴

2.2.2.2. Medinelilerin İsyân Girişimine Karşı Tavrı ve Yezîd Hakkındaki Düşünceleri

Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692), Yezid'e karşı hareket başlatmış ve gizli bir şekilde biat almaya başlamıştı.³⁸⁵ Ona biat edenler, Muhacirlerden ve Ensar'dan ileri gelenler Abdullah b. Muti el-Adevî (ö.74/693), Abbas b. Sehl el-Ensarî önderliğinde Muhammed b. Hanefiyye'ye gelerek onu Yezid'e isyan etmek hususunda ikna etmek istediler.³⁸⁶ Bu; Harre vakası öncesi süreçti.³⁸⁷ Durumu anlayan Muhammed b. el-Hanefiyye, böyle bir şey yapamayacağını çünkü ona biat ettiği cevabını vermiştir. Gelen heyet, ona niçin biat ettiğini sorunca; tercümesini aktarmakta önem gördüğümüz, içinde bulunduğu şartları göz ardı etmeyerek gerçekçi bir tavırla şu cevabı vermiştir:

“Kendim, çocuklarım ve ehl-i beytimden geriye kalanlar hakkında ondan korktuğum için. Çünkü ben kardeşim Hüseyin'in (Allah ondan razı olsun) öldürüldüğünü gördüm ve Yezîd bana emân vermedi. Aynı şekilde kardeşim Hasan'ın Muaviye'ye biat ettiğini ve mükâfatını aldığını gördüm. Hasan benden daha faziletliydi. Ben Yezid'e biat ettim, çünkü kardeşim Hasan³⁸⁸ benim için bir örnekti.”³⁸⁹

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin bu sözlerinden sonra bulundukları mecliste bir tartışma yaşandığı aktarılmaktadır. Bu tartışmayı şu şekilde aktarmak yerinde olacaktır: Gelen heyet, Yezîd'in maymunlarla oynadığını, küfre düştüğünü, içki içtiğini, fıska bulaştığını, bu nedenle isyân etmek istediklerini aktardılar. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin cevabı şöyle oldu: “Allah'tan korkmuyor musunuz; yaptığımı iddia ettiklerinizi gözünüzle gördünüz mü, ben onunla sizden daha fazla vakit geçirdim fakat kendisinde böyle bir şey görmedim.” Ona karşılık olarak şöyle cevap verdiler: O sana

³⁸⁴ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 140.

³⁸⁵ Belâzürî ve İbn A'sem gibi tarihçiler, Harre vakasının bidâyetinde İbn Zübeyr'in dahlinin olduğunu, onun Mekke'de hurucundan sonra yukarıda ismi zikredilen şahısların onun adına biat aldığını ifade etmektedirler. Bu rivayetleri değerlendiren Öz, İbn Zübeyr'in hilâfet biatı alışının I. Mekke kuşatmasından sonra olması nedeniyle, İbn Zübeyr'in böyle bir girişiminden söz etmenin zor olacağını beyân eder. Bu görüşlere katılmak mümkündür. Bununla birlikte eklememiz gereken bir husus; Muhammed b. el-Hanefiyye'ye Harre vakası evvelinde onu isyâna teşvik için bir grubun geldiği ve iknaya çalıştığı, tarihen sabit olduğudur. Şaban Öz'ün değerlendirmeleri hususunda ayrıca bkz.: Şaban Öz, *İktidar Mücadelesi*, s. 260-261.

³⁸⁶ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 141.

³⁸⁷ Harre vakası süreci Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin'in Emevî Halifeleriyle ilişkileri bölümünde ele alınmıştır. Burada tekrar etmek amacıyla yeniden aktarılmamıştır.

³⁸⁸ Hasan b. Ali b. Ebu Tâlib.

³⁸⁹ İbn A'sem, *Fütûh*, V, 141.

yaptıklarını göstermiyor. İbn Hanefiyye ise şöyle cevap verdi: Size mi gösterdi? Eğer böyle bir şey yaptıysa siz onun (günahta) ortaklarısınız, fakat yapmadıysa bilmediğiniz şeyleri söylüyorsunuz.³⁹⁰

Muhammed b. el-Hanefiyye sözüne şöyle devam etmiştir: “Nefsinizdeki sebebiyle Allah’tan korkun ey adamlar! Azmettiğiniz şeyden geri çekilin. Ben haksız olduğunuz bir halde kanınızın dökülmesinden korkuyorum.”³⁹¹ Burada Yezîd b. Muaviye’nin kendisini Harre vakası öncesi uzlaşısı için ziyârete gelen heyetin yanında içki içtiği, maymunlarla oynadığı ve küfre düşecek işler yaptığı ile ilgili Feryal bt. Abdullah’ın değerlendirmelerini özetlemek yerinde olacaktır: Feryal’a göre Yezîd, işlediği kötü fiilleri Muhammed b. el-Hanefiyye’den gizleyecek olsa, bunu öncelikle Medine’den Harre vakası öncesi kendisini adeta teftişe gelen heyete yönelik yapması gerekirdi. Çünkü bu kimseler, gördüklerini Medine’de anlatacaktı. Diğer yandan İbn Hanefiyye’nin -Yezîd’in yanında onlardan daha uzun kalmış olması sebebiyle- bu hususta şahitliğinin daha makbul olduğunu beyân etmektedir.³⁹²

Ona; hoş görmese de İbn Zübeyr’e biat etmesini, İbn Zübeyr’in biate Yezîd’den daha lâıyk olduğunu, eğer onun lider olmasını istemiyorsa kendisine biat edebileceklerini teklif etmişler,³⁹³ o da bu taleplere karşı cevaben savaş için ne tâbi ne de metbû olacağını, isyan etmeyeceğini belirtmiştir. İsyân etmeyeceğini söylemesine rağmen Cemel, Sıffin ve Nehrevan’da babası Hz. Ali’nin yanında savaşa katıldığını, şimdi de katılabileceğini söylediklerinde babası gibi birisinin bugün yaşıyor olmadığı cevabını vermiş, “Ehl-i kible”³⁹⁴ olarak gördüğü insanlarla çarpışmayacağı üzerine yemin etmiştir.³⁹⁵ Kendisine gelen insanları uyarmış ve görüşmeden Abdullah b. Zübeyr’e biat etmeyerek çıkmıştır.³⁹⁶ Onun oğulları ile silâhlı bir şekilde zorla isyâna çıkartıldığı, bu nedenle oğlu Kasım b. Muhammed’in öldürüldüğü, diğer oğlu Ebu Hâşim’in de kardeşinin katilini öldürdüğü nakledilir.³⁹⁷ Muhaliplerin yaptıklarını kabul etmediği için

³⁹⁰ Belâzürî, *Ensâb*, III, 471, İbn A’sem, *Fütûh*, V, 141.

³⁹¹ İbn A’sem, *Fütûh*, V, 141.

³⁹² Ünal Kılıç, *Halife Yezîd*, 285.

³⁹³ İbn A’sem, *Fütûh*, V, 141.

³⁹⁴ Lügavî olarak “Kâbe’ye doğru yönelerek namaz kılan Müslümanlar” anlamına gelen bu terim, ıstılahta dini, farklı anlayışlarla ele alan, aynı din içerisindeki farklı itikadî mezheplere bağlı olan Müslümanları kapsayan bir tabirdir.

³⁹⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III, 471, İbn A’sem, *Fütûh*, V, 141.

³⁹⁶ İbn A’sem, *Fütûh*, V, 142.

³⁹⁷ Belâzürî, *Ensâb*, III, 471.

Medineliler tarafından şehirden kovulduğu da aktarılan haberler arasındadır.³⁹⁸ Bu haldeyken dahi isyân edenlere Allah'tan korkmayı ve birbirlerinin kanını akıtmamalarını öğütlediği, olaylardan sonra Medîne'yi terk ederek Mekke'ye gittiği rivayet edilmektedir.³⁹⁹ Onun Harre vakası öncesinde takındığı tutum bu şekildedir.

2.2.2.3. Muhtar Es-Sakafî Hakkındaki Düşüncesi

Hız. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla onu öldürenlere karşı bir hareket başlatan Muhtar es-Sekafi, Muhammed b. Hanefiyye nâmına isyan ederek ortaya çıkmış⁴⁰⁰ ve insanlara kendisini İbnü'l-Hanefiyye'nin gönderdiğini, bu işe onun emriyle girdiğini, mülhitlerle savaşmak için görevlendirildiğini söyleyerek⁴⁰¹ meşruiyet kazanmak istemiştir. Muhtar'ın destekçileri ve ona biat etmiş olanlar, Mekke'de Muhammed b. el-Hanefiyye'yi ziyâret etmiş ve Muhtar'ın onun adına bir hareket başlattığını, Muhtar'ın kendisini onun gönderdiğini söylediğini, isyâna hazır olduklarını, bu konu hakkında görüşünü sormak ve tabi olun derse tabi olacaklarını, ondan uzak durun derse uzaklaşacaklarını beyân ederek ne yapmaları gerektiği konusunda kendisine danışmışlardır.⁴⁰² Adına pek çok fırkanın oluştuğunu⁴⁰³ gördüğümüz Muhammed b. el-Hanefiyye'nin onlara Muhtar hakkında cevabı şu olmuştur: "Allah'ın düşmanlarımıza karşı bizlere dilediği biriyle zafer nasîb etmesini temenni ederdim."⁴⁰⁴ Bu, zımmen⁴⁰⁵ cevaz vermek olarak değerlendirilebilir. Bunun üzerine grup Muhtar'ın isyanına katılmaya karar kılmıştır. Wellhausen bu kaçamaklı⁴⁰⁶ cevabı, saf Şiiilerin işine yaradığı şeklinde yorumlamaktadır.⁴⁰⁷

Diğer yandan Muhammed b. Hanefiyye, bu hareketten berî olduğunu, onu desteklemediğini ifade etmiştir.⁴⁰⁸ Ayrıca o, insanlara Muhtar'dan sakınılmasını

³⁹⁸ Hüseyin Güneş, *Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, s. 136.

³⁹⁹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 471.

⁴⁰⁰ İbn A'sem, *Fütûh*, VI, 208.

⁴⁰¹ Taberi, *Târîh*, V, 580.

⁴⁰² İbn A'sem, *Fütûh*, VI, 227.

⁴⁰³ Muhammed b. el-Hanefiyye, Hz. Ali'nin oğlu olması ve karizmatik bir lider portresi çizmesi nedeniyle; rızası ile veya rızası olmayarak pek çok Hz. Ali taraftarı, onun etrafında toplanmıştır. Onun, bizâtihi insanları davet ederek bir eyleme giriştiğini görmüyoruz fakat sürecin, insanları onun yanına ittiği noktasında bir gerçekliği de görmek icâp etmektedir. Bu konu hakkında müstakil bir çalışma için bkz.: Sayın Dalkıran, "*Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar*", *Dini Araştırmalar Dergisi*, VII, 139-158.

⁴⁰⁴ İbn A'sem, *Kitabu'l-Fütûh*, VI, 228.

⁴⁰⁵ Şaban Öz, *İktidar Mücadelesi*, s. 401.

⁴⁰⁶ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 125.

⁴⁰⁷ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 125.

⁴⁰⁸ Belâzürî, *Tabakât*, III, 477.

öğütlemiştir.⁴⁰⁹ Rivayetlerin bu şekilde tenâkuz teşkil eder gibi görünmesi, zannımızca Muhammed b. el-Hanefiyye'nin gerek Emevî yönetimi, gerek Abdullah b. Zübeyr, gerekse de Muhtar es-Sekafî arasında bir denge siyâseti izliyor oluşudur. Direkt olarak her birine karşı çıkmadığı gibi, bütünüyle olumlu bir siyâset de izlememiştir. Özellikle Abdullah b. Zübeyr'in biat konusundaki baskısı, Muhtar'la ve Abdülmelik'le olan ilişkilerine etki etmiştir. Konumuzla doğrudan alâkalı olmadığı için Muhtar bahsi hakkında bu kadar bilgi vermekle yetiniyoruz.

2.2.3. Mervan b. Hakem ile İlişkileri

Mervan b. Hakem ile onun hilâfet yıllarında bir temasının olduğuna işaret eden herhangi bir bilgiye rastlamadık. Lâkin hilâfet yıllarından önce onunla çekişmeleri, savaş esnasında karşı karşıya geldiği gibi haberler mevcuttur. Buna göre Cemel savaşında babasının yanında savaşa giren Muhammed b. el-Hanefiyye; Mervan b. Hakem'le karşılaşmış; onu yere yatırmış ve göğsünün üzerine çıkmış;⁴¹⁰ Mervan ona övücü bir şiir okuyarak öldürülmemek için affını talep etmiş,⁴¹¹ o da Mervan'ı öldürmemiştir. Bu konuya Abdülmelik bahsinin sonunda temas edilecektir.

2.2.4. Abdülmelik b. Mervan ile İlişkileri

2.2.4.1. Abdullah b. Zübeyr ile İlişkileri ve Onun Baskısına Karşı Tavrı

Muhammed b. el-Hanefiyye, siyâsî konumu, İbn Zübeyr isyanını desteklememesi ve ona biat etmemesi nedeniyle İbn Zübeyr tarafından siyasî baskı altına alınmış, tehdit edilmiş, bir grup yakınıyla hapse atılmış,⁴¹² eziyet görmüştür.⁴¹³ Muhtar'ın ilerleyişini gören ve Mekke'de bulunan Abdullah b. Zübeyr, bunun Muhammed b. el-Hanefiyye'nin teşviki ve yönlendirmesiyle olduğunu düşünmüş ve ona elçi göndererek insanların kendisine biat ettiğini, onun da bir an önce artık biat etmesini istediğini beyân etmiştir.⁴¹⁴ Muhammed b. el-Hanefiyye de ona cevaben: “İnsanlardan ben hariç sana biat etmemiş bir kişi dahi kalmazsa, o zaman biat ederim.” demiştir.⁴¹⁵ Bu bir nevi biat etmek istemediğini ifade etme biçimi olarak algılanabilir. Nitekim geçtiğimiz

⁴⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 101-102.

⁴¹⁰ İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 319, Zehebî, *A'lâm*, IV, 111.

⁴¹¹ M. Bahaüddin Varol, *Ehlibeyt*, s. 167.

⁴¹² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 293.

⁴¹³ Zehebî, *A'lâm*, IV, 118, Halife b. Hayyat, *Târih*, s. 262.

⁴¹⁴ İbn A'sem, *Fütûh*, VI, 247.

⁴¹⁵ İbn A'sem, *Fütûh*, VI, 250.

bölümlerde Yezîd'e biat hususunda Hz. Hüseyin'in cevabı da bu olmuştur. Bu ilk biat isteme tarihinin Hicri 64 (Milâdî 683/684)⁴¹⁶ yılında olduğu nakledilmektedir.

Ömer b. Urve b. Zübeyr, Muhammed b. el-Hanefiyye'ye gelerek Abdullah b. Zübeyr'in kendisinden biat etmesini istediğini, eğer biat etmezse kendisini ve ashabını hapsedeceğini ifade etmiştir. Muhammed b. el-Hanefiyye, sert bir cevap vererek ona asla biat etmeyeceğini ifade etmiştir.⁴¹⁷ Buna ek olarak Abdullah b. Zübeyr'in Benî Haşim'i Şi'bu Ebi Talib mevkiine toplayıp yakmak istediği rivayeti,⁴¹⁸ onun öfkesinin boyutunu anlamamıza yardımcı olacaktır.⁴¹⁹ Onu ve ehlini, zemzem kuyusuna hapsedmiştir.⁴²⁰ Bu gelişmeler neticesinde Muhammed b. el-Hanefiyye Muhtar'a mektup yazarak yardım talep etmiş, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin yardım talep eden mektubu Muhtar'a ulaşınca o ağlamış,⁴²¹ Kûfe'den de taraftarlarını toplayıp Ebu Abdullah el-Cedelî'ye "Eğer uçabilirsen uç"⁴²² emrini vererek durumun âciliyetini beyân etmiş; yardımına göndermiştir.⁴²³ Bu yardım neticesinde İbnü'l-Hanefiyye'nin kuşatılmaktan veya zemzem kuyusu etrafındaki esaretten kurtulduğu nakledilir.⁴²⁴ Diğer yandan Muhtar'ın gönderdiği 4.000 adamın Abdullah b. Zübeyr'i ortadan kaldırmak istedikleri fakat Muhammed b. el-Hanefiyye Allah'ın haremünde kan akıtmak istemediği için onları engellemiştir.⁴²⁵ Abdullah b. Zübeyr, Muhtar'ın bir nevi himayesi altında bulunan Muhammed b. el-Hanefiyye'ye karşı daha dikkatli olmuştur. Fakat bu süreç uzun sürmeyecektir.

Muhtar öldükten sonra Abdullah b. Zübeyr, Muhammed b. el-Hanefiyye'ye tekrar bir adam göndermiş ve ondan derhal biat etmesini istemiştir. O, bu teklifi yine reddetmiştir. Urve b. Zübeyr'e (ö.94/713) şöyle dediği nakledilir: "Abdûlmelik b. Mervan'ın yakınlığı, kardeşinin (Abdullah b. Zübeyr) yakınlığından daha hayırlıdır."⁴²⁶

⁴¹⁶ Zehebî, *A'lâm*, III, 372.

⁴¹⁷ İbn A'sem, *Fütûh*, VI, 250.

⁴¹⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 294.

⁴¹⁹ Ya'kubî, *Târih*, II, 178, İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 341.

⁴²⁰ Ya'kubî, *Târih*, II, 178.

⁴²¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 295.

⁴²² *Ahbarü'd-Devleti'l-Abbasiyye ve fî Ahbâri'l-Abbas ve Veledih*, Müellifi Meçhul, Tahkik: Abdülâziz Dûrî, Abdülcebbâr Muttalibî, Dâru't-Talîa, Beyrut 1971, s. 102.

⁴²³ Muhammed b. el-Hanefiyye'yi kurtarmaya gelenlere daha sonra Haşebiyye veya Keysaniyye denilmiştir. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz.: Şaban Öz, *İktidar Mücadelesi*, s. 126-127.

⁴²⁴ Halife b. Hayyat, *Târih*, s. 262, İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 339.

⁴²⁵ Ya'kubî, *Târih*, II, 179, *Ahbarü'd-Devleti'l-Abbasiyye*, s. 105, İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 340.

⁴²⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 107.

2.2.4.2. Biât Öncesi Abdülmelik'in Dâvetine İcâbeti

Abdülmelik b. Mervan'a Abdullah b. Zübeyr'in Muhammed b. el-Hanefiyye'ye baskı yaptığı haberi ulaşmış ve ona mektup göndererek şöyle demiştir: “Bana, senin Abdullah b. Zübeyr'in ehliyle beraber olmadığın ulaştı. Ben onun üzerine az bir zamanda yürüyeceğim İnşallah. Yüce ve büyük olan Allah'tan başka kuvvet sahibi yoktur. Mektubumu okuduğunda yanındakilerle birlikte bana doğru yönel. Emîn ve mutmain bir şekilde, insanların işlerine uygun olarak Şam topraklarında dilediğin gibi yerleş. Neyi arzu edersen amâdeyiz. Vesselâm.”⁴²⁷

Muhammed b. el-Hanefiyye, Abdullah b. Zübeyr'in siyâsî baskısı nedeniyle Şam'a gitmeye niyetlenmiştir. Bu süreçte Abdullah b. Abbas, durumu Abdülmelik b. Mervan'a iletme için şöyle bir mektup kaleme almıştır: “Bizden senin memleketine, kötülüğe bulaşmamış bir adam yönelmiştir. Zulmü ödüllendirmez. Aceleci ve cahil değildir. Hakta hızlıdır. Batıldan arınmıştır. Adaletle niyetlidir ve zulmü hoş görmez. Yanında ehl-i beytinden bir grup ve taraftarlarından birçok adam var. Evlere izinsiz girmezler, ücretini vermeden (herhangi bir şey) yemezler, geceleri ibadet halinde, gündüzleri yigittirler. Allah sana rahmet etsin, bizi koru. İbn Zübeyr bizi bıraktı, biz de onu düşmanlıkla bıraktık. Vesselâm.”⁴²⁸

Abdülmelik b. Mervan ile olan mektuplaşma süreci Belâzûrî'nin aktarmasına göre şu şekildedir: Abdullah b. Abbas, Abdülmelik b. Mervan'a bir mektup yazarak ondan Muhammed b. Hanefiyye'nin Şam'a gelmek istediğini ve ona yardımda bulunup güzel karşılaşmasını, ikramda bulunmasını istemiştir. Abdülmelik de bu mektuba olumlu cevap vermiş ve İbn Hanefiyye Şam'a doğru yola çıkmıştır. Süreçle birlikte Abdülmelik, Muhammed b. Hanefiyye'nin gelişinden pişman olmuştur. Bunun nedeni ise İbn Hanefiyye ve ehlinde olanların hiçbirinin Abdülmelik'e biat etmemiş olmaları ve halkın İbn Hanefiyye'ye olan yoğun teveccühüdür. Bunu İbn Hanefiyye'ye yazdığı mektubunda dile getirmiş ve kendisine büyük miktarda para vermiştir. İbn Hanefiyye de, Abdülmelik'e cevaben kendisinin izniyle geldiklerini, eğer isterse yerleştikleri bölgeyi terk edebileceklerini ifade etmiştir.⁴²⁹

⁴²⁷ İbn A'sem, *Fütûh*, VI, 318.

⁴²⁸ İbn A'sem, *Fütûh*, VI, 319.

⁴²⁹ Belâzûrî, *Ensâb*, III, 480-481.

İbn Sa'd'ın aktardığı habere göre ise durumu şu şekilde özetleyebiliriz: Muhammed b. el-Hanefiyye, Abdülmelik b. Mervan'a Şam'a yerleşme talebinde bulunmuş; Abdülmelik b. Mervan da İbnü'l-Hanefiyye'ye oldukça lütufkâr bir cevap vermiştir: “İbn Zübeyr’in seni sıkıştırdığı, ona biat edene dek akrabalığı kestiği ve hakkını hafife aldığı bana ulaştı. Sen nefsine ve dinine sahip çıkarsın. Sen yaptıklarına göre ne yapacağını ondan daha iyi bilirsin. İşte Şam. Nasıl istersen buraya gel. Biz sana karşı ikramda bulunur, akrabalığı kavuşturur, hakkını biliriz.” Mektubu aldıktan sonra İbnü'l-Hanefiyye, yanındaki kimselere Şam'a doğru yola çıkılacağını söylemiştir.⁴³⁰

Muhammed b. el-Hanefiyye'ye yönelik yazılan yukarıdaki mektubun tesiri çok uzun süre devam etmeyecek ve Abdülmelik'in etrafındaki bürokrasi, İbnü'l-Hanefiyye'nin kendisine biat etmeden Şam topraklarında rahat bir şekilde meskûn bulunmasının onun iktidarını zedeleyen bir husus olacağını, derhal bu durumun değiştirilmesi gerektiğini salık verecektir. Bunun üzerine Abdülmelik, yeni bir mektupla İbnü'l-Hanefiyye'ye hitaben kendisine biat etmesini, biat ederse vereceği dirhemi daha da arttıracığını, rahat bir şekilde topraklarında meskûn olabileceğini fakat biat etmeyecekse, kendi idaresi altında olmayan başka bir toprağa gitmesi gerektiğini yazmıştır.⁴³¹

İbnü'l-Hanefiyye bu mektuba cevaben Şam topraklarında yerleşmesi için kendisinin ona mektup yazdığını fakat şimdi farklı bir mektup yazdığını, biat etmeyeceğini, maiyetiyle birlikte bulunduğu bölgeyi terk edeceğini yazmış⁴³² ve Mekke'ye doğru yola çıkmıştır.⁴³³

Muhammed b. el-Hanefiyye Abdülmelik'in yanından Mekke'ye döndüğünde kendisini Mekke'de yine Abdullah b. Zübeyr beklemektedir ve bir adam göndererek biatını istemiştir. Muhammed b. el-Hanefiyye, bu sefer daha sert bir cevap vererek ne isterse yapabileceğini, biat etmeyeceğini açıkça dile getirmiştir.⁴³⁴ Bunun üzerine tekrar gelen Urve b. Zübeyr, Muhammed b. el-Hanefiyye'den Mekke'yi terk etmesini, eğer bunu yapmazsa Abdullah b. Zübeyr'in kendisinin üzerine gelerek onu cezalandıracağını haber

⁴³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 108.

⁴³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 108-109.

⁴³² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 109.

⁴³³ İbn A'sem, *Fütûh*, VI, 321.

⁴³⁴ İbn A'sem, *Fütûh*, VI, 321-322.

vermiştir.⁴³⁵ Bunun üzerine Allah'ın haremi olan Mekke'de kan akıtmak istemediğini ifade edip İbn Zübeyr'e beddua ederek⁴³⁶ Taif'e doğru yola koyulmuştur.⁴³⁷

2.2.4.3. Abdülmelik b. Mervan'a Biat Süreci

Abdülmelik, İbnü'l-Hanefiyye Taif'teyken Haccac'a biat etmesini istemiş, o da tüm insanlar ona biat ederse ancak o zaman biat edeceğini aksi halde biat etmeyeceğini ifade etmiştir.⁴³⁸ Hicri 72 (Milâdî 691/692) yılında Haccac, Abdülmelik'e biat etmesi için Mekke'de bulunan İbn Hanefiyye'ye haber göndermiş, İbnü'l-Hanefiyye de insanların hepsi eğer Abdülmelik etrafında toplanırsa kendisinin de biat edeceğini beyan etmiş ve biatı reddetmiştir.⁴³⁹

Diğer bir nakle göre Muhammed b. el-Hanefiyye Taif'te mukim ve Abdullah b. Zübeyr'in baskısından uzakken, Abdülmelik b. Mervan ona bir mektup yazmış ve şunları söylemiştir: “Mektubum sana geldiği ve elçilerim sana ulaştığı zaman, valim olan Haccac b. Yusuf'a git, biat et ve dosdoğru ol. Çünkü insanlar ona biat etti ve müstakîm oldular. Eğer bunu yaparsan; beni malın, ehlin ve çocuklarından men etmiş olursun. Şâyet yapmaz, reddeder, durumu gözler, kuşkuda kalır, ayak diretir ve ertelersen; seni İbn Zübeyr'in çanağıyla sular ve nefsinle olduğun bir mekâna yerleştiririm. Vesselâm.”⁴⁴⁰

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin bu mektuba cevabı oldukça sert olmuştur: “Beni tehdit ettiğin ve korkuttuğun mektubun bana geldi. İnsanların biat ettiği ve dosdoğru olduğundan bahsediyorsun. İnsanlar tek bir kişiye biat etmediği müddetçe biat etmek benim işim değildir. Sen veya senden başkası; insanların razı olduğu birine biat ederim. Bu benim sınıırımdır; bunun hâricinde Allah; ben ve bana kötü iş yapmak isteyen arasında hüküm verir. O, en güzel hüküm verendir. Beni İbn Zübeyr'in çanağıyla yıkama sözüne gelince, ben dosdoğru olmasam ve biat etmesem de; bunu sen yapamazsın. Şüphesiz ki Allahu Teala her gün üç yüz nazar eder. Diriltir ve öldürür; yüceltir ve zelil eder; yükseltir ve alçaltır; istediğini yapar ve istediği gibi hükmeder.

⁴³⁵ İbn A'sem, *Fütüh*, VI, 322.

⁴³⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III, 482.

⁴³⁷ İbn A'sem, *Fütüh*, VI, 323.

⁴³⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III, 483.

⁴³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 110-111.

⁴⁴⁰ İbn A'sem, *Fütüh*, VI, 344.

Ümit ederim ki bazı nazarlarına seni de eklesin, benim hakkımdaki tuzak, azgınlık ve zulmüne bir cevap olsun. Vesselâm.”⁴⁴¹

Abdûlmelik b. Mervan bu cevabı alınca kızmış, Muhammed b. el-Hanefiyye’nin öldürülmesi konusunda çevresiyle istişare etmiştir. Muhammed b. el-Hanefiyye, muhtemelen bu durumun iyi bir yere gitmediğini fark etmiş olacak ki bir mektup kaleme alarak Abdûlmelik’e biat ettiğini bildirmiş ve yakınlarından olan Ebu Abdullah Cedelî’yi eman talebi doğrultusunda Abdûlmelik’e göndermiştir.⁴⁴² Bu süreç içerisinde Haccac’la da bir sürtüşme yaşamışlar, Haccac ona “Müminlerin emirine şartlar koşuyorsun” diyerek öfkelenmiştir.⁴⁴³

Karşılıklı restleşme ifade eden rivayetlerin varlığı, ilişkilerin seyrini ele almamız açısından bizim için pusula teşkil edebilecek bir kıvamda olsa da; İbn Zübeyr tarafından baskı altına alınan Muhammed b. el-Hanefiyye’nin Abdûlmelik’e bu şekilde karşılık vermeyeceği veya veremeyeceğini, diğer yandan Ebû Tâlib ailesinin kanını akıtmaktan imtina eden Abdûlmelik’in⁴⁴⁴ de böyle bir üslup kullanarak mektup kaleme alacağı ihtimalinin kanaatimizce çok zayıf olduğunu belirtmeliyiz.

Biat süreci hakkında Muhammed b. el-Hanefiyye’nin oğlu Hasan b. Muhammed durumu şu şekilde aktarmaktadır: “Babam Haccâc’a biat etmemişti. İbn Zübeyr öldürülünce Haccâc, ona “Allah’ın düşmanı öldü” haberini gönderdi. O şöyle cevap verdi: İnsanlar biat ederse, ben de biat ederim. (Haccâc) ise şöyle dedi: Vallahi seni öldüreceğim. O ise şöyle cevap verdi: Allah’ın her gün üç yüz altmış nazarı vardır. (Her nazarda 360 kaziyye (hüküm) vardır.) Umarım ki bu senin için bize yeter. (Hükümlerinden bir hükümde.)”⁴⁴⁵ Muhammed b. el-Hanefiyye, bu cevabıyla Haccâc’ı tehdit ediyordu. Haccâc, kendisine verilen bu cevabı Abdûlmelik b. Mervan’a gönderdi. Abdûlmelik b. Mervan da kendisini tehdit eden Bizans kralına aralarında bulunan husumete bir cevap teşkil etmesi amacıyla İbn Hanefiyye’nin cevabını göndermiştir.⁴⁴⁶

Haccâc, ileriki süreçte İbn Hanefiyye’yi biat etmesi konusunda sıkıştırmış ve tehdit etmişse de İbn Hanefiyye bunu kabul etmemiştir. İbn Hanefiyye, İbn Zübeyr’in

⁴⁴¹ İbn A’sem, *Fütûh*, VI, 345.

⁴⁴² İbn A’sem, *Fütûh*, VI, 346.

⁴⁴³ İbn A’sem, *Fütûh*, VI, 346.

⁴⁴⁴ Ya’kubi, *Târih*, II, 231.

⁴⁴⁵ Zehebî, *A’lâm*, IV, 127, Sibt İbnu’l-Cevzî, *Tezkire*, s. 296, İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 351.

⁴⁴⁶ Zehebî, *A’lâm*, IV, 128.

öldürülmesinden sonra⁴⁴⁷ insanların Abdülmelik'e biat ettiğini görünce, ihtilaf oluşturmamak için bir mektupla Abdülmelik'e biat ettiğini bildirmiştir.⁴⁴⁸ Onun biatında Abdullah b. Ömer'in biat etmesi ve şu tavsiyesi etkili olmuştur: "Artık herhangi bir şey kalmadı, biat et."⁴⁴⁹ Mektubunda biatını şu şekilde dile getirmiştir: "Ben ümmeti ihtilâf içinde gördüğümde onlardan ayrıldım. İş sana ulaşınca ve insanlar da biat edince, ben de onlardan biri oldum. Sana biat ettim, Haccâc'a senin için biat ettim. Biz, bizi güvende kılmanızı, vefa üzerine söz vermenizi isteriz. İhanette hayır yoktur."⁴⁵⁰ İbn Abdirabbih'in nakline göre İbnü'l-Hanefiyye "Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir"⁴⁵¹ ayetini yazarak biat ettiğini nakleder.⁴⁵² Bu biat Hicri 73 (Milâdî 692) yılında olmuştur.

Abdülmelik de cevabî mektubunda: "Sen bizim yanımızda övülen bir kimsesin. Bize İbn Zübeyr'den akrabalık cihetiyle daha sevilen ve yakın olansın. Sana ve ashabına ikrah edeceğin bir şey gelmemesi için ahd ve misak, Allah ve Resulü'nün zimmetidir. Beldene dön ve nereye istersen git. Hayatta oldukça senden irtibatı ve yardımı kesecek değilim." demiş, ayrıca Haccâc'a İbnü'l-Hanefiyye'ye yönelik hüsnü muamelede bulunmasını emretmiş, İbnü'l-Hanefiyye de Medine'ye dönmüştür.⁴⁵³ Bunun yanında Haccâc'ı uyarak İbnü'l-Hanefiyye'ye veya onun yakınında bulunan herhangi bir kimseye rahatsızlık vermemesini istediğini, Abdulmuttalib oğullarının kanını kendisinden uzak tutmasını, yani onların kanını akıtmak istemediğini, bunda bir faydanın olmadığını beyân etmiştir.⁴⁵⁴

Yukarıda Abdülmelik'in Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin ile olan ilişkilerinde karşımıza çıkan bir rivayetin benzeri, Mes'ûdî'de de yer almış fakat bu sefer Muhammed b. el-Hanefiyye'nin de rivayetin içerisinde yer aldığı görülmüştür. Buna göre Muhammed b. el-Hanefiyye, Haccâc'dan duyduğu rahatsızlığı Abdülmelik'e bir mektup yoluyla bildirmiş ve Haccâc'ın kendi işlerine karışmasını istemediğini belirtmiştir. Abdülmelik bu istek üzerine Haccâc'a İbnü'l-Hanefiyye'ye herhangi bir rahatsızlık vermemesi yönünde talimatını bildirmiştir. Haccac gerekli talimatı almış fakat tavaf esnasında

⁴⁴⁷ İbn Abdirabbih, *el-İkd*, V, 149.

⁴⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 112, Sıbt İbnu'l-Cevzi, *Tezkire*, s. 293.

⁴⁴⁹ Zehebî, *A'lâm*, IV, 128.

⁴⁵⁰ Zehebî, *A'lâm*, IV, 128.

⁴⁵¹ El-İsra/84.

⁴⁵² İbn Abdirabbih, *el-İkd*, V, 149.

⁴⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 112, Zehebî, *A'lâm*, IV, 128.

⁴⁵⁴ İbn Abdirabbih, *el-İkd*, V, 149.

Muhammed b. el-Hanefiyye'yi görünce ona şöyle demiştir: “Mü'minlerin emiri senin hakkında bana izin vermiyor.” Bu sözü duyan İbnü'l-Hanefiyye: “Sana yazıklar olsun Ey Haccâc! Allah Tebareke ve Teala'nın her gün ve gecede üç yüz altmış bakışı vardır. Umulur ki ondan sana bir bakışla nazar eder de, elin ve dilinle seni üzerime musallat etmeyerek bana merhamet eder.” Haccâc bu cevabı Abdülmelik'e yazmış, Abdülmelik de Bizans kralını korkutmak için bunu ona göndermiştir. Bu sözü okuduktan sonra Bizans kralının cevabı ise şu olmuştur:

“Bu senin veya babalarının tabiatından (gelen bir söz) değil. Bunu peygamber veya peygamberin ailesinden olan biri söylemiştir.”⁴⁵⁵ Rivayet; Bizans kralı tarafından tehdit edilen Abdülmelik'in bu tehdide bir cevap verebilmek amacıyla Haccâc'ı Muhammed b. el-Hanefiyye'yi kışkırtması ve vereceği cevabı kendisine göndermesi şeklinde de aktarılmaktadır.⁴⁵⁶

2.2.4.4. Biat Sonrası Abdülmelik'in Dâvetine İcâbeti

İbn A'sem'in nakline göre Abdülmelik ile İbnü'l-Hanefiyye arasındaki mektuplaşmalardan sonra İbn Hanefiyye ona mektupla biat edince Abdülmelik cevabında onu Şam'a çağırmış ve görüşmek istemiştir. İbnü'l-Hanefiyye de bu teklifi kabul ederek Haccâc b. Yusuf üzerinden Abdülmelik'e biat etmiş ve Haccâc'la birlikte yola çıkmıştır.⁴⁵⁷

Muhammed b. el-Hanefiyye Abdülmelik'in yanında iken Abdülmelik b. Mervan, Muhammed b. Hanefiyye'ye tüm ihtiyaçlarını karşılayabileceği konusunda söz vermiş, ihtiyaçlarını kendisine iletmesini istemiştir.⁴⁵⁸ Muhammed b. el-Hanefiyye, Medine'ye gelince Baki'de bir ev inşa etmiş ve sonra Abdülmelik'in yanına giderek Hicri 78 (Milâdî 697/698) yılında onu ziyaret etmiştir.⁴⁵⁹ Borçlarını, çocuklarının atıyyelerini ve kölelerinin ihtiyaçlarını gidermek konusunda Abdülmelik'ten yardım istemiş, Abdülmelik bunların hepsine olumlu cevap vermiş ve ihtiyaçları karşılamıştır.⁴⁶⁰

⁴⁵⁵ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 99, Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 296.

⁴⁵⁶ İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 332.

⁴⁵⁷ İbn A'sem, *Fütûh*, VI, 346-347.

⁴⁵⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III, 484.

⁴⁵⁹ İbn Asakîr, *Târih*, LIV, 320.

⁴⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 112-113.

Zehebî'nin de kaydıyla İbnü'l-Hanefiyye Abdülmelik ile görüşmüş, ihtiyaçlarını ve borcunu arz etmiş, ihtiyaçları karşılanmış ve borçları da ödenmiştir.⁴⁶¹

Muhammed b. El-Hanefiyye, Abdülmelik ile beraberken Abdülmelik, ondan Hz. Peygamber'in kılıcını istemiş; kılıca bakınca onu çok beğenmiş ve kendisine vermesi hususunda ısrar etmiştir. İbnü'l-Hanefiyye, kılıca kim daha lâyıkta onda kalsın diyerek vermek istemediğini imâ etmesine rağmen Abdülmelik, herkes için bir hak ve yakınlığın olabileceği şeklinde cevap vermiştir. Muhammed b. el-Hanefiyye de isteği üzerine kılıcı Abdülmelik'e hediye etmiştir.⁴⁶²

Rivayetin devamında İbn Sa'd, İbn Hanefiyye'nin Haccâc'ın kendisine olan muamelesinden ötürü Abdülmelik'e şikayetçi olduğundan, Abdülmelik'in de Haccâc'a İbnü'l-Hanefiyye üzerinde emirlik hakkı olmadığı şeklinde cevap verdiğinden bahsetmektedir. Muhammed b. el-Hanefiyye bulundukları ortamdan gidince Abdülmelik Haccâc'a, onun yanına gitmesini ve öfkesini gidermesi için onunla konuşmasını istemiştir. Haccâc, kendi hakkındaki öfkesini gidermek için İbnü'l-Hanefiyye'nin yanına geldiğinde İbnü'l-Hanefiyye şöyle veciz bir söz söylemiştir: "Yazık sana Ey Haccâc! Allahtan kork ve sakın! Kulların sabahladığı hiçbir sabah yoktur ki Allah'ın olmasın. Kullarından her bir kul için üç yüz altmış bakışı vardır. Onu alırsa, kuvveti ile alır. Eğer affederse hilmiyle affeder. Allah'tan sakın!" Haccâc, bu sözler üzerine kendisinden ne isterse yapacağını söyleyince İbnü'l-Hanefiyye de kendisinden ömür boyu uzak olmasını istemiştir.⁴⁶³ Durumu Abdülmelik'e anlatan Haccâc, İbn Hanefiyye'nin söylediği veciz sözü Abdülmelik'e aktarınca Abdülmelik, bu sözü Yahudi cemaatinin liderine aktarmıştır. O kişi bu sözü duyduğunda şöyle cevap demiştir: "Bu söz, nübüvvet evinden başka bir yerden çıkmaz."⁴⁶⁴

Muhammed b. el-Hanefiyye ve iktidar arasındaki ilişkilerde defaatle rivayet olunan, birkaç farklı varyant ile birlikte Zeynelâbidîn bölümünde aktarılan ve ileride diğer Ehl-i beyt mensupları hakkında da aktarılacak olan bu veciz söz; dikkat çekici bir ayrıntı olarak durmaktadır. Kanaatimizce bu; kendilerine yönelik bir tehdit gördüklerinde Ehl-i beyt'in ileri gelenlerinin bu tehdidi def etmek amacıyla kendilerinin peygamber

⁴⁶¹ Zehebî, *A'lâm*, IV, 111-112.

⁴⁶² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 113, Zehebî, *A'lâm*, IV, 125.

⁴⁶³ Zehebî, *A'lâm*, IV, 126.

⁴⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 113-114, İbn A'sem, *Fütûh*, VI, 347.

ailesinden olduğunu, dolayısıyla korunduklarını belirtmek gayesiyle kurdukları özel bir cümledir.

Haccâc ile Muhammed b. el-Hanefiyye Abdülmelik'in yanından çıkınca yola koyulmuşlar; bu esnada Haccâc Muhammed b. el-Hanefiyye'ye şöyle bir soru yöneltmiştir: “Babanın kunutu bitirdikten sonra güzel bir söz söylediği bana ulaştı. Onu öğrenmek istedim, hatırlıyor musun?” İbn Hanefiyye “Hayır” diyerek cevap verince Haccâc: “Subhanallah. Ne kötü görüşmeniz, ne berbat konuşmanız (var), hınzırlığınız şiddetlenmiş, insanları köle sayıyorsunuz. Fitnenin içerisine bir dalış dalmışsınız; (öyle ki) Ensar'ı ve Muhacir'i de (sayıca) azalttınız.”⁴⁶⁵ Haccâc'ın kendisine ve ailesine yönelik kin dolu sözlerini duyan Muhammed b. el-Hanefiyye, bu sözleri inkâr etmiş fakat bunun bir karşılığının olması gerektiğini düşündüğü için yoldan geri dönerek Abdülmelik b. Mervan'ın sarayına doğru gitmiştir. Abdülmelik'in kapısına gelince izin istemiş; izin verilince Abdülmelik'e Haccâc'ın kendisine yönelik takındığı çirkin tavırdan bahsetmiş, Abdülmelik de güvenlik güçlerine Haccâc'ı çağırarak durumun ne olduğunu öğrenmeye çalışmıştır.⁴⁶⁶

Haccâc Abdülmelik'in kapısına getirilince girmek için izin istemiş, izin verilmiş ve girince Abdülmelik ona şu beyti okumuştur:

“Öfkeli bir selâmlaşma ile karşılaştığımızda;

Allah Amr'ı göz ile nimetlendirmedir”

Abdülmelik şöyle devam etti: “Ey aşâğılık (herif), sığır değneği! Sen kimsin, Muhammed b. el-Hanefiyye kim?” Haccâc şöyle cevap vermiştir: “Ey Mü'minlerin emiri, (bu) hayırdan başka bir şey değildi.” Abdülmelik: “Yalan dedin. Vallahi o senden daha doğru sözlü ve daha iyidir. O ve babası hakkında konuştun. Vallahi aramızda onun babasından daha hayırlı bir baba yoktur. Aranızda ne geçti?” Haccâc: “Ona babasının kunuttan sonra ne dediğini sordum Ey Mü'minlerin emiri. Onu bilmiyordum. (Fakat) bize ve devletimize karşı kötü bir şey olduğunu anladım.” Abdülmelik: “Kötü ettin ve alçaklık yaptın. Vallahi eğer babası ve amcasının oğlu olmasaydı; biz dalâlet ve dehşet içinde olurduk. Onlar ve Allah dilemedikçe başlarımızda kıl bitmezdi. Ve onların

⁴⁶⁵ İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 352.

⁴⁶⁶ İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 352.

rahmeti ve güzel kokusu olmadan gördüğün gibi izzetli olamazdık. Vallahi ya onun rızasıyla, kinini gidermiş bir şekilde gelirsın, ya da seninle ebediyen tek kelime kurmam.”⁴⁶⁷

Haccâc hızlıca Muhammed b. el-Hanefiyye’nin yanına gitmiş; yanındakilerle birlikte yemek yerken yanlarına girmeye çalışmış fakat izin verilmemiştir. Bunun üzerine Haccâc: “Müminlerin emiri beni kinini gidermem için gönderdi. Senin rızanı almadan benimle konuşmamak üzere yemin etti. Ben Resulullah’ın merhametinden beni bağışlamamı diliyorum. Eğer olduysa; günahım için istiğfar ettim.” Muhammed b. el-Hanefiyye onu affedeceğini lâkin bir şartının olduğunu beyân edip bu şartının da sonsuza dek kendisinden uzak olmasını istediğini ifade etmiştir. Haccâc bunu kabul etmiş ve Abdülmelik’in yanına gidince Abdülmelik ne yaptığını sormuş, cevabı şu olmuştur: “Rızasıyla geldim. Kinini giderdim. Bana istediğim cevabı verdi. Çünkü o, şunun ehlidir.” Abdülmelik aralarında ne geçtiğini sorunca, onun sonsuza kadar uzak olma şartını koştüğünü dile getirmiş, bunun üzerine Abdülmelik: “Ahzem’den bildiğim bir huydur bu”⁴⁶⁸ demiştir.⁴⁶⁹

İleriki günlerde İbnü’l-Hanefiyye Abdülmelik’in yanına gelince Abdülmelik ona Haccâc hususunda razı olup olmadığını sormuş, o da razı olduğunu aktarmıştır. Bunun üzerine Abdülmelik ona babasının ettiği duayı hatırlayıp hatırlamadığını sormuş, hatırladığı cevabını verince oğlu Süleyman’a Hz. Ali’nin ettiği duayı yazmak amacıyla bir kalem ve kâğıt getirmesini emretmiştir. İbnü’l-Hanefiyye duayı söylemiş ve Abdülmelik de bu şekilde not almıştır.⁴⁷⁰

2.2.4.5. Abdülmelik’le Mervan b. Hakem Hakkındaki Konuşmaları

Sadece ikisinin bulunduğu bir odada Abdülmelik, İbn Hanefiyye’ye şunu sormuştur: “Yevmu’d-Dâr’ı (Dâr gününü) hatırlıyor musun?” Muhammed b. El-Hanefiyye bu soruya karşılık şu cevabı vermiştir: “Allah aşkına (bu konuda bir şey) söyleme

⁴⁶⁷ İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 353.

⁴⁶⁸ Bir atasözüdür. Rivayete göre Ahzem isminde bir adam ölmüş ve gerisinde birçok erkek çocuk bırakmıştır. Bu erkek çocuklar, büyüdüklerinde kendilerine bakan dedelerine saldırmış ve onu yaralamışlardır. Bunun üzerine Ahzem’in babası ve çocukların dedesi Ebû Ahzem, bir şiir içerisinde “Ahzem’den bildiğim bir huydur bu” sözünü söylemiş ve bu söz Araplar arasında darb-ı mesel olarak kullanılmaya başlamıştır. Aslında Abdülmelik burada kurduğu cümleyle Muhammed b. el-Hanefiyye için onu tanıdığını, soyuna benzediğini bildirmek istemiştir. Atasözü için bkz.: Ebu’l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem er-Rüveyfî İbn Manzur (ö. 711/1311), *Lisânu’l-Arab*, “h-z-m” maddesi, s. 1153.

⁴⁶⁹ İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 353.

⁴⁷⁰ İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 354.

Mü'minlerin emiri.” Abdülmelik de şöyle cevap vermiştir: “Ne bir şey söyledim ne de bir şey söylerim.”⁴⁷¹ Dâr Günü, Hz. Osman’ın öldürüldüğü gündür. İbnü’l-Hanefiyye o gün, Mervan b. Hakem’i yakasından tutup çekiştirmiştir. Haberin İbn Sa’d’da geçen versiyonunda Abdülmelik, İbnü’l-Hanefiyye’nin giderken arkasından seslenerek ona Dâr Günü’nü hatırlatmıştır. Abdülmelik, o gün babası Mervan b. el-Hakem’e yaptığı zulüm olduğunu Allah’ın bildiğini bilmez misin? diye sorarak ondan bir cevap istemiş, İbnü’l-Hanefiyye de o gün gözlerinin önünde kâkülünün olduğunu, yani bugün olsa yapmayacağını imâ eden bir cevap vermiştir.⁴⁷²

Muhammed b. el-Hanefiyye ile Mervan b. el-Hakem arasındaki bu sürtüşme, birkaç kez yaşanmıştır. Diğer bir rivâyette durum şöyle anlatılır: Muhammed b. el-Hanefiyye ve Mervan b. Hakem, Cemel savaşı’nda birbirine girmiş, Muhammed b. el-Hanefiyye Mervan’ın göğsünün üzerine çıkmış, onu zor durumda bırakmış fakat öldürmemiştir. İbnü’l-Hanefiyye Abdülmelik’in yanına gelince Abdülmelik bu hareketini ona hatırlatmış,⁴⁷³ o da o gün yaptığı hareketten dolayı özrünü beyan etmiştir. Abdülmelik ise ona şu cevabı vermiştir: “Vallahi ben bunu sana hatırlatmak istemedim, sana mükafâtını vermek istiyorum lâkin bunu bildiğimi de bilmeni istedim.”⁴⁷⁴

Abdülmelik, İbnü’l-Hanefiyye’ye 300.000 dirhem vermiş, bir kısmını yakınları, bir kısmını Mekke ve Medine, bir kısmını da ehl-i beyti için ayırarak pay etmiştir. Sonra İbn Hanefiyye Medîne’ye gitmek amacıyla Abdülmelik’ten izin istemiş ve izin verince Medine’ye doğru yola çıkmıştır. Medine’de⁴⁷⁵ üç ay ikâmet ettikten sonra vefat ettiği ifade edilmektedir.⁴⁷⁶

2.3. Hz. Ali Evlâdından İkinci Derecede İsimlerin Emevî Halifeleriyle İlişkileri

2.3.1. Ömer b. Hüseyin ve Yezîd’le Kerbelâ Vakası Sonrasındaki Diyalogu

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kerbelâ vakası’ndan sonra Hz. Hüseyin’in oğullarından sağ kalanlar Ali b. Hüseyin ve dört yaşındaki Ömer b. Hüseyin olmuştur.⁴⁷⁷ Ali b.

⁴⁷¹ Belâzürî, *Ensâb.*, III, 484.

⁴⁷² İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 113.

⁴⁷³ İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 319.

⁴⁷⁴ Zehebî, *A’lâm*, IV, 111.

⁴⁷⁵ Ayrıca vefat ettiği yer hakkındaki farklı görüşler için bkz.: Sibt İbnu’l-Cevzî, *Tezkire*, s. 299.

⁴⁷⁶ İbn Asâkir, *Târih*, LIV, 356.

⁴⁷⁷ Dineveri, *Ahbâr*, s. 259.

Hüseyin hasta ve yatar vaziyette olduğu için, Ömer b. Hüseyin de çocuk olduğu için öldürülmemiştir. Ehl-i beyt, Ubeydullah b. Ziyad'ın yanından Yezîd'e gönderilmiş, Yezîd de onlara siyâsetin bir gereği olarak iyi muamelede bulunmaya çalışmıştır. Yezîd bir gün Ömer b. Hüseyin'e: "Benim şu oğlumla güreşebilir misin?" diye sordu. Oğlu Halid'i (ö.85/704(?)) kastediyordu. Halid, Ömer'in akranıydı. Ömer b. Hüseyin şöyle cevap verdi: "Yok, bana ve ona bir kılıç ver ki çarpışalım. O zaman sen de hangimizin dayanıklı olduğunu görürsün." Bu cevap üzerine onu göğsüne basmış ve şu atasözünü söylemiştir: "Ahzem'den bildiğim bir huydur bu;⁴⁷⁸ yılandan, başka bir şey mi doğar?"⁴⁷⁹ Bu rivayet; Yezîd'in zihin yapısını yansıtmaya, Hz. Ali ve evlâdı hakkındaki duyduğu kine dair düşüncesini izhâr etmesi yönünden ciddi önemi haizdir.

2.3.2. Ömer b. Ali ve Velîd b. Abdülmelik ile Görüşmesi

Annesi, Ümmü Habîb bt. Rebia b. Yahya⁴⁸⁰, babası Hz. Ali'dir. Muhtar ile Musab'ın savaştığı günlerde Hicri 67'de vefat etmiştir.⁴⁸¹ Künyesi Ebu'l-Kasım'dır.⁴⁸² Hz. Ali'nin son evlâdı⁴⁸³ olan Ömer b. Ali'nin Eban b. Osman (ö.105/723) ve Hasan b. Hasan b. Ali (ö.97/715-716) ile birlikte Velîd b. Abdülmelik'in makamına giderek babasının hakkı olan maddi kaynağı istediği rivayet edilir. Velîd, kendisinin bu isteğine cevap olarak bağış ve borç hakkındaki hükümleri arz etmiş, Ömer b. Ali ise bunlara gerek olmadığını, sadece babası üzerinden hakkı olan payı almak için geldiğini, hakkı olan şeyi yazmasını istediğini ifade etmiştir. Velîd ise ona Rebi' b. Ebi'l-Hukayk en-Nadarî'nin şu beyitlerini yazmıştır:

“Biz, hevaya davet eden sebepler meylettiğinde,

Dinleyen, konuşana lâl kesildiğinde,

Toplum, görüşleriyle kavgaya tutuştuğunda;

Hükmü adil ve ayırıcı bir şekilde veririz.

Bâtılı hak ile karıştırmaz,

⁴⁷⁸ Bu sözün anlamı yukarıda dipnot olarak izâh edilmiştir. Yezîd, bu atasözünü kurarak onun tıpkı babası gibi olduğunu ifade etmek istemiştir.

⁴⁷⁹ Dineverî, *Ahbâr*, s. 261.

⁴⁸⁰ İbn Tıktaka, *Ensâb*, s. 331.

⁴⁸¹ Halife b. Hayyat, *Tabakât*, s. 230.

⁴⁸² İbn İnebe, *Umde*, s. 224.

⁴⁸³ İbn Tıktaka, *Ensâb*, s. 332.

Hakkı terk edip bâtila sarılmayız,

Hayallerimizin küçük düşürülmesinden

Ve aşağılık kimseler gibi yaşamaktan korkarız.”

Ardından bu şiiri Eban b. Osman’a vererek onu Ömer b. Ali’ye vermesini, Fâtıma’nın çocuklarının işine başka birisinin karışamayacağını söylemiş ve isteğini reddetmiştir. Ömer, Velid’in yanından öfkeli bir şekilde ayrılmıştır.⁴⁸⁴ Belâzürî ve İbn Abdirabbih aynı rivayeti Abdülmelik b. Mervan ile yaşandığını belirterek aktarır.⁴⁸⁵ Abdülmelik de aynı Yahudi şairin şiiri ile cevap vermiş ve Ömer’in isteğini geri çevirmiştir.

Hiz. Hüseyin, Kûfe’ye doğru yola çıkarken Ömer b. Ali’yi kendisi ile beraber gelmesi için çağırmış fakat Ömer kabul etmemiş, kardeşi Hüseyin’in şehid edildiği haberi kendisine ulaşınca muhtemelen pişman olmuş ve ise şu şekilde söylenmiştir: “Ben dirayetli gencim. Şayet onlarla birlikte gitseydim; bana da (öldürülen) akrabalar arasında dua edilecekti.”⁴⁸⁶ Ömer b. Ali, Muhtar es-Sekafi’ye karşı Musab b. Zübeyr’in (ö.72/691) yanında yer almış ve girdiği savaşta öldürülmüştür.⁴⁸⁷

2.3.3. Hasan b. Hasan ve Abdülmelik b. Mervan ile İlişkileri

2.3.3.1. Abdülmelik b. Mervan ile Görüşme

Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib’in annesi Benî Fezâre’den Havle bt. Manzur b. Zebban b. Seyyâr, babası Hiz. Hasan’dır.⁴⁸⁸ Babası ile aynı isme sahip olması nedeniyle daha çok Hasan el-Müsenna olarak tanınmaktadır.⁴⁸⁹ Hasan b. Hasan b. Ali, babasından dedesi Hiz. Ali’nin hakkı olan payı almak konusunda vasiyet almıştır. Haccâc, bir gün merkebiyle gezinirken onu görmüş ve “Ali’nin malı konusunda kendinle birlikte Ömer b. Ali’yi getir, çünkü o senin amcan ve ehlinde hayatta kalandır” demiştir. Haccâc’ın bu teklifi, maddi durumun konuşulması ve amcasını da bu paya eklemek üzerinedir. Lâkin Hasan b. Hasan, dedesi Ali’nin şartını değiştirmeyeceğini belirterek bu teklifi

⁴⁸⁴ Zübeyri, *Neseb*, s. 42-43.

⁴⁸⁵ Belâzürî, *Ensâb*, VII, 230-231, İbn Abdirabbih, *el-İkd*, V, 150.

⁴⁸⁶ İbn Tiktaka, *Ensâb*, s. 332.

⁴⁸⁷ Dineverî, *Ahbâr*, s. 306.

⁴⁸⁸ Halife b. Hayyat, *Tabakât*, s. 239, İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 313.

⁴⁸⁹ Recep Uslu, “Hasan b. Hasan b. Ali”, *DİA*, XVI, 324.

reddetmiştir. Haccâc, Ömer ile gelmesi konusunda Hasan'ı zorlamış, lâkin Hasan kabul etmemekte ısrar etmiştir.

Mezkûr konuyla alakalı olarak Hasan, Abdülmelik b. Mervan ile görüşmeye gitmiş⁴⁹⁰; Abdülmelik'in makamına varınca Hasan b. Hasan'a Abdülmelik: “(Pek) hızlı yaşlanmışsın” demiş; taaccübünü gizleyememiştir. Hasan odaya girerken kendisine isteği hususunda yardım edeceğini söyleyen meclisteki Yahya b. Hakem söze atılarak: “Mü'minlerin emiri, onu (yaşlanmaktan) engelleyecek ne ola ki? Onu Irak ehlinin istekleri yaşlandırdı. Her yıl bir kafilé geliyor ve hilâfet hususunda onu sınıyor.” demiştir. Bu sözlere karşılık Hasan b. Hasan: “Ne kötü bir yardım! Vallahi ne de yardım ettin! Dediğin gibi değil, fakat (şu bir gerçek ki) bizi Ehl-i beyt yaşlandırdı” diyerek mukabelede bulunmuştur. Abdülmelik, Hasan'a isteğini ve niçin geldiğini sorunca, Haccâc'ın kendisini Ömer b. Ali'yi yanına getirmekte zorlamasından bahsetmiş; Abdülmelik cevaben: “Bunun onunla bir alakası yok. Ona bunun uygun olmadığını belirten bir mektup yazacağım.” demiş ve Haccâc'a Hasan'ı zorlamaması yönünde emir içeren mektubu yazmıştır.⁴⁹¹

2.3.3.2. Abdülmelik b. Mervan'ın İleri Gelen Aileler Hakkındaki Emri

Abdülmelik b. Mervan, çok sinirli olduğu bir gün, Medine valisi Hişam b. İsmail'e, Hz. Ali'nin ailesinin Hz. Ali'ye, Abdullah b. Zübeyr'in ailesinin de Abdullah b. Zübeyr'e zorla sövdürmesini istemiştir. Aileler bu durumu reddetmiş; Hişam'ın kız kardeşi yanına gelerek ona bu konuda şöyle seslenmiştir: “Ey Hişam! Aşiretini eliyle yok ettiği (kişi) sana görünmüyor mu? Mü'minlerin emirine dön!” Hişam, bunu yapamayacağı cevabını vermiştir. Hişam'ın kardeşi ise ona, eğer bunu yapamayacaksa, Ali ailesini Zübeyr ailesine, Zübeyr ailesini de Ali ailesine sövdürmesinin kendisi için diğer durumdan daha uygun olacağını belirtmiştir. Hişam da Hasan b. Hasan b. Ali'yi Zübeyr ailesine sövmesi konusunda zorladıysa da Hasan, aralarında bir bağ olduğunu ifade ederek bunu reddetmiş ve Gafir suresinin 41. ayetiyle⁴⁹² karşılık vermiştir. Hişam, yanındaki bekçisine ona vurmasını söylemiş, o da gömleğinin üzerinden bir kere vurunca bu vuruşun sertliğinden ötürü gömleği yırtılmış ve kan akmaya başlamıştır. Vaziyeti gören Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğlu Ebu Hâşim Abdullah b.

⁴⁹⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, XIII, 61.

⁴⁹¹ Zübeyrî, *Neseb*, s. 46-47.

⁴⁹² “Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum; siz beni ateşe çağırıyorsunuz.”

Muhammed, onu bırakmasını ve kendisini almasını istemiş; Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin de hasta olduğunu söylemesi nedeniyle Hişam'ın bulunduğu ortama gelmemiştir. Abdullah b. Zübeyr'in oğlu Amir b. Abdullah b. Zübeyr de Hişam'ın karşısına çıkmamıştır. Hişam, dediklerini yapmamaları nedeniyle onları öldürmekle tehdit etmiştir.⁴⁹³ Ayrıca Hişam, küfür hakkındaki yargılarını ve sözlerini ayetlerle delillendirmeye çalışmış ve bu hususta çeşitli âyetler ileri sürmüştür.⁴⁹⁴

Abdûlmelik b. Mervan; Hişam b. İsmail'e bir mektup yazarak Hasan b. Hasan'ın Irak ehliyle siyâsî niyetle mektuplaştığı için⁴⁹⁵ ona yüz celde vurmasını ve onu insanların arasında bir gün boyunca bekletmesini emretmiştir. Bu cezaya karşılık Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin; amca oğluna bir dua öğreterek onu okumak suretiyle ferahlamasını öğütlemiştir.⁴⁹⁶ Bu rivayet, farklı varyantlarla Velid b. Abdûlmelik dönemi için de aktarılmaktadır.⁴⁹⁷

Hasan b. Hasan b. Ali'nin, kendileri hakkında haddi aşanlar için şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Size yazıklar olsun! Bizi Allah için sevin! Eğer Allah’a itaat edersek, bizi sevin; eğer ona isyan edersek, bize buğz edin! Eğer Allah, itaati olmaksızın Resulullah’a yakınlık konusunda bir kimseye yardım edecek olsaydı, onun anne babasına da yardım ederdi. Bizim hakkımızda hak olanı söyleyin. Şu gerçek ki bu murâd ettiğiniz şeyler konusunda size daha çok fayda verecektir. Biz de böylece sizden razı oluruz.”⁴⁹⁸ Kanaatimizce bu söz; kendileri için sevgide aşırıya giden Ehl-i beyt taraftarlarına yönelik söylenmiştir.

2.3.4. Abdullah b. Hasan ve Emevî Halifeleriyle İlişkileri

2.3.4.1. Abdûlmelik b. Mervan ile Mektuplaşması

Yukarıda bir örneğini Zeynelâbidîn bölümünde, diğer bir örneğini de İbnü'l-Hanefiyye ile alakalı bölümde gördüğümüz bu rivayet, *İkdü'l-Ferîd*'te tekrar karşımıza çıkmıştır. Buna göre Velîd b. Abdûlmelik Şam'daki kiliseyi yıktıktan sonra Bizans kralı ona bir mektup gönderir. Mektubun içeriği şöyledir: “Sen babanın (yıkmadan) bıraktığı bir

⁴⁹³ Zübeyrî, *Neseb*, s. 47-48.

⁴⁹⁴ Zübeyrî, *Neseb*, s. 49.

⁴⁹⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, XIII, 66.

⁴⁹⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XIII, 66-67.

⁴⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İbn Asâkir, *Târîh*, XIII, 61-67.

⁴⁹⁸ Zübeyrî, *Neseb*, s. 49.

kiliseyi yıktın. Eğer (bu yaptığın) doğruysa baban (yıkmayarak) yanlış yaptı. Fakat (yaptığın şey) bir hataysa; özrü olmayacak.”⁴⁹⁹ Bu cevabın üzerine Velîd, Rum kralına şu âyetle cevap vermiştir: “Davud ve Süleyman’ı da (an). Bir zaman bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı: Bir grup insanın koyun sürüsü, geceleyin başıboş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz onların hükmünü görüp bilmekte idik. Böylece bunu Süleyman’a biz kavrattık.”⁵⁰⁰

Sert yazışmalardan sonra Rum kralı Abdülmelik b. Mervan’a mektup yazıp bir konu ile ilgili olarak yanlış bir iş yaptıklarını, kendilerine yüz binlerce ordu göndereceğini ifade ederek Abdülmelik’i tehdit etmiştir. Bunun üzerine Abdülmelik, Haccâc’a bir mektup yazarak Abdullah b. Hasan’ı korkutmasını ve kendisine verdiği cevabı yazmasını emretmiş, Haccâc da gerekli emri yerine getirmiştir. Haccâc’ın tehditlerine karşı Abdullah b. Hasan şöyle cevap vermiştir: “Allah Azze ve Celle’nin Levh-i Mahfuz’u vardır. Onunla her gün üç yüz kez nazar eder. (Bu bakışlarında) diriltmediği veya öldürmediği bir nazarı yoktur. Aziz kılar, zelil eder. Ne istiyorsa yapar. Ben ümit ederim ki seni (bu nazarlardan) bir nazarda kefenlesin.”⁵⁰¹ Haccâc, Abdullah’tan aldığı bu cevabı Abdülmelik’e yazmış; Abdülmelik de bunu Rum kralının tehdidine cevap olarak göndermiştir. Bu ibareleri okuyan Rum kralı, bu sözlerin ancak Peygamber’in sözlerinden olabileceğini beyân etmiştir.⁵⁰²

2.3.4.2. Süleyman b. Abdülmelik ile İlişkileri

Süleyman b. Abdülmelik (ö.99/717), maiyetiyle birlikte hacetmiş, hacdan döneceği sırada yolda Rumlardan alınan 400 esir ile karşılaşmışlardır. Süleyman bir köşeye oturmuş, yanına da Abdullah’ı almıştır. Esirlerin komutanı, Süleyman’ın yanına getirilince o, Abdullah’tan komutanın boynunu vurmasını istemiş; Abdullah b. Hasan, Süleyman’ın emrini yerine getirip komutanın boynunu vurunca, Süleyman bunu çok beğenmiş, kılıcın değil vuruşun güzel olduğunu ifade ederek onu övmüştür.⁵⁰³

⁴⁹⁹ İbn Abdürabbih, *el-İkd*, II, 72.

⁵⁰⁰ El-Enbiyâ/78-79.

⁵⁰¹ İbn Abdürabbih, *el-İkd*, II, 73.

⁵⁰² İbn Abdürabbih, *el-İkd*, II, 73.

⁵⁰³ Taberî, *Târih*, VI, 547-548.

2.3.5. Zeyd b. Hasan ve Velid b. Abdülmelik ile İlişkileri

Zeyd b. Hasan'ın babası Hz. Hasan, annesi Ümmü Beşîr bint Ebî Mes'ud'dur.⁵⁰⁴ İbn Asâkir'in rivayetine göre Zeyd b. Hasan, amca oğlu Ebû Hâşim ile Medîne'deki mallar hususunda problem yaşamış, bu nedenle Velîd b. Abdülmelik ile görüşmüştür.⁵⁰⁵ Velîd'e ileride zikredileceği üzere amcaoğlu Ebû Hâşim'in siyâsî faaliyetlerinden de bahseden Zeyd, Velîd'in kendisini doğrulaması neticesinde Ebû Hâşim tutuklatmış, halifeyle yakın ilişkiler kurmuş⁵⁰⁶ ve kızı Nefîse de halife Velîd ile evlenmiştir.⁵⁰⁷

2.3.6. Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed ve Emevî Halifeleriyle İlişkileri

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin en büyük oğludur, künyesi Ebu Hâşim'dir.⁵⁰⁸ Belâzürî, Şiilerin Hz. Ali'den sonra Muhammed b. el-Hanefiyye'yi imam olarak gördüğünü, o vefat edince de karizmatik bir yapıya sahip olan⁵⁰⁹ oğlu Ebû Hâşim'i imam olarak benimsediklerini beyân eder.⁵¹⁰

2.3.6.1. Velid b. Abdülmelik ile İlişkileri

Yezîd ve Abdülmelik b. Mervan döneminde de yer yer adının dolaylı olarak geçtiği görülen Ebû Hâşim'in asıl ve doğrudan etkin olduğu sürecin babası Muhammed b. el-Hanefiyye'nin vefat etmesiyle başladığını görmekteyiz. Bu nedenle Velîd b. Abdülmelik dönemi bizim için ciddi önemi haizdir.⁵¹¹ Velid b. Abdülmelik, Şiilerin Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'den sonra Irak'ta Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed'e biat ettiği ve onu "Mü'minlerin Emîri" kabul ettikleri şeklindeki haberi aldığı anda Ebû Hâşim'i siyâsî bir tedbir olarak hapsedirmiş,⁵¹² Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'in rica ve açıklamaları neticesinde serbest bırakmıştır.⁵¹³ İbn Asâkir'deki şu rivayet; Velîd'e bu haberi kimin verdiğini açıklar niteliktedir: Rivayete göre Hz. Ali, kendisine miras olarak kalan malların idaresini, soyundan yaşça büyük olanların, ilim ve fazilet sahibi

⁵⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 313.

⁵⁰⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, XIX, 374.

⁵⁰⁶ *Ahbarü'd-Devleti'l-Abbasiyye*, s. 175.

⁵⁰⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XIX, s. 376, *Ahbarü'd-Devleti'l-Abbasiyye*, s. 175.

⁵⁰⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 299, İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 321.

⁵⁰⁹ Hüseyin Güneş, "*Ebû Hâşim Abdullah'ın Siyâsî Etkinliği*", İstem, Sayı: XVIII, Konya 2011, s. 284.

⁵¹⁰ Belâzürî, *Ensâb*, III, 465.

⁵¹¹ Yezîd b. Muaviye ve Abdülmelik b. Mervan dönemindeki süreç için ayrıca bkz.: Hüseyin Güneş, "*Ebû Hâşim*", s. 264-267.

⁵¹² Belâzürî, *Ensâb*, III, 465-466.

⁵¹³ Zeynelâbidîn, Ebû Hâşim'in siyâsî bir hedef gütmeyişini, Zeyd ile aralarında husumet olduğu için bu şekilde söylentilerin dile getirildiğini açıklamış ve Velîd'den Ebû Hâşim'in serbest bırakılması hususunda ricacı olmuştur. Bkz.: İbn Asâkir, *Târîh*, XIX, 376.

kimselerin üstlenmesini istemiştir. Buradan hareketle Ebû Hâşim ve Zeyd b. Hasan arasında bir problem ortaya çıkmış; Ebû Hâşim Zeyd'e yönelik şu sözleri söylemiştir: “Fâtıma beni değil, seni doğurmuş olsa da; sen ve benim nesepte dedemiz Ali olması sebebiyle eşit olduğumuzu biliyorsun. Bu mallar; Fâtıma'ya değil; Ali'ye aittir. Ben (de) senden kitap ve sünnet konusunda daha fakih ve bilginim.” Ebû Hâşim ile dedesi Hz. Ali'den kalan mallar hususunda münakaşaya girişen Zeyd b. Hasan, Medine'den çıkarak konuyu halife Velîd b. Abdülmelik'e açmış; buna ek olarak Ebû Hâşim'in Irak'ta şiasının (tarafdar) bulunduğunu, onu imam kabul ettiklerini ve imamlık hedefi güttüğünü belirterek Velîd'e istihbarat vermiştir. Durumu kendi lehine çeviren Velîd, Medine'deki valisine talimat vererek Ebû Hâşim'in kendisine getirilmesini emretmiş; sonra da onu hapsedirmiştir.⁵¹⁴ Zeynelâbidîn'in ricasıyla hapsedildiği yerden çıkartılan Ebû Hâşim; bir müddet Velîd'in sarayında misafir olarak kalmıştır.⁵¹⁵ Velîd'le beraber yemek yediği, ortak vakit geçirdikleri aktarılan rivayetler arasında yer almaktadır. Birgün Velîd ona: “(Pek de) hızlı yaşlanmışsın Ey Ebu'l-Benât!”⁵¹⁶ demiş; bunu duyan Ebû Hâşim: “Beni kızlarla mı ayıplıyorsun? Lût, Şuayb ve Muhammed peygamberler de kız babalarıydı” şeklinde cevap vermiştir. Velîd bu cevabı alınca çok kızmış; Ebû Hâşim'in kendisi için hasîs bir düşman olduğunu söylemiştir. Akabinde Velîd'in isteğiyle⁵¹⁷ onun yanından ayrılan Ebû Hâşim'in Balka'ya varınca hastalanıp Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'a vasiyet ederek vefat ettiği rivayet edilmektedir.⁵¹⁸ *Ahbarü 'd-Devleti 'l-Abbasiyye* müellifine göre ise Ebû Hâşim, “Ebu'l-Benât” hitabına cevap verince Velîd kendini küçük düşürülmüş hissetmiş ve Ebû Hâşim'i kovmuş; Ebû Hâşim de “Vallahi burası bana mesken (vatan) değildir” diyerek orayı terk etmiştir.⁵¹⁹

Velîd'le olan ilişkilerinde karşımıza çıkan diğer bir hususu şu şekilde aktarmak mümkündür: Hacc ibadetini edâ etmek için Mekke'ye giden Velîd; ibadeti yerine getirdikten sonra Medine'ye uğramıştır. Medine'de Ebû Hâşim ve Zeyd b. Hasan görüşmüş; aralarında şu şekilde bir diyalog geçmiştir: Velîd, Ebû Hâşim'e: “(Pek de)

⁵¹⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XIX, 375-376, *Ahbarü 'd-Devleti 'l-Abbasiyye*, s. 174.

⁵¹⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III, 466.

⁵¹⁶ Ebu'l-Benât, “Kızlar babası” anlamına gelmekle birlikte; kız çocuğu fazla olan Ebû Hâşim'e hitâben, Velîd tarafından onu küçümsemek amacıyla kullanılmıştır.

⁵¹⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XIX, 377.

⁵¹⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III, s. 466, İbn Asâkir, *Târîh*, XIX, 377.

⁵¹⁹ *Ahbarü 'd-Devleti 'l-Abbasiyye*, s. 177.

hızlı yaşlanmışsın”⁵²⁰ demiş, o da yaşının ilerlemiş olmasından dolayı yaşlanmış gözükebileceğini ifade etmiştir.⁵²¹ O sırada Ebû Hâşim ile husumeti bulunan Zeyd söze girmiş ve “Kûfe’den kendisine hediye edilen Galiye⁵²² nedeniyle örtünüp gizleniyor Ey Mü’mînlerin Emîri!” demiş, bu sözden sonra Velîd’in yanında tartışma ileri seviyeye taşınmıştır. Zeyd’in jurnaliyle Velîd muhtemelen tedbirli olması gerektiğini düşünmüş olacak ki Medine’ye doğru yola çıkarken Ebû Hâşim’i de kendisiyle birlikte Şam’a götürmüş ve onu orada hapsedmiştir.⁵²³ Akabinde Zeynelâbidîn, Velîd’in yanına giderek Ebû Hâşim’in serbest bırakılmasını rica etmiş ve Zeyd’in söylediklerinin iftira niteliği taşıdığını açıklamıştır.⁵²⁴

Velîd’in ve diğer Ümeyye oğullarının Ebû Hâşim’i şahsiyet olarak çok beğendiği nakledilen haberler arasındadır: Buna göre Velîd’in yanında bulunduğu sırada birgün Ebû Hâşim, Hişâm b. Abdülmelik ve Hâlid b. Yezîd olduğu halde Velîd’in yanına gelmiş, biraz kaldıktan sonra çıkmış; onun arkasından Velîd yanındakilere şöyle demiştir: “Benî Hâşim içinde onun dengi bir adam görmedim. O tüm musibetlere karşı tam bir ahlâk sahibidir. Eğer onu hapse koymak istesem; orası ona ölene kadar mesken olur.” Sonra Hâlid b. Yezîd’e dönerek, onda kendilerine yönelik problem teşkil edecek bir şey görüp görmediğini sormuş; Hâlid de böyle bir şey görmediğini, ayrıca onun kendilerinden korkar bir halinin de olmadığını fakat kendi adına gizli bir yılandan çekindiğini beyân etmiş; Velîd bu yılanın kim olduğunu sorunca o da bu yılanın Ali b. Abdullah b. Abbas’ın çocuğu olduğu cevabını vermiştir. Velîd ile Hâlid’in diyaloglarının devamında Velîd isyânlarının ne zaman olacağını sormuş; o da kendi zamanında olacağını düşünmediğini, belli birtakım alâmetleri sayarak onlara bağlı bir şekilde ortaya çıkabileceği yorumunu dile getirmiştir.⁵²⁵

2.3.6.2. Süleyman b. Abdülmelik ile İlişkileri

İbn Kuteybe, Heysem b. Adî’den rivayet ederek Hz. Hasan’ın Muaviye ile sulhünden sonra Muhammed b. El-Hanefiyye’ye hilâfet için Şiilerin geldiğini ve biat ettiğini,

⁵²⁰ Hüseyin Güneş’in Ebû Hâşim ile alâkalı müstakil çalışmasında bu ibâreyi “Saçlarınız beyazlamış” şeklinde tercüme ettiğini gördük. Biz, bu ibârenin “hızlıca yaşlanmak” şeklinde çevrilmesinin daha uygun olacağını düşündüğümüz için bu şekilde tercüme ettik. Bkz.: Hüseyin Güneş, “*Ebu Hâşim*”, s. 268.

⁵²¹ *Ahbarü’l-Devleti’l-Abbasiyye*, s. 174.

⁵²² Şiilerin aşırılarına verilen isimdir. Bu sözle Zeyd Velîd’e, Ebû Hâşim’in siyâsî faaliyetler içerisinde olduğunu anlatmak istemiştir.

⁵²³ *Ahbarü’l-Devleti’l-Abbasiyye*, s. 175.

⁵²⁴ *Ahbarü’l-Devleti’l-Abbasiyye*, s. 176.

⁵²⁵ *Ahbarü’l-Devleti’l-Abbasiyye*, s. 179.

ayrıca zekâtlarını da ona vermek istediklerini, onunla bu konu hakkında görüşüklerini nakleder. Rivayete göre Muhammed b. el-Hanefiyye bu teklifleri kabul etmiş, her bölgeyle ilgilenecek bir kişi tayin etmiş, isyan edilecek vakte kadar da bu sırrın açıklanmamasını onlara salık vermişti. Rivayetin devamında Muhammed b. El-Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim Abdullah, Muhammed b. el-Hanefiyye'den sonra babasının yerine geçmiş; siyâsî bir rol üstlenmiştir.⁵²⁶ Ebu Hâşim'den Abbâsî Muhammed b. Ali'ye geçecek olan bu imâmet,⁵²⁷ Abbâsî ihtilâlinin çekirdeğini oluşturacaktır. Onun bu şekilde siyâsî bir görevi üstlendiğini öğrenen Süleyman b. Abdülmelik ise rivayete göre onu öldürmek için bir plan kurmuş ve kendisiyle görüşükten sonra onu zehirletmek suretiyle bir muhalifini ekarte etmenin yolunu bulmuştu.⁵²⁸ Abdullah b. Muhammed'in Süleyman b. Abdülmelik ile olan görüşmesinde bu mesele ile alâkalı olarak aralarında geçen diyalogu şu şekilde aktarmamız yararlı olacaktır:

Süleyman: “Bana, Şiilerin sana bu iş üzerine (hilâfet) biat ettiği ulaştı.”

Abdullah: “Sana yanlış bir haber gelmiş. Bizim hâlâ düşmanlarımız vardır. Senden önce de sana ulaşan haberler gibi bizim hakkımızda imamlara onları bize karşı tahrik etmek için (bu haberleri) ulaştırırlardı. Allah bize karşı düşmanlık edenlerin bu oyununu def eder. Benim geçimimle uğraşmam lâzımken, bu işlerle beni meşgul ediyorlar.”⁵²⁹

Bu görüşmeden sonra havanın sıcak olduğu bir vakitte yola çıkan Abdullah; yolda kendisine Süleyman'ın yerleştirdiği adamlar tarafından sunulan içecek ve yiyecekleri zehirli olabileceği nedeniyle kabul etmedi. Fakat son yola girince uzatılan sütü kabul etti. Bu tabloyu *el-İmame ve's-Siyâse* müellifi şu şekilde aktarır:

“Son yola doğru geldiğinde çadırından bir adam elinde bir testiyle ona doğru çıktı ve şöyle dedi: Süt ister misin Ey Resulullah'ın kızının oğlu? Sütün zehirlenemeyecek şeylerden olduğunu düşündü, içti ve yoluna devam etti. Birden zehirlendiğini hissediverdi. Humeyme'ye doğru gitmeye karar verdi. Orada Abbasoğulları'ndan bir grup vardı. Yanında bulunanlara da şöyle dedi: Şayet ölürsem; bu iş benim ehlimdedir. (Onların üzerindedir.) Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ın yanına geldi, ona

⁵²⁶ İbn Kuteybe, *el-İmame*, II, 148, Ahmed el-Kâtib, *Siyasal Düşünce*, s. 44.

⁵²⁷ Abdülâziz Dürî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, Çev.: Hayrettin Yücesoy, Endülü's Yayınları, İstanbul 1991, s. 122.

⁵²⁸ İbn Kuteybe, *el-İmame*, II, 148, Sibt İbnu'l-Cevzi, *Tezkire*, s. 299.

⁵²⁹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, II, 149.

durumu haber verdi ve şöyle dedi: benden sonra hilâfet talebi, bu iş sendedir. Ve onu tayin etti. Şiilerden (oradaki) adamları da şahit kıldı. Sonra da vefat etti.”⁵³⁰

Belâzürî, Ebû Hâşim’in Süleyman b. Abdülmelik’i ziyâret ettiğini, ihtiyaçlarını karşılamak için ondan yardım aldığını, yanından ayrıldıktan sonra Süleyman’ın onunla bir rehberi gönderdiğini, yolda bir bedevî ile karşılaştığını veya Süleyman’ın planıyla yol üzerinde çadırdaki bir bedevînin ikramı olan bir rivayette suyu, diğer bir rivayete göre ise sütü içtiğini, bu şekilde zehirlendiğini ve Humeyme’de vefat ettiğini beyân etmektedir.⁵³¹ Ya’kubî de; Ebû Hâşim’in Süleyman’ı ziyâret ettiğini, Süleyman’ın onun ve yanında kim var ise ihtiyaçlarını karşıladığını, hatta “Kureş’ten bunun gibi kimseyle konuşmadım” diyerek onu övdüğünü, Ebû Hâşim yanından ayrıldıktan sonra ise peşinden yanında zehirli içecekler bulunduran adamlar göndererek onu zehirletmek suretiyle öldürttüğünü kaydeder.⁵³²

Hicri I. asrın sonlarına doğru bütün Şia’nın imamı olduğu kabul edilen Ebû Hâşim’in,⁵³³ imamlığı Humeyme toplantısında Abdullah b. Abbas’ın torunu⁵³⁴ Abbasî Muhammed b. Ali’ye bıraktığı ve bu sürecin Abbasî ihtilâlinin çekirdeğini oluşturduğu yukarıda belirtilmiştir. Buna ek olarak Ebû Hâşim’in şahsında Hâşimiyye isimli bir fırkanın teşekkül ettiği, imâmetin onda olduğuna dair inancı bulunan bir grup Şii’nin var olduğunu belirtmeliyiz.⁵³⁵ Bu grubu Keysânîye olarak anmak yerinde olacaktır.⁵³⁶ İbn Sa’d’ın nakline göre Ebû Hâşim, Humeyme’de vefat edecekken Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas’a⁵³⁷ imamet ile alâkalı olarak: “Bu iş sende ve çocuklarında” demiş ve imameti ona tevdi etmiştir.⁵³⁸ İbn Kuteybe Şam’da vefat ettiğini aktarır.⁵³⁹ Doğru olanın Humeyme olduğu kanaatindeyiz. *Ahbarü’l-Devletü’l-Abbasiyye* sahibinin beyânına göre ise Ebû Hâşim, kendisine biat etmiş Horasan ehlinin ondan sonra kimi imam olarak göreceklerini sormaları üzerine, Muhammed b. Ali’yi tavsiye etmiştir. Onu

⁵³⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 148-149, İbn Abdirabbih, *el-İkd*, V, 218-219.

⁵³¹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 466-468.

⁵³² Ya’kubî, *Târîh*, II, 221.

⁵³³ Ahmed el-Kâtib, *Siyasal Düşünce*, s. 44-45.

⁵³⁴ Gerlof Van Vloten, *Araştırmalar*, s. 56.

⁵³⁵ Gerlof Van Vloten, *Araştırmalar*, s. 55.

⁵³⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XIX, s. 377, Hüseyin Güneş, “*Ebu Hâşim*”, s. 278, Ahmed el-Kâtib, *Siyasal Düşünce*, s. 61-62.

⁵³⁷ Wellhausen, Ebû Hâşim’in Abbasî Muhammed b. Ali’ye vasiyetiyle ilgili rivayetin uydurma olduğunu düşünmekle birlikte, ilgili rivayette doğru yanın, Abbasîlerin Hâşimîler’i, yani Ebû Hâşim taraftarlarını kendileri için kazanmak amacına binâen Ebû Hâşim’e bağlandıklarını kabul eder. Bkz.: Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 239.

⁵³⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 322, Belâzürî, *Ensâb*, III, 466, İbn Kuteybe, *El-Mearif*, s. 216-217.

⁵³⁹ İbn Kuteybe, *El-Mearif*, s. 217.

neden tavsiye ettiğini sorduklarında ise ondan daha bilgin ve hayırlı birisini tanımadığı cevabını vermiştir.⁵⁴⁰ Ayrıca yine aynı eserin nakline göre Ebû Hâşim vefat etmeden; Muhammed b. Ali'ye kendisinden sonra siyâsî ve sosyal düzlemde izleyeceği yol için bir rehber niteliği taşıyacak “sarı sahife”yi⁵⁴¹ vermiş; o sahifenin muhteviyatına göre Abbasi ihtilâli gerçekleştirilmiştir.⁵⁴² Bu vasi tayininin Hicri 98 (Miladi 716) dolaylarında olduğunu beyân etmemiz gerekir.⁵⁴³

Ebû Hâşim'in vefatı hususunda muhtelif pekçok rivayetin var olduğunu beyân etmek durumundayız. Yukarıda tafsilâta girmiş olmaları nedeniyle aktardığımız kaynaklarla birlikte onun Süleyman b. Abdülmelik devrinde ölümüyle ilgili iki türlü ihtilâfın olduğunu görmekteyiz: Buna göre o ya eceliyle ölmüştür⁵⁴⁴ veya Süleyman'ın planı doğrultusunda zehirletilmek suretiyle suikasta kurban gitmiştir.⁵⁴⁵ Câbirî'ye göre babasından siyâsî görevi üstlenen Ebû Hâşim; zehirlendiğini anlayarak Ali b. Abdullah b. Abbas'a ihtilâl görevini devretmiştir.⁵⁴⁶ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisindeki ilgili maddenin müellifi Onat da onun zehirlenerek öldürüldüğünü ifade eder.⁵⁴⁷ Yiğit; Şiilerin Ebû Hâşim'i babasının halefi olarak kabul ettiğini belirtmekle birlikte ölümü hakkında herhangi bir görüş aktarmaz. Ayrıca Ebû Hâşim'in vasi tayininin de Abbasiler tarafından bir meşruiyet zemini olarak kullanıldığını da aktarmaktadır.⁵⁴⁸ Faruk Ömer⁵⁴⁹ bu konuda net bir görüş belirtmemekle birlikte

⁵⁴⁰ *Ahbarü'd-Devleti'l-Abbasiyye*, s. 173.

⁵⁴¹ Sahifenin içeriği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: *Ahbarü'd-Devleti'l-Abbasiyye*, s. 184, (Abdülâziz Durî, zikrettiğimiz eserin yazma nüshasına ulaştığında bu vasiyeti önemsemiş ve hadisenin yaşanmışlığına dikkat çekmiştir: Bkz.: Faruk Ömer, “Abbasîlerin Siyâsî Emellerinin Tarihi Kökleri”, *SÜİFD*, Çev.: Cem Zorlu, Sayı: XIII, Konya 2002, s. 197.)

⁵⁴² Sarı sahife hakkındaki değerlendirmeler için bkz.: Faruk Ömer, *Abbasîlerin Siyâsî Emellerinin Tarihi Kökleri*, s. 194-210.

⁵⁴³ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev.: Ethem Ruhi Fıçlalı, Şa-To İlahiyat Yayınları, İstanbul 2001, s. 67.

⁵⁴⁴ Onun suikastla öldürüldüğü konusunda herhangi bir haber zikretmeyen kaynaklar için bkz.: *Ahbarü'd-Devleti'l-Abbasiyye*, s. 183, İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 217, Zübeyrî, *Neseb*, s. 75, Halîfe b. Hayyat, *Târih*, s. 316, İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 322.

⁵⁴⁵ Zehirlenerek öldürüldüğü ile ilgili başlıca kaynaklar için bkz.: Belâzürî, *Ensâb*, III, 466-468, Ya'kubi, *Tarih*, II, 221, İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IV, 316, İbn Tıktaka, *el-Fahr*, s. 143 (İbn Tıktaka, Ebû Hâşim'i Hişâm b. Abdülmelik'in zehirlettiği iddiasındadır), İbn Hallikan, *Vefâyât*, IV, 188, İbn Asâkir, XXXII, 273-275 (İbn Asâkir, Velid döneminde eceliyle vefat ettiği hususundaki rivayetleri de zikreder), İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyâse*, II, 148-149. (İbn Kuteybe'nin *el-İmame*'de olayı detaylı bir şekilde aktarırken; *el-Mearif*'te onun suikastle öldürüldüğüne dair hiçbir şey zikretmemesi, uzun süredir tartışıl原因 el-İmame ve's-Siyâse adlı eserin ona ait olup olmadığı meselesinde düşünülmesi gereken bir noktayı teşkil eder.)

⁵⁴⁶ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Akh*, Kitabevi Yayınları, Çev.: Vecdi Akyüz, İstanbul 2001, s. 341.

⁵⁴⁷ Hasan Onat, “Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed”, *DİA*, X, 146.

⁵⁴⁸ İsmail Yiğit, *Emevîler (41-132/661-750)*, İsam Yayınları, İstanbul 2017, s. 89.

⁵⁴⁹ Faruk Ömer, “Abbasîlerin Siyâsî Emellerinin Tarihi Kökleri”, s. 203.

Güneş⁵⁵⁰ ve Sarıçam;⁵⁵¹ Ebû Hâşim'in zehirletilerek öldürüldüğü iddiasını reddederek eceliyle vefat ettiğini kabul ederler. Bizim de düşüncemiz bu yöndedir. Bu hususta babası Abdülmelik b. Mervan tecrübesini görmüş ve onun Ebû Tâlib oğullarının kanının akıtılmaması hususundaki net beyânından şüphesiz haberi olan Süleyman'ın, devletin muhaliflere karşı ezici bir güçle iktidarı elinde bulundurduğu bir kertede, bu şekilde bir siyâsî hamle yapmayacağı kanaatindeyiz.

Yukarıdaki açıklamalara ek olarak ikinci bölümde de izâh etmeye çalıştığımız üzere Emevî idâresi ile iyi geçinmeye çalışmış, Yezîd ve Abdülmelik bin Mervan'a biât etmiş, insanların Ümeyye ve Hâşim oğulları hakkında aşırıya kaçtıklarını ikrar etmiş olan Muhammed b. el-Hanefiyye'nin, oğlu Ebû Hâşim'e siyâsî bir ödev bırakacağını ve Ebû Hâşim'in başarısız siyâsî isyân tecrübelerini gördüğü halde Emevîler'e karşı bu görevi yürüteceğini ihtimal dahilinde görmediğimizi belirtmek durumundayız. Ayrıca Ebû Hâşim'in kendisine yapılan siyâsî isnâtları reddettiği de malumumuzdur.⁵⁵² Bu konuda Wellhausen'un Abbasîler'in İbnü'l-Hanefiyye ve oğlu Ebû Hâşim'e taraftar olan Şiileri yanlarına çekmek gayesiyle Hâşimîler'e bağlandığı şeklindeki yorumu,⁵⁵³ isabetli görünmektedir. Abbasî ihtilâlini yürütenler için Hz. Alî evlâdı meşruiyet zemini olmuş ve buradaki taraftarlar çeşitli siyâsî yakınlaşmalarla ihtilâlin içerisine çekilmiştir. W. Montgomery Watt'a göre Abbasî ihtilâlini yürütenler için, Ebû Hâşim'in tanınırlığı büyük önem arz etmekte olup, Hâşimoğulları nezdindeki siyâsî liderliğin ve bunun etrafında kümelenen sempatizanların bölünüp gitmesini önlemek amacıyla onlar tarafından bu şekilde bir vasilik anlayışı oluşturulmuştur.⁵⁵⁴ Diğer bir yerde Watt, eğer Abbasi halifelerinin toplum nezdinde Hâşimoğullarının hepsinin meşru lideri olarak tanınırsa; ilk Şiilere yakın olan kişilerce de imam olarak görülebileceğini beyân eder.⁵⁵⁵ Bize göre işte bu durum; onları yukarıdaki siyâsî hamleye iten temel unsurdur. Bunlara ek olarak Watt; gerek İbnü'l-Hanefiyye'nin gerekse oğlu Ebû Hâşim'in Emevîler'e karşı politik bir organizasyona girmediklerini belirtmektedir.⁵⁵⁶

⁵⁵⁰ Hüseyin Güneş, "Ebu Hâşim", s. 274.

⁵⁵¹ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, s. 369.

⁵⁵² Bkz.: İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 149.

⁵⁵³ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 239.

⁵⁵⁴ W. Montgomery Watt, *Teşekkül Devri*, s. 67.

⁵⁵⁵ W. Montgomery Watt, *Teşekkül Devri*, s. 192.

⁵⁵⁶ W. Montgomery Watt, "Emevîler Devrinde Şiilik", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev.: İsa Doğan, X, 43.

BÖLÜM 3: ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN İCRAATLARIYLA BAŞLAYAN YENİ DÖNEM İLİŞKİLERİ

3.1. Hz. Ali ve Evlâdı Hakkında Düşünceleri ve Hz. Ali'ye Sövme Âdetini Kaldırması

Ömer b. Abdülazîz'in (ö.101/720) Ehl-i beyt ve Hz. Ali'ye bakış açısının şekillenmesinde etkili olduğunu düşündüğümüz bir beyânını Belâzurî şu şekilde aktarmaktadır: Ömer b. Abdülazîz şöyle demiştir: “Ali'ye buğz etmekten başka bir şey bilmediğim bir ortamda büyüdüm. Babam hutbe verirdi, konu Ali'ye geldiğinde ise sözü geveleyip dururdu. Babama şöyle dedim: Baba, sen hutbene devam ediyorsun (fakat) konu Ali'ye gelince, sende bir kusur görüyorum. Dedi ki: Sen bunu anladın mı? Cevap verdim: Evet. Şöyle dedi: Ey oğulcuğum! Etrafımızdakilere Ali'nin (hakiki) halini bildirsek, bilemiyorum, bizden ayrılırlar.”⁵⁵⁷

Diğer bir beyânı da İbnü'l-Esîr aracılığıyla bize ulaşmıştır. Ömer b. Abdülâziz Hz. Ali hakkındaki yanlış sözlerinden şu şekilde vazgeçmiştir: “Medîne'de ilim öğreniyordum. Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ud'a da ihtiyaç duyuyordum. (Ali'yi kötülediğime dair) bir şey ona ulaşmıştı. Bir gün yanına gittim, namaz kılıyordu. Namazı uzattı. Bitirmesini bekleyerek oturdum. Namazı bitirince bana baktı ve şöyle dedi: “Allah'ın onlardan razı olduktan sonra Bedir ve Rıdvan biatı ehline gazap ettiğini nereden öğrendin?” Dedim: “Böyle bir şey duymadım” Dedi: “(Öyleyse) senin hakkında Ali ile ilgili bana ulaşan şey nedir?” Dedim: “Allah'a ve sana mazeretim var; üzerinde olduğum şeyi terk ettim.”⁵⁵⁸

Yine Ömer b. Abdülazîz'e Hz. Ali, Hz. Osman, Cemel ve Sıffin hakkında görüşleri sorulduğunda şöyle cevap verdiği nakledilir: “Bu meseleler kandır ve Allah benim elimi bunlardan çekti. Ben de dilimi bu işe bulaştırmayı hoş görmüyorum.”⁵⁵⁹

Bilindiği üzere Emevîler, Muaviye'nin valileri aracılığıyla hakaret politikası kurmuş, Hz. Ali'ye sövme işini hutbelerden icra etmiş ve artık bu iş; kimi bölgelerde bir âdete bürünmüştü.⁵⁶⁰ Ömer b. Abdülazîz de hoş görmediği bu sövme ve lanetleme işine son

⁵⁵⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 195, İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 315.

⁵⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 315.

⁵⁵⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 176.

⁵⁶⁰ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Bahaüddin Varol, “Emevîlerin Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, İstem, Sayı: VIII, 83-107.

vermiştir.⁵⁶¹ Ebu Mihnef'ten nakille Belâzurî, Ümeyye oğullarının yöneticilerinin Hz. Ali'ye sövmeyi ve lanet etmeyi bir adet haline getirdiklerini fakat Ömer b. Abdülazîz'in bu adeti bıraktırdığını aktarır.⁵⁶² Benî Ümeyye'nin minberlerden Hz. Ali'ye sövdüğünü aktaran İbn Tiktaka, yukarıda beyân ettiğimiz Ömer b. Abdülazîz'in babasıyla olan diyalogunu naklettikten sonra onun Hz. Ali'ye sövme işini bıraktırdığını ve bunun yerine "Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye sizlere öğüt veriyor"⁵⁶³ ayetini koydurduğunu aktarmaktadır.⁵⁶⁴

Kûfe valisi Adî b. Artae'nin Hz. Ali'ye küfrettiği, Hasan Basri'nin (ö.110/728) yazdığı bir mektup aracılığıyla Ömer b. Abdülazîz'e bildirilir. Ömer b. Abdülazîz buna mukabil Adî'ye bir mektup yazmış ve şunları ifade etmiştir: "Bana, senin hakkında Ali'ye sövdüğün ve lanet ettiğinin haberi geldi. Ne kötü adamsın sen! Eğer bunu yapar ve yapmaya devam edersen, Allah seni çirkinleştirsin ve sana rahat yüzü göstermesin. Yemin ederim ki şayet bu fiile tekrar dönersen seni (çetin) bir cezayla cezalandıracağım, sonra seni azledeceğim."⁵⁶⁵ Ayrıca Ömer b. Abdülazîz'in valilerine emirnameler göndererek Hz. Ali'ye yönelik hakaret politikasını tamamen sonlandırdığı bilinmektedir.

3.2. Haşimoğulları'na Beytül-mâl'den Ödeneklerin Yeniden Tahsisi

Hz. Ali hakkındaki düşüncelerine ek olarak onun, Beni Hâşim hakkında da şöyle dediği aktarılır: "Haşimoğulları'ndan olan amca oğullarımızla bazen lehimize, bazen de aleyhimize risâletin güneşi doğana kadar ihtilâf edip durduk. (Risâlet güneşi ne zaman ki doğdu) tüm konuşanları lâl kıldı, susturdu."⁵⁶⁶

Ömer b. Abdülazîz, halifeliğinde Ebubekir b. Hazm'a (ö.120/738(?)) toplam 10.000 dinarlık bir paranın Haşimoğulları'na verilmesi emrini verdi. Bu paranın kadın, erkek, çocuk ve büyüklerin eşit tutularak dağıtılmasını söyledi. Paranın eşit şekilde dağıtılacağını duyan Zeyd b. Hasan, kendisinin çocuklarla eşit tutulduğuna kızdı ve

⁵⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 382, Ya'kubî, *Târih*, II, 231.

⁵⁶² Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 161.

⁵⁶³ En-Nahl/90.

⁵⁶⁴ İbn Tiktaka, *el-Fahr*, s. 129.

⁵⁶⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 159.

⁵⁶⁶ İbn Asâkir, *Târih*, XLV, 222.

içerisinde halifeye küfre varacak hakaretler etti. Ömer bu hakaretleri duyduysa da aldırış etmemiştir. Kendilerine verilen bu ihsandan ötürü son derece memnun olan Fatıma bt. Hüseyin ise, memnuniyetini dile getiren bir mektubu Ömer b. Abdülazîz'e göndermiş, halife de bu duruma çok sevinmiştir. Fâtıma, mektupta Ömer'e çokça dua ediyor ve onu hayırla anıyordu.⁵⁶⁷

Ömer b. Abdülazîz, Zi'l-Kurba için ayrılan maddi payı Abdülmuttaliboğulları arasında taksim etmiştir. Bundan Ehl-i beyt de faydalanmıştır.⁵⁶⁸ Sadece Abdülmuttaliboğulları'ndan olan kişilere bu payları aktarmıştır. Diğer yandan Ömer b. Abdülazîz, Ketibe'nin geliri olan malı, Beni Haşim'in erkeklerine ve kadınlarına dağıtmıştır. Muttalib oğullarına verilip verilmeyeceği yazıldığında, cevap olarak onların da Beni Hâşim'den olduğunu ve verilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶⁹

Benî Hâşim, Ömer b. Abdülazîz'in kendilerine yönelik akrabalık ve yakınlığa önem vererek işler yapmasından ötürü duydukları teşekkürü bildiren bir mektup yazdılar. Ömer b. Abdülazîz cevabî mektubunda kendi görüşünün hep bu meyânda olduğunu, hatta Velid ve Süleyman b. Abdülmelik ile bu mevzu üzerine görüşüğünü lâkin onların kabul etmediğini, artık kendisi yönetimi ele alınca bu şekilde karar kıldığını belirtmiştir.⁵⁷⁰

Onun dağıttığı ilk malın Ehl-i Beyt'e gönderdiği mal olduğu kabul edilmektedir. Bu mal, kadın, erkek, çocuk, her birine eşit miktarda dağıtılmıştır. Bir rivayette Ehl-i Beyt'e 3.000 dinar dağıtıldığı ifade edilmektedir. Ömer b. Abdülazîz'in Ehl-i Beyt'e olan tüm hakkını vermekte gayretli olduğu da aktarılmaktadır.⁵⁷¹ Ayrıca Ömer b. Abdülazîz, Beni Abdulmuttalip'ten olan herkese humustan hakkını verilmesi konusunda Ebubekir b. Hazm'ı uyarmıştır.⁵⁷² Mal ve paranın Emevîlerin hassas sinir uçlarından biri olduğu⁵⁷³ bir dönemde Ömer b. Abdülazîz'in bu doğrultuda kararlar alması; küçük görülemeyecek bir durumdur.

⁵⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 378-379.

⁵⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 379.

⁵⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 379-380.

⁵⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 380, İbn Abdürabbih, *el-İkd*, V, 182.

⁵⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 380.

⁵⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 380.

⁵⁷³ Yusuf el-Işş, "Emevi Yönetimine Genel Bir Bakış", Çev.: Ömer Aras, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/X, 179.

3.3. Fedek Arazisinin İadesi

Fey⁵⁷⁴ arazilerinden olan Fedek;⁵⁷⁵ Hz. Peygamberin vefatından sonra Beytü'l-Mâl'e devredilmiş ve Ehl-i beyt, Emevîler dönemine kadar buradan hissesini alabilmiştir. Mauviye'nin Mervan b. Hakem'e ikta olarak verdiği Fedek arazisi,⁵⁷⁶ zamanla Mervan'ın mülkü gibi kullanılmıştır. Ondan oğulları Abdülazîz (ö.86/705) ve Abdülmelik'e, akabinde Süleyman ve Velid'in Ömer b. Abdülazîz'e vermesiyle de arazi, Ömer b. Abdülazîz'e geçmiştir. Ömer b. Abdülazîz, hilâfet görevini üstlenince Mervan oğullarını toplamış ve onlara Fedek arazisinden gelen gelir hususunda Hz. Peygamber'in, Hz. Ebubekir'in ve Hz. Ömer'in Allah'ın rızası doğrultusunda hareket ettiğini fakat bunun dedesi Mervan b. Hakem'den sonra değiştirildiğini, mülkünün ve ödeneklerin hakkı olmayan kişilere; yani Ümeyye ailesinden ileri gelenlere devredildiğini, kendisinin bu uygulamayı yanlış bulduğunu ve aslına muvafık olacak surette değiştirdiğini beyân etmiştir.⁵⁷⁷ Meclisine topladığı yakınlarını Fedek arazisini asıl hüviyetine döndürdüğüne dair şahit tutmuştur.⁵⁷⁸

Fedek arazisi konusunda Ebubekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a mektup yazarak Fedek arazisinin işlevini aslına döndürmek istediğini, bunu derhal uygulamasını gerektiği talimatını vermiştir.⁵⁷⁹ Yakubi'nin beyanına göre Ömer b. Abdülazîz, Fedek arazisinin tasarrufunu Fâtıma evlâdına vermiştir.⁵⁸⁰ Wellhausen da Belâzürî'den nakille bu yoruma katılarak Fedek arazisinin mülkünün halifelerden alınarak Hz. Peygamber'in mülkü olma saikiyle Ali oğullarına verildiğini kaydeder.⁵⁸¹

⁵⁷⁴ İslâm devletinin, gayri Müslimlerin yaşadığı bir bölgeye harp, hile, baskın veya öldürme olmaksızın hükmünü geçirerek, onlardan aldığı ganimet, cizye, haraç veya mallara verilen genel isimdir. Fey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Demirci, "İlk Devir İslâm Tarihinde "Fey" Kavramının Gelişimi Bağlamında İktisâdî Kaynakların Paylaşımı Tartışmaları", İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı: XVI/IV, İstanbul 2003, s. 596-606, Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim'de Fey Gelirleri ve Dağılımı", UÜİFD, Sayı: X/II, Bursa 2001, s. 67-86, Mustafa Fayda, "Fey", *DİA*, XII, 511-513.

⁵⁷⁵ Üzerinde oldukça fazla rivayetin olduğu ve birçok tartışmanın yapıldığı Fedek arazi hakkında geniş bilgi için bkz: İsmail Altun, "Hz. Ebubekir ve Hz. Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şîî Yaklaşımların Analizi", İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı: XXVII, 1-27.

⁵⁷⁶ Mevlüt Koyuncu, *İkinci Hazreti Ömer (Ömer bin Abdülazîz)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 48.

⁵⁷⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XLV, 178-179, İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 18.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 329.

⁵⁷⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 377-378.

⁵⁸⁰ Ya'kubî, *Târîh*, II, 232.

⁵⁸¹ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 140.

3.4. Hz. Ali Evlâdından İleri Gelen İsimler İle İlişkiler

3.4.1. Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin

Yukarıda aktardığımız üzere Medîne valisiyken Zeynelâbidîn'e rahatsızlık veren Hişam b. İsmail'in yerine vali olarak Ömer b. Abdülazîz tayin edilmiş ve azledilen vali Hişam'ı halkın önünde bekletmek suretiyle verilen cezayı uygulayan zât ise Ömer b. Abdülazîz olmuştur.⁵⁸² Ayrıca Ömer b. Abdülazîz, Ali b. Hüseyin'in vefatı hususunda şunları ifade etmiştir: “Dünya'nın kandili (siracu'd-dünya), İslâm'ın güzelliği (cemâlu'l-islam) ve âbidlerin süsü (zeyne'l-âbidîn) gitti.”⁵⁸³

Diğer yandan Şii orijinli eserlerin aktardığı bir rivayeti burada nakletmek ve tahlil etmek gerekecektir. Abdullah b. Ata et-Temimî'nin nakline göre kendisi Ali b. Hüseyin ile mescitte bulunduğu sırada önlerinden genç bir delikanlı olan Ömer b. Abdülazîz ayak giyeceğinde gümüşten bir takı olduğu halde, metnin aktarımına göre lâubali⁵⁸⁴ bir şekilde geçtiği, bunun üzerine ona bakan Zeynelâbidîn'in ise “Ey Abdullah b. Ata, şu şımarığı görüyor musun? O, insanlara zulümle hükmedene kadar ölmeyecek.” dediği nakledilir. Rivayetin devamında Abdullah b. Ata'nın Ömer b. Abdülazîz için fasık demesi üzerine Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'in: “Evet. Ölene kadar kolaylık üzere olacaklar. O öldüğünde sema ehli ona lanet eder; yeryüzündekiler ise affı için istiğfar ederler.”⁵⁸⁵ cümlelerini eklediği belirtilmiştir. Zeynelâbidîn'in ifrata kaçmayan ve çevresindekileri de ifrattan çeken bir yapısının oluşu, bizde aktarmış olduğumuz ilgili rivayetleri ihtiyâtla karşılamak gerektiği kanısını oluşturmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz üzere Emevî halifelerinin arkasında namaz kılmayı dinen caiz görmesi ve bunu engellememesi,⁵⁸⁶ onun o dönemde genç bir delikanlı olan Ömer b. Abdülazîz'e yönelik mezkûr cümleleri kurması noktasında kanaatimizce bir engel teşkil etmektedir.

3.4.2. Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali

Ya'kubî'de geçen bir rivayet; Ömer b. Abdülazîz'in Şia'nın beşinci imamı olarak kabul edilen Muhammed el-Bâkır (ö.114/733(?)) ile arasındaki ilişkinin seyrine tesir etmesi açısından mühimdir. Buna göre Ömer b. Abdülazîz, Ebu Cafer Muhammed'i sınamak

⁵⁸² Taberî, *Târîh*, VI, 428.

⁵⁸³ Ya'kubî, *Târîh*, II, 231.

⁵⁸⁴ İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, IV, 155.

⁵⁸⁵ İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, IV, 155.

⁵⁸⁶ Zehebî, *A'lâm*, IV, 397.

amacıyla bir mektup kaleme almış, o da ona karşılık cevap olarak sert üslup içeren bir mektup yazmıştır. Daha yumuşak bir cevap bekleyen Ömer b. Abdülazîz, Ebu Ca'fer Muhammed'in Süleyman b. Abdülmelik'e önceden gönderdiği mektupların incelemiş; aradaki üslup farkını bulmuştur. Bu mektupları görünce içeriğinde Süleyman'ı övücü ifadelerin olduğunu fark etmiş, bunun üzerine halifenin memuru, onun adalet ve ihsanına rağmen Ömer b. Abdülazîz'e neden sert bir üslupla karşılık verdiğini anlamak için Ebu Ca'fer'i çağırmıştır. Ebu Ca'fer Muhammed ise şu şekilde bir cevap vermiştir: "Süleyman sert bir kişiliğe sahipti, o yüzden ona sert olan kişilere nasıl yazılması gerekirse o şekilde yazdım. Fakat sahibinin (Ömer b. Abdülazîz) durumu belli. Ona da gerektiği şekilde yazdım." Ömer bu cevabı duyunca şöyle karşılık vermiştir: "Şüphesiz ki bu Ehl-i beyt, Allah'ın faziletinden mahrum kalmaz."⁵⁸⁷

Yahya b. Şibl, Ali b. Abdullah b. Abbas ve Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali ile birlikte otururken, yanlarına bir adamın geldiğini, Ömer b. Abdülazîz'i ayıpladığını, onların da bu adamı böyle konuşmaktan men ederek Muaviye'den beri kendilerine humustan pay verilmediği halde Ömer b. Abdülazîz'in bunu verdiğini söylediklerini aktarmaktadır.⁵⁸⁸

Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali'ye Mehdî'nin kendi içlerinde olduğuna dair insanların bir iddiasının olduğunu, bu hususta ne düşündüğü sorulunca o, Mehdî'nin Abdüşems oğullarından olacağını, onun da kendisine göre Ömer b. Abdülazîz olduğu cevabını vermiştir.⁵⁸⁹ Bu rivayet şekli itibariyle Hâşim oğullarına karşı siyâsî ve dinî alanda mücadele veren Abdüşems oğullarının, yani Emevîlerin, aralarındaki rekabeti kendi adlarına güçlendirmek için ortaya attığı bir iddia olarak gözükebilir. Bu anlayış haklı bir kanı olarak değerlendirilebilir. Fakat Said b. Müseyyeb (ö.94/713), Tâvûs (ö.106/725) ve Vehb b. Münebbih (ö.114/732) gibi tabiinin ileri gelen âlimlerinin kanaatlerinin bu yönde olduğuna dair rivayetlerin varlığı;⁵⁹⁰ Ömer b. Abdülazîz'in toplumdaki pozitif imajının, onu Mehdî olarak görmeye yetecek bir düzeyde olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Ömer b. Abdülazîz hilâfete geldiğinde fakihleri çağırarak kendileriyle toplantı düzenlemek istemiştir. Bu toplantıya çağırılanlar arasında aynı zamanda iyi bir fakih

⁵⁸⁷ Ya'kubî, *Târih*, II, 231.

⁵⁸⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 379.

⁵⁸⁹ İbn Asâkir, *Târih*, XLV, 188.

⁵⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Asâkir, *Târih*, XLV, 189, İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 18.

olan Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali de çağırılmıştır. Ebu Ca'fer bu davete iştirak etmiş, Ömer b. Abdülazîz ile görüşmesinde de şu anekdot etkili olmuştur: Meclise giren Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali'yi Ömer b. Abdülazîz'in hacîbi "Ebu Ca'fer nerede?" diyerek çağırması, üç kere seslenmiş lâkin bir cevap alamadığı için hacîb, Ömer b. Abdülazîz'e onun gelmediğini rapor etmiştir. Ömer b. Abdülazîz ise, onun geldiğini haber aldığını, onu çağırırken "Ebu Ca'fer" olarak değil; "Muhammed b. Ali nerede?" diyerek çağırmasını emretmiş; hacîb böyle yapınca Muhammed b. Ali de Ömer b. Abdülazîz'in yanına gelerek onunla görüşebilmiştir.⁵⁹¹

Bu görüşmede Ömer b. Abdülazîz ile Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali arasında şöyle bir diyalog geçmiştir:

Ebu Ca'fer: "(Sana) veda etmek istiyorum Mü'minlerin emîri."

Ömer b. Abdülazîz: "Bana öğüt ver ey Ebu Ca'fer."

Ebu Ca'fer: "Sana Allah'tan korkmanı, büyüğünü baban, küçüğünü çocuğun, yetişkinleri de kardeşin olarak görmeni öğütlerim."

Ömer b. Abdülazîz: "Allah sana rahmet etsin. Eğer (ki öğüt olarak) almazsak; Allah'ın bizi helâk edeceği şeyleri bir araya getirdin. Hayır üzerine istikamet sahibi olalım İnşallah."

Ebu Ca'fer, Ömer b. Abdülazîz'in yanından ayrılınca; Ömer yolculukta onunla tekrar görüşmek istemiş, bir araya gelince birbirlerine sarılmışlar, Ömer ağlamış ve bu görüşmeden sonra bir daha görüşmemişlerdir.⁵⁹² Ebu Ca'fer'in kendisine Emevîler'in arkasında namaz kılma ile ilgili görüşleri sorulduğunda "Arkalarında kıl, biz de kılıyoruz." dediği; bu cevabın bir takiyye unsuru taşıyıp taşımadığı eklendiğinde ise "O minberden inene kadar Hüseyin ona sövüyorsa; Hasan ve Hüseyin Mervan'ın arkasında namaz kılıyorlar ve saf tutuyorlardı. Bu takiyye midir?" dediği bilinmektedir.⁵⁹³

⁵⁹¹ İbn Asâkir, *Târîh*, LIV, 270.

⁵⁹² İbn Asâkir, *Târîh*, LIV, 270.

⁵⁹³ İbn Asâkir, *Târîh*, LIV, 290.

Ebu Ca'fer Muhammed el-Bâkır'ın ayrıca Ömer b. Abdülazîz hakkında şöyle dediği nakledilir: “Her kavmin necibi vardır; Benî Ümeyye'nin necibi de Ömer b. Abdülazîz'dir. O, kıyamet günü tek bir ümmet olarak diriltilir.”⁵⁹⁴

3.4.3. Zeyd b. Hasan

Ömer b. Abdülazîz'in hilâfete gelmeden evvel siyâsete etki edecek icraatleri vakidir. Bu icraatler; özellikle Süleyman b. Abdülmelik devrinde ağırlık kazanmış ve artık kendisi halifeyi yönlendirici bir müsteşâr konumunu taşımıştır. Mezkûr icraatlerden biri de Hz. Ali evlâdından olan Zeyd b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib ile ilgilidir. İbn Abdilhakem'de geçen bir rivayet, iki taraf arasındaki siyâsî ilişkilerin boyutunu göstermesi ve Ömer b. Abdülazîz'in fonksiyonel siyâsetini ortaya çıkarması açısından mühim bir yer teşkil etmektedir. Rivayete göre Velid b. Abdülmelik, Zeyd b. Hasan b. Ali'ye bir mektup göndermiş; mektupta kendisinden sonra Abdülazîz b. Velid'e biat etmesini ve Süleyman b. Abdülmelik'e olan biatını da bozmasını istemiştir. Zeyd, Velid'den korktuğu için onun isteğine muvafık bir cevap vermiş; Süleyman b. Abdülmelik hilâfete gelince ilgili yazışmaları görmüş ve konuyla ilgili soruşturma başlatmıştır.⁵⁹⁵

Süleyman, Medîne valisi Ebubekir b. Hazm'a, Zeyd'e Velid'le aralarında bu şekilde bir yazışmanın vuku bulup bulmadığını sormasını, durumu soruşturmasını emretmiştir. Zeyd b. Hasan, kendisine mektubun gerçekliği sorulduğunda, bu cevabı vermeseydi canından emin olamayacağı için Velid'e olumlu cevap verdiğini, zaruret halinde verilmiş bir cevap olduğunu belirtmiştir. Ebubekir b. Hazm vasıtasıyla Zeyd'in cevabı Süleyman'a aktarılınca Süleyman ona yüz kırbaç vurulmasını ve zırh giydirilip yalın ayak yürütülerek cezalandırılmasını emretmiştir.⁵⁹⁶ O sırada Süleyman'ın danışmanlık görevini üstlenen Ömer b. Abdülazîz, bu emrin verildiği elçiye Süleyman b. Abdülmelik'le konuşmadan çıkıp emri ulaştırmamasını, bu işi daha güzel bir şekilde neticelendirebilme ihtimalinin bulunabileceğini ve halifenin belki verdiği emirden vazgeçebileceğini beyân ederek elçiyi hapsedmiş; bir süre sonra Süleyman b.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 328.

⁵⁹⁵ İbn Abdülhakem, *Sîretü Umer b. Abdülâziz Alâ ma Verahu İmam Malik b. Enes ve Ashabuh*, Tahkik: Ahmed Ubeyd, Tarihsiz, s. 101.

⁵⁹⁶ İbn Abdülhakem, *Sîretü Umer*, 101.

Abdûlmelik rahatsızlanmış, ardından vefat etmiş; Ömer b. Abdûlazîz de verilen mektubu yakmıştır.⁵⁹⁷ Bu şekilde muhtemel bir kargaşanın önüne geçmeyi başarmıştır.

3.4.4. Abdullah b. Hasan

Abdullah b. Hasan (ö.145/762); henüz gençken maddî ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Süleyman b. Abdûlmelik'in yanına uğrar ve ondan destek görürdü. Süleyman b. Abdûlmelik'in danışmanı olarak görevini icra eden Ömer b. Abdûlazîz de onun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geldiğini, kendi kapısında beklediğini ve bu durumun tekrarlandığını görünce; onu kapısında bekletmeyi kendisi için hoş görmediğini, uygun gördüğü bir vakitte gelebileceğini, Abdullah b. Hasan'a beyân etmiştir.⁵⁹⁸ Bu hususta aşağıda benzer bir rivayetin bulunması, Ömer b. Abdûlazîz'in Ehl-i beyt'i devlet kapısında bekletmekten çekindiğine ve diğer halifelerden de bu yönüyle ayrıldığına işaret etmektedir.

3.4.5. Fâtıma bt. Ali

Fâtıma bt. Ali, Ömer b. Abdûlazîz Medine valisiyken de onunla iyi ilişkiler kurmuş; olumlu kanaatler geliştirmiştir. Fâtıma bt. Ali, Ömer b. Abdûlazîz Medine valisi iken onun huzuruna çıktığını, bu esnada Ömer'in yanında bulunan tüm hizmetçileri dışarıya çıkarttığını ve kendisine: “Ey Ali'nin kızı! Allah'a yemin ederim ki yeryüzünde sizin ehl-i beytiniz kadar bana sevimli gelen başka bir ev halkı yoktur. Siz bana kendi evimdekilerden daha sevimlisiniz.” dediğini ifade etmiştir.⁵⁹⁹

Ayrıca Fâtıma, Ömer'e duyduğu saygıyı şu şekilde belirtmiştir: “Eğer bize kalsaydı; ondan sonra kimseyle mücadeleye girişmezdik.”⁶⁰⁰ Diğer yandan Ömer, kapısında bekleyen Hz. Hüseyin oğullarından birine kapısında beklemesinin doğru olmadığını, Resulullah'ın ehl-i beytinden bir kimsenin onun kapısında beklemesi ve girmesi için izin istemesi hususunda, kendisinin hicâb ettiğini belirtmiştir.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ İbn Abdülhakem, *Sîretü Umer*, 102.

⁵⁹⁸ İbn Asâkir, *Târih*, XXVII, 366.

⁵⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 327.

⁶⁰⁰ İbn Asâkir, *Târih*, XLV, 196.

⁶⁰¹ İbn Asâkir, *Târih*, XLV, 222.

BÖLÜM 4: SİYÂSETİ YÖNLENDİREN AİLELERİN EVLİLİKLERİ: ÜMEYYE OĞULLARI VE HZ. ALİ EVLÂDİ

4.1. Hüseyin b. Ali

İncelediğimiz sürecin içerisinde yer almasa da önemli bir şahsiyet olması nedeniyle Hz. Hüseyin'in yapmış olduğu evliliği burada aktarmayı uygun gördük. Hz. Hüseyin de Ümeyyeoğullarından evlilik yapmıştır. Zübeyrî, onun Leyla bt. Ebi Murre ile evlendiğini ve kendisinden Ali el-Ekber isminde oğlu olduğunu aktarmaktadır. Ali el-Ekber, Kerbelâ vakasında şehit düşmüştür. Leyla'nın babası Ebu Murre b. Urve b. Mesud, annesi Lübabe bt. Ebi'l-As b. Ümeyye'dir. Yani Leyla, anne yolu ile Ümeyyeoğullarından sayılmaktadır.⁶⁰²

4.1.1. Remle bt. Ali

Remle bt. Ali b. Ebî Tâlib, öncesinde Ebu'l Hayyâc künyesinde olan Abdullah b. Ebî Süfyân b. Hâris b. Abdulmuttâlib ile evliydi. Abdullah vefat edince Muaviye b. Mervan b. El-Hakem ile evlenmiştir.⁶⁰³

İbn Hazm, bu bilgilere ek olarak Abdülmelik'in öz kardeşi olan ve kendisinde ahmaklık eseri olduğunu beyan ettiği Muaviye'nin Remle bt. Ali b. Ebî Tâlib ile evlendiğini aktarmaktadır.⁶⁰⁴

4.1.2. Fâtıma bt. Hüseyin

Fâtıma bt. Hüseyin b. Ali'nin (ö.110/728) annesi Ümmü İshak bt. Talha b. Ubeydullah, babası Hz. Hüseyin'dir.⁶⁰⁵ Fatıma bt. Hüseyin, önce amca oğlu Hasan b. Hasan ile evlenmiş, o vefat edince Ümeyyeoğullarından olan ve yakışıklılığı nedeniyle “mutraf” olarak lakab alan⁶⁰⁶ Abdullah b. Amr b. Osman b. Affan ile evlenmiştir.⁶⁰⁷ Fâtıma bt. Hüseyin, Abdullah ile evlenmeyi evvelinde kabul etmemiş, bunun üzerine Abdullah, Fatıma'nın annesi Ümmü İshak'ın eşi olan İbn Atık ile görüşmüştür. İbn Atık, eşi Ümmü İshak'a durumu aktarınca, o da kızı Fatıma'ya Abdullah ile evlenmesi hususunda baskı yapmış, eğer bu evliliği kabul etmezse güneşin altında bekleyip

⁶⁰² Zübeyrî, *Neseb*, s. 126.

⁶⁰³ Zübeyrî, *Neseb*, s. 45.

⁶⁰⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 87.

⁶⁰⁵ Asri Çubukçu, “Fâtıma bint Hüseyin”, *DİA*, XII, 226.

⁶⁰⁶ Asri Çubukçu, “Fâtıma bint Hüseyin”, *DİA*, XII, 227.

⁶⁰⁷ Zübeyrî, *Neseb*, s. 51, İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 213, İbn Tıktaka, *Ensâb*, s. 65, Sibt İbnu'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 278.

duracağı üzerine yemin etmiştir. Annesinin güneşin altında iki saat boyunca beklediğini gören Fatıma, onun ısrarı üzerine bu evliliği kabul etmiştir.⁶⁰⁸

Bu evlilik hakkında nakledilen diğer bir rivayet ise Hasan b. Hasan'ın vefat etmeye yakın hanımı Fâtıma'ya, onun istenilen bir kadın olduğunu, kendisinin vefatından sonra Abdullah b. Amr b. Osman'ın giyinip kuşanmış bir şekilde at üzerinde olduğu bir halde gelerek evlenme isteğini izhar edebileceğini, bu hususta kendisini muhayyer bıraktığını beyân etmiştir. Abdullah b. Amr, Hasan'ın tavsif ettiği şekilde gelmiş ve düşüncesini beyân etmiştir.⁶⁰⁹ Abdullah da Fâtıma ile evli iken vefat etmiştir. Abdullah'tan Kâsım, Muhammed ve Rukiyye isminde çocukları olmuştur. Ömer b. Abdülazîz'e Fatıma bt. Hüseyin hakkında "Kötü şeyler hakkında bir şey bilmez" denildiğinde onun bunu: "Kötü şeyi (şer) bilmemesi, onu şerden uzak tutar" diyerek cevaplandığı nakledilir.⁶¹⁰ Çalıştığımız dönemin tarihî olarak sınırlarına girmeyen fakat ilişkilere mühim bir örnek olması nedeniyle burada bir hadiseyi aktarmak yerinde olacaktır:

II. Yezid tarafından Medine'ye vali tayin edilen Abdurrahman b. Dahhak b. Kays el-Fihri, Fâtıma'ya evlilik teklif etmiş, Fatıma da böyle bir düşüncesi olmadığını, çocukları ile ilgilendiği cevabını vermiştir. Abdurrahman, bu evliliği kabul etmez ise Fatıma'nın büyük oğlu Abdullah b. Hasan'a içki içtiğini öne sürerek celde vuracağı şeklinde tehdit etmiş olması nedeniyle Fâtıma, bu durumu İbn Hürmüz vasıtasıyla Yezîd b. Abdülmelik'e şikâyet etmiş ve ona tehdit edildiğini beyan eden bir de mektup yazmıştır. Durumu haber alan Yezîd, o esnada Taif'te olan Abdülvahid b. Abdullah en-Nasrî'ye şu şekilde bir mektup yazmıştır: "Seni Medine'ye vali olarak görevlendirdim. İbn Dahhak'a 40.000 dinar ceza kes ve ona öyle işkence et ki şu yatağımda sesini duyayım" İbn Dahhak'a haber ulaşınca Şam'a Mesleme b. Abdülmelik'in yanına kaçmış ve Yezid'ten kendisini korumasını istemiştir. Mesleme bunu kabul etmedi ve onu Abdülvahid b. Abdullah en-Nasrî'ye gönderdi. Yeni vali olan Abdülvahid ona 40.000 dinar para cezası keserek yünden bir cübbe içinde insanların içinde dolaştırmıştır.⁶¹¹

⁶⁰⁸ İbn Tıktaka, *Ensâb*, s. 65.

⁶⁰⁹ İbn Asâkir, *Tarih*, LXX, 17.

⁶¹⁰ İbn Abdirabbih, *el-İkd*, II, 328.

⁶¹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 439-440, Taberî, *Târih*, VII, 12-13, Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 280.

4.1.3. Sükeyne bt. Hüseyin

Sükeyne bt. Hüseyin'in (ö.117/735) annesi Rebab bt. İmrüülkays b. Adî, babası Hz. Hüseyin'dir.⁶¹² Sükeyne önce Musab b. Zübeyr,⁶¹³ sonra Abdullah b. Osman ile evlenmiş; ardından Ümeyyeoğulları'ndan olan Zeyd b. Amr b. Osman b. Affan ile nikahlanmıştır. Sükeyne'nin Musab b. Zübeyr öldürüldükten sonra Kûfe'ye geldiğinde Kûfe ehline: "Size esenlikler olmasın Ey Kûfe ehli! Beni küçükken yetim, büyüdüğümde ise dul bıraktınız." dediği rivayet edilir.⁶¹⁴ Bu sitem; Kerbelâ vakasını da yaşayan biri olan Sükeyne bt. Hüseyin'in vaka hakkında Kûfelileri sorumlu tuttuğunu göstermektedir. Küçüklüğünde Kerbelâ'yı görmüş; babası Hz. Hüseyin'in şehid edilmesi üzerine yetim kalmış, evliliğinde Mus'ab b. Zübeyr'in Emevî ordusu tarafından mağlup edilmesi neticesinde de dul kalmıştır. Kûfe ehline olan sitemini de bu şekilde dile getirmiştir.

Zeyd b. Amr b. Osman ile evliliğinde karşımıza çıkan önemli bir detay Sükeyne'nin Zeyd'e sunduğu evlilik şartlarıdır. Sükeyne Zeyd'e, üzerine evlenmemesi, cariye edinmemesi, hanımlarıyla ve cariyeleriyle buluşmaması hususunda kefareti olmayacak bir surette yemin ettirmiş ve Zeyd de mezkûr şartları kabul etmiştir.⁶¹⁵ Sükeyne, şartları kabul eden eşini ettiği yeminine sâdik olup olmadığı hususunda takip etmesi için birini görevlendirmiş, daha sonra sunduğu şartların uygulanamayacağını kavramış ve bu şartlardan vazgeçmiştir.⁶¹⁶

Yine Sükeyne'nin Ümeyyeoğulları'ndan olan el-Esbağ b. Abdülazîz b. Mervan ile evlilikleri de bilinmektedir.⁶¹⁷ Sükeyne'nin evlilik yaptığı Esbağ b. Abdülazîz b. Mervan, Ömer b. Abdülazîz'in kardeşidir.⁶¹⁸ Bu nikâhın tamamlanmadığı aktarılmaktadır. İbn Hazm, böyle bir evliliğin varlığına işaret etmekle birlikte tafsilât aktarmamıştır.⁶¹⁹

İbn Kuteybe'nin nakline göre Sükeyne bt. Hüseyin, önce Musab b. Zübeyr ile evlenmiş, o vefat edince Abdullah b. Osman b. Abdullah ile evlenmiş, ondan çocukları olmuştur.

⁶¹² Hilal Görgün, "Sükeyne bint Hüseyin", *DİA*, XXXVIII, 45.

⁶¹³ İbn Abdürrabbih, *el-İkd*, V, 155.

⁶¹⁴ El-Ömerî, *el-Mecd*, s. 282, İbn Abdürrabbih, *el-İkd*, VII, 277.

⁶¹⁵ Rıza Savaş, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*, Siyer Yayınları, İstanbul 2017, s. 387.

⁶¹⁶ Rıza Savaş, *Kadın*, s. 387.

⁶¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 440-441.

⁶¹⁸ Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 278.

⁶¹⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 105.

Sonrasında Esbağ b. Abdülazîz b. Mervan ile evlenmiş, evlilik gerçekleşmeden Esbağ, ondan ayrılmıştır. Abdülmelik b. Mervan, Esbağ'ı bu evlilikten men ettiği için ayrılmak durumunda kalmışlardır.⁶²⁰ Bundan sonra Zeyd b. Ömer b. Osman b. Affan ile evlenmiş fakat Süleyman b. Abdülmelik Zeyd'e onu boşamasını söyleyince Zeyd de denileni yapmıştır. Hişam b. Abdülmelik zamanında Medine'de vefat etmiştir.⁶²¹ Farklı bir kayda göre İbn Kuteybe, Sükeyne'nin önce Amr b. Hakim b. Hizan ile evli olduğunu, sonrasında Amr b. Osman b. Affan, daha sonra da Musab b. Zübeyr ile evlendiğini nakletmektedir.⁶²²

İbn Kelbi'nin (ö.204/819(?)) rivayetine göre Sükeyne'nin ilk evliliği Ömer b. Abdülazîz'in kardeşi Esbağ b. Abdülazîz'le olmuştur.⁶²³ Lâkin Sükeyne'nin Esbağ'la evliliği gerçekleşmeden ayrıldığı beyan edilmektedir.⁶²⁴ İbn Hazm da, Zeyd b. Amr b. Osman'ın Sükeyne ile olan evliliğini doğrulamaktadır.⁶²⁵ Buna ek olarak Abdullah b. Osman ile evlendiğini ve ondan Osman isminde çocuğunun olduğunu aktarmaktadır.⁶²⁶

Ayrıca Abdülmelik b. Mervan'ın Sükeyne bt. Hüseyin'e evlilik teklifinde bulunduğu fakat Sükeyne'nin bunu reddettiği bilgisi, Belâzürî'nin aktardığı haberler arasında yer almaktadır.⁶²⁷ Bu haberi İbn Habîb de doğrulamaktadır.⁶²⁸ Mezkûr haber Sıbt İbnü'l-Cevzi tarafından da aktarılmıştır. Buna göre Abdülmelik onu kendisi ile nişanlamış fakat Sükeyne çok sert bir tepki vererek bu evliliğin asla olmayacağı cevabını vermiştir.⁶²⁹

Sükeyne, Zeyd'den sonra İbrahim b. Abdurrahman b. Avf ile evlenmiş fakat Abdülmelik b. Mervan ikisini ayırmıştır.⁶³⁰ Esbağ ile evliliğinden sonra Mısır'a gitmiş, orada Hişam b. Abdülmelik devrinde⁶³¹ vefat etmiştir. Abdülmelik b. Mervan ve Süleyman b. Abdülmelik'in Sükeyne'nin evlilikleri üzerinde otorite kurarak müdahale ettikleri anlaşılmaktadır. Bu, onların güç ve iktidarını her alana uygulayabilecek bir

⁶²⁰ Belâzürî, *Ensâb*, II, 416.

⁶²¹ İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 214.

⁶²² İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 214.

⁶²³ İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 214.

⁶²⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 438.

⁶²⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 86.

⁶²⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 121.

⁶²⁷ Belâzürî, *Ensâb*, II, 416.

⁶²⁸ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 438.

⁶²⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 278.

⁶³⁰ Zübeyri, *Neseb*, s. 59.

⁶³¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, s. 278.

pozisyona geldiklerini, bunun Hz. Ali evlâdı üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir. Şer'î olarak bir mani olmamasına rağmen halifeler evlenmek isteyenleri ayıracak veya evliliğine engel olabilecek yetki taşıdıklarını düşünmüşler; bu otoritelerini kullanmakta da bir beis görmemişlerdir. Diğer yandan Abdülmelik'in Sükeyne'yi -ona sormaya gerek duymadan- nişanlamış olması; rekabet halinde olan eski iki aile etrafında yorumlanacak olursa, o bu tavrıyla; Hz. Ali evlâdına güç ve iktidarını göstermek istemiş olabilir. Bunlara ek olarak diğerleri ile olan evliliğini engellediği Sükeyne bint Hüseyin; onun soyluluk cihetiyle ancak kendisine denk gördüğü, bu nedenle yalnız kendisinin onunla evlenebileceğini düşündüğü şeklinde de yorumlanabilir.

4.1.4. Zeyneb bt. Hasan

Annesi Fâtıma bt. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, babası Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'tir.⁶³² Zübeyrî, Zeyneb'in halife olan Velid b. Abdülmelik ile evli olduğunu kaydeder.⁶³³ İbn Hazm da böyle bir evliliğin olduğunu aktarmaktadır.⁶³⁴ İbn Hazm, Zeyneb bt. Hasan'ın, Muaviye b. Mervan b. Hakem'in oğlu olan Velîd b. Muaviye'nin annesi olduğunu nakletmektedir.⁶³⁵ Bu nedenle Muaviye b. Mervan'ın da Zeyneb bt. Hasan ile evlendiği çıkarımı yapılabilir. Bu evlilikten Velîd isminde bir oğlu olmuştur. Velid, Dımaşk'ta vali olarak görev yapmıştır.⁶³⁶

İbn Sa'd, Zeyneb bt. Hasan'ın Velîd b. Abdülmelik ile evli olduğunu, ancak Velîd'in onu bir süre sonra boşadığını kaydetmektedir.⁶³⁷

4.1.5. Nefise bt. Zeyd

Nefise bt. Zeyd b. Hasan'ın annesi, Lübâbe bt. Abdullah b. Abbas b. Abdülmüttâlib, babası Zeyd b. Hasan'dır.⁶³⁸ İbn İnebe, Zeyd'in sadece bir kızı olduğunu, onu da Velîd b. Abdülmelik ile evlendirdiğini aktarmaktadır. Nefise, Mısır'da vefat etmiş, orada sürekli ziyaret edilen bir kabir inşa edilmiştir. Mısır ehlinin kendisini "Sitte Nefise" olarak andığını eklemektedir. Onun Abdülmelik b. Mervan ile evli olduğu, öldüğünde

⁶³² İbn Asâkir, *Târih*, LXIX, 168.

⁶³³ Zübeyri, *Neseb*, s. 52.

⁶³⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 42.

⁶³⁵ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 108.

⁶³⁶ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 108.

⁶³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 314.

⁶³⁸ Belâzürî, *Ensâb*, VIII, 65.

ondan hamile olduğu da aktarılmaktadır.⁶³⁹ Belâzürî, Nefise'nin Velîd'den çocuğunun olmasını çok istediğini, Velîd'den hamile olduğunu, çocuğun karnında hareket etmeye başlayınca Velîd'in çocuğu öldürmeyi düşündüğünü fakat bunu yapmadan Nefise'nin vefat ettiğini kaydeder. Belâzürî ayrıca, Nefise'nin ismini, Nefise bt. Zeyd b. Hüseyin b. Ebî Tâlib olarak belirtmektedir. Yani Belâzürî, kendisinin Hz. Hüseyin'in torunu olduğunu kabul etmektedir.⁶⁴⁰ Zübeyrî, Nefise'nin Velîd b. Abdülmelik ile olan evliliğini doğrular ve Velîd'in ondan ayrıldığını ifade eder.⁶⁴¹

4.1.6. Fâtıma bt. Muhammed

Zübeyrî, Fatıma bt. Muhammed'in, Abdülmelik b. Mervan'ın oğlu Ebubekir ile evlendiğini kaydetmektedir.⁶⁴²

4.1.7. Ümmü Kâsım bt. (Hasan) b. Hasan

Zübeyrî, Ümmü Kasım'ın Mervan b. Ebân b. Osman ile evli olduğunu ve ondan Muhammed isminde bir çocuğunun olduğunu zikreder.⁶⁴³ İbn Hazm ve İbn Habîb, ismini Ümmü Kâsım bt. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib olarak kaydeder.⁶⁴⁴

4.1.8. Ümmü Gülsüm bt. Hüseyin

Ümmü Gülsüm, Ümeyyeoğullarından İsmail b. Abdülmelik b. Hâris b. Hakem ile evlenmiş, Mesleme, İshak, Mervan, Muhammed ve Hüseyin isminde çocukları olmuştur.⁶⁴⁵

4.1.9. Nefise bt. Ubeydullah

Zübeyrî ve İbn Hazm, Nefise ve Abdullah b. Hâlid b. Yezîd b. Muaviye'nin evli olduğunu, Nefise'nin Abdullah'tan Ali ve Abbas isminde çocuklarının olduğunu beyan ederler.⁶⁴⁶

⁶³⁹ İbn İnebe, *Umde*, s. 51.

⁶⁴⁰ Belâzürî, *Ensâb*, VIII, 65.

⁶⁴¹ Zübeyrî, *Neseb*, s. 32.

⁶⁴² Zübeyrî, *Neseb*, s. 53.

⁶⁴³ Zübeyrî, *Neseb*, s. 53.

⁶⁴⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 85, İbn Habîb, *Muhabber*, s. 438.

⁶⁴⁵ Zübeyrî, *Neseb*, s. 51.

⁶⁴⁶ Zübeyrî, *Neseb*, s. 79, İbn Hazm, *Cemhere*, s. 112.

4.1.10. Hatice bt. Hüseyin

Hatice, Ümeyyeoğullarından İsmail b. Abdülmelik b. Haris b. Hakem ile evlenmiş, ondan Muhammed el-Ekber, Hüseyin, İshak ve Mesleme isminde çocukları olmuştur.⁶⁴⁷

4.1.11. Hammâde bt. Hasan

Hammâde'nin de Ümeyyeoğullarından İsmail b. Abdülmelik b. Haris b. Hakem ile evlendiği ve Muhammed el-Asğar, Velîd ve Yezîd isminde çocuklarının olduğu kayıtlıdır.⁶⁴⁸

4.1.12. Lübbâbe bt. Abdullah

Lübbâbe, önce Ubeydullah b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Ebi Tâlib ile evlenmiş, Ubeydullah vefat edince Ümeyyeoğulları'ndan Saîd b. Abdullah b. Amr b. Saîd b. As ile evlenmiştir. Ondan çocuğu olmadığı kaydedilmektedir.⁶⁴⁹

4.2. Abdülmelik b. Mervan ve Hz. Ali'nin Bir Kızı ile Olan Evliliği

Taberî, Medainî'den Abdülmelik b. Mervan'ın Hz. Ali'nin bir kızıyla evli olduğunu aktarır fakat bu hanımı hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.⁶⁵⁰ Aynı kaydı, Belâzurî'de de görmekteyiz. Belâzurî, “Abdülmelik b. Mervan, Ali b. Ebî Tâlib'in bir kızıyla evlendi.” der ve bu kızı hakkında tafsîlât içeren bir bilgi aktarmaz.⁶⁵¹ Bu kızın Sükeyne bt. Hüseyin olma ihtimali bulunmaktadır fakat bunu evlilik hayatı yaşanmayan bir nişan olarak algılamak yerinde olacaktır. Kanaatimizce Abdülmelik; güç ve hakimiyet unsuru olarak Sükeyne'yi kendisine nişanlamış; o bunu reddetmiştir. Nitekim Sükeyne gibi tanınan ve örnek alınan bir kadın eğer Abdülmelik'le evlenseydi bu kesinlikle bilinecekti. Yukarıda Sükeyne'nin bu evliliği sert bir şekilde reddettiği ifade edilmiştir. Evliliklerde Hüseyin b. Ali hariç Hz. Ali evlâdının hep kız vermiş olması da gözden kaçmayan bir unsurdur.

⁶⁴⁷ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 109.

⁶⁴⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 109.

⁶⁴⁹ Zübeyrî, *Neseb*, s. 76.

⁶⁵⁰ Taberî, *Târih*, VI, 420.

⁶⁵¹ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 199.

SONUÇ

Cahiliye'den beri varlığını devam ettiren iki aile arasındaki ilişkiler, Hz. Osman'ın son altı yılındaki hilâfetinde bozulmaya gitmiş; Hz. Ali ile bu bozulma ciddi bir ivme kazanmış ve Hz. Hüseyin'e yaşatılan Kerbelâ vakası ile de negatif yönde en ağır tecrübesini yaşamıştır. Kerbelâ'dan sonra nelerin olduğu ve ilişkilerin ne boyutta ilerlediği sorusuna cevap bulunmaya çalışılmış ve bu noktada önemli donelerle karşılaşmıştır. Hz. Ali evlâdı üzerine yoğunlaşıl原因 çalışmada Hz. Hüseyin'den sonra ilişkilerin seyrini anlayabilmek amacıyla öncelikle onun yerini alan ve ona en yakın kişi olarak karşımıza çıkan oğlu Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin ve hayatı incelenmiştir.

Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin; itidalli bir siyâsî duruş tercih etmiş; Kerbelâ vakasından sonra ailesinin geleceğini düşünerek mevcut konjunktürün nereye evrildiğini görmüş; iktidarla ilişkilerine buna göre yön vermiştir. Siyâsî hedef gütmeyi için bu ilişkiler daha yumuşak ilerleyebilmiş; özellikle Hz. Ali evlâdı için zarar görmeyecekleri bir sürecin hâmisî olmuştur. İktidarlara yönelik herhangi bir tehdide karşı sert yaptırımlarıyla bilinen Emevîler; onun bu tavrını görerek -istisnalar haricinde- Hz. Ali evlâdı için süreci geren bir tavır izlememişlerdir. Ayrıca Zeynelâbidîn'in Yezîd b. Muaviye ve Abdülmelik b. Mervan'a yönelik "Mü'minlerin Emîri" olarak hitap edişi; Şii düşüncedeki imâmet-siyâset ön kabulünün sorgulanması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum ayrıca bizi Zeynelâbidîn'in; Emevîler'in hilâfetini meşru addediyor olmasa da; onları isyân edilecek bir idâre olarak görmediği sonucuna götürmektedir. Onun Emevî idaresini yok saymadığı; bilâkis tanıdığı bir gerçektir. Hz. Hüseyin'in intikamı üzerine çalışan Muhtar'a da destek vermemiş; hatta aleyhine sözler serdetmiştir. Onun bu tavrı; siyâsî bir gayeye mâtuf olarak icra edilen fiilleri hoş görmediği, mevcut arızaların isyân ederek halledilemeyeceği anlayışını benimsediğini göstermektedir. İktidardan hakkı olan maddi desteği aldığı ve retorikten kaçınarak realist bir siyâset güttüğü farkına varılan bir gerçektir. Yezîd b. Muaviye'nin, babası Hz. Hüseyin'e karşı takip ettiği siyâsî anlayışı uygun görmeyip yeri geldiğinde sert bir dille tenkit etmiştir. Emevî idâresine yakınlaşmasını engelleyen, sakladığı bir sitemi bulunmakla birlikte bu sitem; onları tekfir eden bir görünüm arz etmemektedir. Siyâsî baskı altında olduğu açıkça görülmekle birlikte onun takip ettiği siyâsî menhec,

insanları fitneden berî kılmak amacıyla fitratı ve dinî tefekkürü gereği izlediği bir sükûnet siyâsetidir.

Çalışmanın devamında Hz. Ali'nin hayatta bulunan ve kendisine biat edilen, üzerine çeşitli inanışlar inşa edilen oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye de çok önemli bir tarihî kişilik olarak belirmiştir. Bu nedenle onun hayatı ve özellikle siyâsî ilişkileri, ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya değerdir. Muhammed b. el-Hanefiyye, Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'in aksine siyâsî görüşlerini daha açık bir şekilde ortaya koymuş, baskılara veya tehditlere karşı dirençli bir tavır sergilemiş; kendi muvafık gördüğü görüşe uymayı tercih etmiştir. Onun Kerbelâ vakasının akabinde Yezîd'in yanına gidip ona biat etmiş olması ve Yezîd'i ilgili olayda suçunu açıkça söylememesi, siyâsî adımlar attığını kanaati oluşturmaktadır. İsyân ve huruç yoluyla bir çözüm üretilemeyeceğine inanması, Harre vakasının evvelinde isyân edecek olan Medine ehline karşı Yezîd'i adeta savunması ve Abdullah b. Zübeyr'e biat etmemesi, kendi başına yaptığı siyâsî çözümlemelere katı bir şekilde bağlı olduğunu göstermektedir. Harre vakasını desteklememesini, ailenin başına yeni bir Kerbelâ hâdisesi gelmesini önlemek olarak yorumlamak da mümkündür.

O, Hâşimoğulları'nın görünen yüzü olmuş ve siyâsetle ilişkileri yumuşak iklimde götürmeyi tercih etmiştir. Onun geliştirdiği bu tavır, toplum psikolojisine katılarak değil, kendi iz'ân ve yakîniyle problemleri ele aldığını göstermektedir. Adına oluşturulan büyük ve kitlesel hareketler olmasına; hatta Mehdi görülerek kendisine biat edilmesine rağmen bu hareketlere ihtiyâtla karşılamış; siyâsî erk'e karşı genel anlamda sessiz muhalefet veya karizmatik bir biat görüntüsü vermiştir. İhtimal o ki onun hadiseleri bu şekilde ele alışı, Emevîlerin siyâsî taassubunun fazlasıyla güçlü olduğunu fark etmiş olmasındandır. Bu nedenle zaten kendisiyle diyalog kurmaya çalışan iktidara karşı o da sert bir imaj çizmemiş, çözüm taraftarı olduğu izlenimini vererek ılımlı bir politika izlemiştir. Kendi süreci içerisinde onun uyguladığı siyâsetin büyük ölçüde tutarlı olduğunu belirtmek gerekir.

Hz. Ali evlâdından ileri gelen diğer şahıslar olarak kategorize ettiğimiz isimler incelendiğinde görülen; özellikle babaları Hz. Ali'den kalan malları dolayısıyla Emevî halifeleriyle iletişim kurmaları ve kabul veya red cevabı almaları, önemli bir husus teşkil etmektedir. Buna ek olarak burada Ebû Hâşim hakkında kaynakların aktardığı ve

ona biçilen siyâsî misyon, Abbasî ihtilâlîne sebep olacak bir çekirdek teşkil etmesi açısından önemsenmelidir. Kanaatimizce Ebû Hâşim'in toplumdaki bu rolü, Abbasî ihtilalini tertip edenlerce kullanılmış ve kendi siyâsî emellerine yaklaşımları amacıyla bir araç haline getirilmiştir. Gizliden olarak ihtilâlî destekleyen bir tavır içerisinde olması da ihtimal dahilindedir. Lâkin kanaatimiz aksi yöndedir. Zeyd b. Hasan'ın amcaoğlu Ebû Hâşim hakkında Velîd'e istihbarat vermesi de aradaki siyâsî râbitanın bazen ne kadar yükselebildiğini göstermektedir.

Ömer b. Abdülâziz dönemi, Hz. Ali evlâdı hakkındaki gelişmelerin yoğunluğu ve fazlalığı nedeniyle müstakil olarak ele alınmıştır. Menfî sayılacak adımların silinmesi ve müsbet faaliyetlerin ortaya çıkarılması nedeniyle pekçok samimi temasın vuku bulduğu gözlenmiştir. Ümeyyeoğulları ve Hz. Ali evlâdı arasında yapılan evliliklerde halifenin yeri geldiğinde Hz. Ali evlâdından olan kadınların evliliğini engellemesi, zorla evlenmek istemesi ise; gücün kötüye kullanıldığını gösteren önemli bir husustur.

Yoğunlaşılın dönemde Kerbelâ vakasının Hz. Ali evlâdının zihninde acı bir tecrübe olarak yorumlandığı, Ümeyyeoğulları nezdinde de siyâsî bir fırsat olarak görüldüğü anlaşılmıştır. Ayrıca bu vaka, Hz. Ali evlâdını siyâsî arenadan veya herhangi bir siyâsî iddiadan geri çekmiştir. Günümüz tabiriyle aktif siyâsetten el etek çeken Ehl-i Beyt, sessiz muhalefetini korumuş ve bu sessiz muhalefet Ebû Hâşim ile kendini açığa çıkarmıştır. Ebû Hâşim tecrübesi de şüphesiz Abbasî siyâsî aklının bir ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Kerbelâ vakası; siyâsetin Hz. Ali evlâdı tarafından daha temkinli olunması gereken bir alan olarak benimsenmesine neden olmuş ve çalışma alanımızı kaplayan kırk yıllık süreç, daha pasif siyâsî rollerin üstlenildiği bir dönem olarak müşahade edilmiştir. Hayatın devam ediyor oluşu nedeniyle Hz. Ali evlâdının da ihtiyaç ve gereksinimleri olmuş; onların da bu hususta realist davranarak otoriteden haklarını talep ettikleri, kızlarını halifeler ve yakınları ile evlendirdikleri ve Zeyd b. Hasan örneğinde olduğu gibi bundan çeşitli menfaatler elde ettikleri görülmüştür. İki taraf arasında kurulan dil bu şekilde olduğu için, bu menfaat tabiri menfî bir imaj çizmemelidir. İlişkiler Kerbelâ'dan sonra donuk ve silik bir hal almamış, yer yer nabzın yükseldiği; yer yer ise sükûnetin hâkim olduğu süreçler yaşanmıştır. Ayrıca halifelerin hassasiyetleri ve siyâset tarzları da ilişkilerin seyrini ileri derecede etkileyen bir faktör olarak

değerlendirilmelidir. Şii ve Sünni kaynaklar etrafında yaptığımız bu çalışmada; özellikle muahhar dönem Şii kaynakların bazı bölümlerde aşırı tarafgir bir tavır sergileyerek gerçeğin sapmasına neden olabilecek rivayetler barındırdığını belirtmek isteriz. Bu saikle rivayetler birbiri arasında mukayese edilerek ele alınmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

Ahbarü'd-Devleti'l-Abbasiyye ve fî Ahbâri'l-Abbas ve Veledih, Müellifi Meçhul, Tahkik: Abdülâziz Dûrî, Abdülcebbâr Muttalibî, Beyrut: Dâru't-Talâa, 1971.

El-Bağdadî, İbn Ebi's-Selc, (ö. 325/937), *Târîhu'l-Eimme, Mecmuatü'n-Nefîse fî Târîhi'l-Eimme*, Beyrut: Dâru'l-Kâri, 2002.

El-Belâzürî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892-893), *Ensâbu'l-Eşrâf*, Tahkik: Süheyl Zekkâr, Riyad Zirikli, I-XIII, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996.

Ebû Mihnef, Lût b. Yahya b. Saîd (ö. 157/773-774), *Maktelü'l-Hüseyn ve Masrau Ehli Beytihi Ve Ashabih fî Kerbelâ*, Kuveyt: Mektebetü'l-Elfeyn, 1987.

Ed-Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (ö. 282/895), *el-Ahbâru't-Tivâl*, Tahkik: Abdu'l-Mun'im Âmir, Kahire: Dâru İhya Kütübi'l-Arabiyye, 1960.

Ferezdak, Ebû Firas Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temimî (ö. 114/732), *Divânu'l-Ferezdak*, Tahkik: Ali Faur, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.

Halife b. Hayyat, Ebû Amr (ö. 240/854-855), *Tarih*, Tahkik: Ekrem Ziya el-Ömerî, Riyad: Dâru Taybe, 1985.

_____, *Kitâbu't-Tabakât*, Tahkik: Ekrem Ziya el-Ömerî, Bağdat: Matbaatü'l-Meâni, 1967.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (ö. 328/940), *el-İkdü'l-Ferîd*, Tahkik: Müfid Muhammed Kamihe, I-IX, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.

İbn Abdülhakem, Ebu Abdillâh Muhammed (ö. 268/882), *Sîretü Umer b. Abdülâziz Alâma Verahu İmam Malik b. Enes ve Ashabuh*, Tahkik: Ahmed Ubeyd, Mektebetü Vehbe, Tarihsiz.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan, (ö. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Tahkik: Muhibuddin Ebû Saîd Ömer b. Garamel-Amrevî, I- LXXX, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1995.

İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed (ö. 320/932), *Kitâbu'l-Fütûh*, Tahkik: Ali Şirî, I-VIII, Beyrut: Daru'l-Edva, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed (ö. 630/1233), *el-Kâmil fî't-Târih*, Tahkik: Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî, I-XI, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed (ö. 245/860), *Kitâbu'l-Muhabber*, Neşir: Ilse Lichtenstädter, Beyrut: Dâru'l-İfâki'l-Cedîde, 2009.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (ö. 456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Tahkik: Abdusselâm Muhammed Harun, Kahire: Daru'l-Mearif, 1962.

İbn Hibban, Ebî Hâtîm Muhammed (ö. 354/965) *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefa*, Tahkik: Sad Kerim el-Fakî, İskenderiye: Daru İbn Haldun, Tarihsiz.

İbn İnebe, Ebu'l-Abbas Cemâlüddin Ahmed b. Alî el-Hasenî ed-Dâvudî (ö. 828/1424), *Umdetu't-Tâlibi's-Suğra fî Nesebi Âl-i Ebî Tâlib*, Tahkik: Seyyid Mehdi Er-Recâfî, Kum: Mektebetü Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî en-Necefi, 2009.

İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib (ö. 204/819), *Cemheretü'n-Neseb*, Tahkik: Naci Hasan, Beyrut: Mektebetü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1981.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İsmail (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tahkik: Muhyiddin Dib Misto, I-XX, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010.

İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Tahkik: Ali Şirî, I-II, Beyrut: Dâru'l-Edva, 1990.

_____, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *el-Meârif*, Tahkik: Servet Ukkâşe, Kahire: Dâru'l-Meârif, Tarihsiz.

İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Kahire: Dâru'l-Mearif, Tarihsiz.

İbn Sabbağ, Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî, *el-Füsûlü'l-Mühimme fî Ma'rifeti'l-Eimme*, Tahkik: Sâmi el-Garirî, I-IV, Kum: Dâru'l-Hadîs, 2002.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (ö. 230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Tahkik: Ali Muhammed Ömer, I-XI, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.

İbn Şehrâşûb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali (ö. 588/1192), *Menâkibu Âl-i Ebî Tâlib*, Tahkik: Yusuf el-Bukaî, I-V, Beyrut: Dâru'l-Edva, 1991.

İbn Tıktaka, Ebû Ca'fer Safiyüddîn Muhammed b. Ali (ö. 709/1309), *el-Fahr fî'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut: Dâru Sâdır, Tarihsiz.

_____, *el-Asîl fî Ensâbi't-Tâlibiyyin*, Tahkik: Seyyid Mehdi Er-Recâfî, Kum: Mektebetü Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî en-Necefi, Tarihsiz.

İbn Tolun, Şemsüddin Muhammed (ö. 953/1546), *el-Eimmetü İsna Aşer*, Tahkik: Salahaddin Müncid, Kum: Menşurâtu'r-Ridâ, Tarihsiz.

El-İrbilî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa b. Ebu'l-Feth (ö. 692/1293), *Keşfu'l-Ğumme fî Ma'rifeti'l-Eimme*, Tahkik: Ali Âl-i Kevser, I-IV, Beyrut: Dâru't-Tearûf, 2012.

El-Meclisî, Muhammed Bâkır (ö. 1110/1698-1699), *Bihâru'l-Envâr*, I- XXV, Kum: İhyau'l-Kütübü'l-İslâmiyye, Tarihsiz.

El-Mes'udî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 345/956), *Mürücü'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, Tahkik: Kemal Hasan Mer'î, I-IV, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005.

El-Ömerî, Necmüddin el-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 387/997), *el-Mecd fî Ensâbi't-Tâlibiyyin*, Tahkik: Ahmed Mehdî ed-Dâmeğânî, Kum: Mektebetü Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî en-Necefi, 2002.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Muzafer Şemsüddin Yusuf (ö. 654/1256), *Tezkîretü'l-Havas*, Tahran: Mektebetü'n-Ninova, Tarihsiz.

Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (ö. 310/923), *Târîhu't-Taberî Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-XI, Kahire: Dâru'l-Meârif, 1967.

Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem, *Delâilü'l-İmâme*, Tahkik: Kısmu'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, Tahran: Müessesetü'l-Ba's, 1993.

Et-Tabersî, Ebû Alî Emînüddin el-Fazl b. Hasan (ö. 548/1154), *Tâcu'l-Mevâlid, Mecmuatu'n-Nefise fî Târihi'l-Eimme*, Beyrut: Dâru'l-Kâri, 2002.

Et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan (ö. 460/1067), *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, Tahkik: Cevâd el-Kayyumî el-İsfahânî, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 2007.

Ya'kubî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer, (ö. 292/905), *Târîhu'l-Ya'kubî*, Tahkik: Abdülemir Mehna, I-II, Beyrut: Şirketü'l-Âlem li'l-Matbuat, 2010.

Ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed (ö. 748/1348), *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Tahkik: Şuayb Arnavut, Hüseyin el-Esed, I-XXV, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

_____, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed, “Halifelik İddiasında Bulunanlar (Esmâ'ül-lezîne Râmû el-Hilâfe ve Harebu Aleyha Beni Ümeyye)”, Çev.: Abdurrahman Acar, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: I, Diyarbakır 1999, s. 205-220.

Ez-Zübeyrî, Ebu Abdullah Mus'ab (ö. 236/851), *Kitabu Nesebi Kureys*, Tahkik: Levi Provençal, Kahire: Daru'l-Mearif, Tarihsiz.

Araştırma Eserleri

Altun, İsmail, “Hz. Ebubekir ve Hz. Fâtıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünnî ve Şîî Yaklaşımların Analizi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: XXVII, İstanbul 2012, s. 1-27.

Avcı, Casim, “Kûfe”, *DİA*, C. XXVI, İstanbul 2002, s. 339-342.

Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.

_____, “Muaviye b. Ebû Süfyân”, *DİA*, C. XXX, İstanbul 2005, s. 332-334.

Aycan, İrfan- Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, Ankara: TDV Yayınları, 2014.

Azimli, Mehmet, *X. yy'a Kadar Şîî Karakterli Hareketler*, Öykü Kitabevi, 2006.

Bozkurt, Nebi, “Eman”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 75-77.

Büyükkara, Mehmet Ali, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet-Musa Kâzım ile Ali Rıza Dönemi Şiiliği ve Abbasiler*, İstanbul: MİFAV Yayınları, İstanbul 2010.

El-Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, Çev.: Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.

Caferiyan, Hüccetü'l-İslâm Resul, *Masum İmamların Fikrî ve Siyâsî Hayatı*, I-II, Çev.: Cafer Bayar, İstanbul: Kevser Yayınları, 1994.

Çelmeli, Memduh, *Hz. Muhammed Döneminde Eman*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Çubukçu, Asri, “Fâtıma bint Hüseyin”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 226-227.

Dalkıran, Sayın, “Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, VII, 2004, s. 139-158.

Demircan, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

_____, Adnan, *Emevîler*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.

Demirci, Mustafa, “İlk Devir İslâm Tarihinde “Fey” Kavramının Gelişimi Bağlamında İktisâdî Kaynakların Paylaşımı Tartışmaları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: XVI/IV, İstanbul 2003, s. 596-606.

Dûrî, Abdülazîz, *İlk Dönem İslam Tarihi*, Çev.: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

Ergin, Ali Şakir, “Ferez dak”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 373-375.

Fayda, Mustafa, “Fey”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 511-513.

Fırlalı, Ethem Ruhi, “İlk Şii Olaylar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, S. 335-352.

_____, “Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1993, s. 33-46.

_____, “Ali”, *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 371-374.

_____, “Ali el-Ekber”, *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 390.

_____, “Hüseyin”, *DİA*, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 518-521.

_____, “Hasan”, *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 282-285.

Görgün, Hilal, “Sükeyne bint Hüseyin”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 45-46.

Güneş, Hüseyin, Dinî, Siyâsî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

_____, “Ebû Hâşim Abdullah’ın Siyâsî Etkinliği”, *İSTEM Dergisi*, Sayı: XVIII, Konya 2011, 263-288.

El-Işş, Yusuf, “Emevi Yönetimine Genel Bakış”, Çev.: Ömer Aras, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/X, 177-188.

Kallek, Cengiz, “Biat”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, 120-124.

Kapar, M. Ali, “Hz. Hasan’ın Halifeliği ve Hasan-Muaviye Andlaşması”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, Konya 1997, 67-80.

El-Kâtib, Ahmed, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, Çev.: Mehmet Yolcu, Ankara: Otto Yayınları, 2016.

Kaya, Büşra Sıdıka, İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Kaya, Remzi, “Kur’an-ı Kerim’de Fey Gelirleri ve Dağılımı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: X/II, Bursa 2001, 67-86.

Kazancı, Ahmet Lütfi, “Hakem b. Ebi’l-Âs ve Sürgün Olayı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: VI, Cilt: VI, Bursa 1996, s. 41-51.

Kılavuz, Ahmet Saim, “Zeynelâbidîn”, *DİA*, C. XLIV, İstanbul 2013, s. 365-366.

Kılıç, Ünal, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.

Kister, M. J., *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, Ankara Okulu Yayınları, Derleyen: Prof. Dr. Ali Aksu, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

Koyuncu, Mevlüt, *İkinci Hazreti Ömer (Ömer bin Abdülazîz)*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996.

Köksal, Mustafa Asım, *H. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, Köksal Yayıncılık, Tarihsiz.

Moezzî, Mohammad Ali Amir, *The Spirituality of Shi'i Islam*, London: The Enstitute of Ismaili Studies, 2011.

Onat, Hasan, “Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed”, *DİA*, C. X, İstanbul 1994, s. 146.

Ömer, Faruk, “Abbasîlerin Siyâsî Emellerinin Tarihi Kökleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev.: Cem Zorlu, Sayı: XIII, Konya 2002, 193-210.

Önkal, Ahmet, “Velîd b. Utbe”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013, 36-37.

Öz, Mustafa, “Muhammed b. Hanefiyye”, *DİA*, C. XXX, İstanbul 2005, 537-539.

Öz, Şaban, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Özkan, Halit, “Zeyneb bint Ali”, *DİA*, C. XLIV, İstanbul 2013, s. 356-357.

Özkan, Mustafa, “Emevi İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/XIII, 2008, 113-128.

Sandıkçı, Kemal, “Tulekâ”, *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, 361-362.

Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri-İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*, Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Savaş, Rıza, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.

Sezikli, Abdullah, *İslâm Tarihinde Hz. Peygamber Döneminde Siyer Kaynaklarına Göre İslâm'a Giriş Şekilleri (Örnekleri)*, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Söylemez, M. Mahfuz, “Hz. Hasan’ın Hilâfeti Muaviye’ye Devrinin Arka Planı”, *Journal Of Islamic Research*, Sayı: XIV/III-IV, 2001, 456-468.

_____, “Emevi İktidarına Karşı Kûfe’den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/VI, 2004, 31-48.

Tabatabaî, M. Hüseyin, *Tüm Boyutlarıyla İslâm’da Şia*, Çev.: Kadir Akaras, Abbas Akyüz, İstanbul: Kevser Yayınları, 2016.

Tüz, Tayyip, “Emevîler Dönemi Siyasi Şiir “Ferezdak” Örneği”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V/IX, 2015, 259-272.

Uslu, Recep, “Hasan b. Hasan b. Ali”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, 324.

Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt-İslâm Tarihinde Ali-Fatıma Evlâdı*, İstanbul: MİFAV Yayınları, 2011.

Watt, W. Montgomery, “Emevîler Devrinde Şiilik”, Çev.: İsa Doğan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: X, Samsun 1998, 35-48.

_____, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev.: Ethem Ruhi Fıçlalı, İstanbul: Şa-To İlahiyat Yayınları, 2001.

Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, Çev.: Fikret Işıltan, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.

_____, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyâsî Muhalefet Partileri*, Çev.: Fikret Işıltan, Ankara: TTK Basımevi, 1989.

_____, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, Çev.: Fikret Işıltan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960.

Varol, M. Bahaüddin, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, Konya: Yediveren Kitap, 2004.

_____, *Ehli Beyt-Kavramsal Boyut*, Konya: Yediveren Kitap, 2004.

_____, “Emevîlerin Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, *İSTEM Dergisi*, Sayı: VIII, Konya 2006, s. 83-107.

_____, “Harre Vakası (Sebeup-Sonuç Değerlendirmesi)”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: VII, Konya 1997, s. 513-534.

Vloten, Gerlof Van, *Emevî Devrinde Arap Hâkimiyeti, Şia ve Mesih Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*, Çev.: Mehmed S. Hatiboğlu, Ankara: AÜİF Yayınları, 1986.

Yıldız, Abdullah, “Tulaka Sahabîler ve Hadis Rivayeti Olanlar”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XX, Şanlıurfa 2008, s. 71-102.

Yiğit, İsmail, *Emevîler (41-132/661-750)*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.

Yüksel, Ahmet Turan, “Ubeydullah b. Ziyâd”, *DİA*, C. XLII, İstanbul 2012, s. 29-30.

Yüksel, Mücahit, “Duhâtu’l-Arab (Arab’ın Dâhileri) ve Hz. Ali’ye Karşı Konumları”, *İSTEM Dergisi*, Sayı: XXVIII, Konya 2016, s. 349-368.

Ez-Zuhaylî, Vehbe, “Eman”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 79-81.

ÖZGEÇMİŞ

Enes Ensar Erbay 1991 yılında Sakarya’da doğdu. İlkokulu Cengiz Topel İlkokulu’nda, ortaokulu Dr. Nuri Bayar İlköğretim okulunda tamamladı. 2009’da Anadolu lisesinden mezun oldu. 2015 yılında Sakarya Üniversitesi Tarih bölümünü bitirdi. Bu mezuniyeti müteakiben 2016’da Sakarya Üniversitesi Ortaçağ Bilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimine başladı ve 2018 yılında öğrenimini burada tamamladı. İkinci üniversite olarak İlahiyat eğitimini sürdürmekle birlikte Türkiye Diyanet Vakfı İSAM AYP’de (Araştırmacı Yetiştirme Programı) çalışmalarına devam etmektedir.

